

СТРАТЕГИИ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНАТА ПОЛИТИКА

Научно списание

STRATEGIES FOR POLICY IN SCIENCE AND EDUCATION

Bulgarian Educational Journal

Година XXVIII ■ Книжка 1 ■ 2020

Volume 28 ■ Number 1 ■ 2020

София – Sofia
2020

НАУЧНО СПИСАНИЕ
**Стратегии на образователната
и научната политика**
<http://strategies.azbuki.bg/>

ГЛАВЕН РЕДАКТОР:
проф. д-р Ирина Колева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Исторически факултет
бул. „Цар Освободител“ 15
1504 София, България
тел. 9876 292; 9308 223
E-mail: ikkoleva@uni-sofia.bg

BULGARIAN EDUCATIONAL JOURNAL
**Strategies for Policy
in Science and Education**
<http://strategies.azbuki.bg/>

EDITOR-IN-CHIEF:
Prof. Dr. Irina Koleva
Sofia University „St. Kliment Ohridski“
Faculty of History
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
Tel. +359 2 / 9876 292; 9308 223
E-mail: ikkoleva@uni-sofia.bg

ИЗДАТЕЛ: **Национално издателство
за образование и наука „Аз-буки“**

Директор:
д-р Надя Кантарева-Барух
Заместник-директори:
Татяна Дикова, Николай Кънчев
Научен ръководител направление
„Обществени и хуманитарни науки“:
проф. д.ф.н. Добрин Добрев
Научен ръководител направление
„Природни науки и математика“:
проф. д.х.н. Борислав Тошев
Дизайн на корицата:
Ива Батаклиева
Графичен дизайн:
Иво Христов
Стилист-коректор:
Анелия Врачева
Разпространение:
Иван Шопов

АДРЕС НА ИЗДАТЕЛСТВОТО:
бул. „Цариградско шосе“ 125, бл. 5
1113 София
тел. 02/ 425 0470;
02/ 425 0471; 02/ 425 0472
www.azbuki.bg
E-mail: strategies@azbuki.bg

Печат:
„Алианс принт“ ЕООД
Формат 70/100/16.
Печатни коли: 7

PUBLISHER:
Az-buki National Publishing House

Director:
Dr. Nadya Kantareva-Baruh
Deputy Directors:
Tatyana Dikova, Nikolay Kanchev
Scientific Head of Section
„Social Sciences and Humanities“:
Prof. Dobrin Dobrev, DSc.
Scientific Head of Section
„Natural Sciences and Mathematics“:
Prof. Borislav Toshev, DSc.
Cover Design:
Iva Bataklieva
Layout Design and Prepress:
Ivo Hristov
Stylist-Corrector:
Aneliya Vracheva
Distribution:
Ivan Shopov

PUBLISHING HOUSE ADDRESS:
125 Tzarigradsko Chaussee Blvd., bl. 5
1113 Sofia, Bulgaria
Tel. + 359 2/ 425 0470;
+ 359 2/ 425 04 71; + 359 2/ 425 0472
www.azbuki.eu
E-mail: strategies@azbuki.bg

PRINTING HOUSE:
Alliance Print Ltd
Size: 70/100/16.
Printed Quires: 7

Списанието излиза 6 пъти годишно: книжка 1 (януари-февруари); книжка 2 (март-април);
книжка 3 (май-юни); книжка 4 (юли-август); книжка 5 (септември-октомври); книжка 6 (ноември-декември).
Printout: six issues per year. Issue 1 (january-february); Issue 2 (march-april); Issue 3 (may-june);
Issue 4 (july-august); Issue 5 (september-october); Issue 6 (november-december).

С изпращането на текст или илюстрация до редакцията на НИОН „Аз-буки“
авторът се съгласява да прехвърли правата за анонсиране, публикуване и разпространение
в изданията на издателството. Авторските права на публикуваните текстове и илюстрации
са собственост на НИОН „Аз-буки“.

Материали, които не са одобрени за публикуване, не се рецензират и не се връщат на авторите.

By sending text or illustration to Az-buki Publishing House, the author agrees to submit
the copyrights for announcing, publishing and distributing in all Az-buki editions. The copyright
of all published texts and illustrations is property of Az-buki Publishing House.

Not accepted for publication texts are not reviewed and sent back to the authors.

ISSN 1310 – 0270 (Print), ISSN 1314 – 8575 (Online)

Издател на научно списание „Стратегии на образователната и научната политика“ е НИОН „Аз-буки“ –
в съответствие с чл. 51 от Закона за предучилищно и училищно образование

Главен редактор

Проф. д-р Ирина Колева –
*Исторически факултет, Софийски
университет „Св. Климент Охридски“*

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Irina Koleva – *Faculty of History,
University of Sofia (Bulgaria)*

Редактор

Д-р Албена Симова

Editor

Dr. Albena Simova

Редакционна колегия

Проф. д-р Татяна Ангелова – *Софийски
университет „Св. Климент Охридски“*

Проф. д-р Емин Атасой – *Университет Улудаг
(Турция)*

Доц. д-р Лиляна Вълчева – *Лесотехнически
университет – София*

Проф. д.ф.н. Анастас Герджиков – *Софийски
университет „Св. Климент Охридски“*

Доц. д.н. Нина Герджикова – *Пловдивски
университет „Паисий Хилендарски“*

Д-р Иван Глушков – *Тексаски университет
в Арлингтън (САЩ)*

Проф. д.п.н. Вяра Гюрова – *Софийски универ-
ситет „Св. Климент Охридски“*

Проф. д.п.н. Вася Делибалтова – *Софийски
университет „Св. Климент Охридски“*

Доц. д-р Юлия Дончева – *Русенски
университет „Ангел Кънчев“*

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев – *Университет
по библиотекознание и информационни
технологии – София*

Емилиана Димитрова – *Национална агенция
за професионално образование и обучение*

Доц. д-р Милена Добрева – *Юнивърсити
Колидж Лондон*

Доц. д-р. Гокхан Думан – *Университет Гази –
Анкара (Турция)*

Проф. Майра Кабакова – *Казахски национален
университет „Ал-Фараби“ (Казахстан)*

Доц. д-р София Каракехайова – *Пловдивски
университет „Паисий Хилендарски“*

Проф. д.ф.н. Христо Кафтанджиев – *Софийски
университет „Св. Климент Охридски“*

Проф. д.и.н. Георги Колев – *Шуменски
университет „Еп. Константин Преславски“*

Проф. д.п.н. Сийка Чавдарова-Костова – *Софийски
университет „Св. Климент Охридски“*

Проф. д.ф.н. Анна Кръстева – *Нов български
университет*

Проф. д.п.н. Асемгул Молдажанова – *Евразийски
национален университет – Астана (Казахстан)*

Editorial Board

Prof. Dr. Tatyana Angelova – *University of
Sofia (Bulgaria)*

Prof. Dr. Emin Atasoy – *Uludag University
(Turkey)*

Dr. Lilyana Valcheva, Assoc. Prof. – *University
of Forestry – Sofia (Bulgaria)*

Prof. Anastas Gerdjikov, DSc. – *University
of Sofia (Bulgaria)*

Assoc. Prof. Nina Gerdzhikova, DSc. – *University of Plovdiv (Bulgaria)*

Dr. Ivan Glushkov – *University of Texas
at Arlington (USA)*

Prof. Viara Gurova, DSc. – *University of Sofia
(Bulgaria)*

Prof. Vassia Delibaltova, DSc. – *University of Sofia (Bulgaria)*

Dr. Julia Doncheva, Assoc. Prof. – *University
of Rousse (Bulgaria)*

Prof. Stoyan Denchev, DSc. – *University
of Library Studies and Information Technologies
– Sofia (Bulgaria)*

Ms. Emiliana Dimitrova – *National Agency for
Vocational Education and Training (Bulgaria)*

Dr. Milena Dobрева, Assoc. Prof. – *University
College London*

Dr. Gokhan Duman, Assoc. Prof. – *Gazi
University – Ankara (Turkey)*

Prof. Maira Kabakova – *Al-Farabi Kazakh
National University (Kazakhstan)*

Dr. Sofia Karakehayova, Assoc. Prof. – *University of Plovdiv (Bulgaria)*

Prof. Hristo Kaftandzhiev, DSc. – *University
of Sofia (Bulgaria)*

Prof. Georgi Kolev, DSc. – *University
of Shumen (Bulgaria)*

Prof. Siika Chavdarova-Kostova, DSc. – *University of Sofia (Bulgaria)*

Prof. Anna Krasteva, DSc. – *New Bulgarian
University – Sofia (Bulgaria)*

Prof. Asemgul Moldazhanova, DSc. – *L.N. Gumilyov
Eurasian National University – Astana (Kazakhstan)*

Проф. д.ф.н. Алия Масалимова – *Казахски национален университет „Ал-Фараби“ (Казахстан)*

Проф. д.ик.н. Лучиян Милков – *Университет за национално и световно стопанство*

Проф. д-р Пламен Милтенов – *Държавен университет „Сейнт Клауд“ – Минесота (САЩ)*

Проф. Д-р Руслан Митков – *Университет на Уулвърхемптън (Великобритания)*

Наталия Михалеvsка – *Министерство на образованието и науката (България)*

Проф. д-р Виорел Николеску – *Lumina – Университет на Югоизточна Европа – Букурещ (Румъния)*

Проф. д.п.н. Росица Пенкова – *Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Проф. д-р Сашко Плачков – *Югозападен университет „Неофит Рилски“*

Проф. д-р Любомира Попова – *Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“*

Проф. Манфред Пренцел – *Технически университет Мюнхен (Германия)*

Проф. д.п.н. Владимир Радулов – *Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Проф. д.п.н. Наталия Рижова – *Московски държавен педагогически университет (Русия)*

Проф. д.ик.н. Стати Статев – *Университет за национално и световно стопанство*

Проф. д.ф.н. Петър Сотиров – *Университет в Люблин „Мария Склодовска-Кюри“ (Полша)*

Проф. д-р Гари Шнелерт – *Университет на Северна Дакота (САЩ)*

Проф. Натали Стояноф – *Технологичен университет – Сидни (Австралия)*

Проф. д-р Николаос Терзис – *Университет „Аристотел“ – Солун (Гърция)*

Доц. д.н.к. Веселин Тепавичаров – *Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Д-р Петър Христов – *Европейска организация за ядрени изследвания – ЦЕРН (Швейцария)*

Доц. д-р Николай Цанков – *Югозападен университет „Неофит Рилски“*

Д-р Екатерина Цекова – *Национален политехнически музей*

Проф. д-р Анжелина Янева – *Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Доц. д-р Вера Зелеева – *Казански университет – Казан (Татарстан)*

Доц. д-р Седат Юксел – *Университет Улудаж (Турция)*

Проф. Д-р Волкер Улм – *Университет на Байройт (Германия)*

Prof. Aliya Massalimova, DSc. – *Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)*

Prof. Lucian Milkov, DSc. – *University of National and World Economy – Sofia (Bulgaria)*

Prof. Dr. Plamen Miltenoff – *St. Cloud State University (SCSU) – St. Cloud, Minnesota (USA)*

Prof. Dr. Ruslan Mitkov – *University of Wolverhampton (United Kingdom)*

Nataliya Mihalevska – *Ministry of Education and Science (Bulgaria)*

Prof. Dr. Viorel Nicolescu – *Lumina – The University of South-East Europe – Bucharest (Romania)*

Prof. Rossitsa Penkova, DSc. – *University of Sofia (Bulgaria)*

Prof. Sashko Plachkov – *South-West University – Blagoevgrad (Bulgaria)*

Prof. Lubomira Popova – *University of Veliko Turnovo (Bulgaria)*

Prof. Manfred Prenzel – *Technical Universität of München (Germany)*

Prof. Vladimir Radulov, DSc. – *University of Sofia (Bulgaria)*

Prof. Natalya Ryzhova, DSc. – *MGPU (Russia)*

Prof. Stati Statev, DSc. – *University of National and World Economy – Sofia (Bulgaria)*

Prof. Petar Sotirov, DSc. – *Maria Skłodowska-Curie University in Lublin (Poland)*

Prof. Dr. Gary Schnellert – *University of North Dakota (USA)*

Prof. Natalie Stoianoff – *University of Technology – Sydney (Australia)*

Prof. Dr. Nicolaos Terzis – *Aristotle University – Thessaloniki (Greece)*

Assoc. Prof. Veselin Tepavicharov, DSc. – *University of Sofia (Bulgaria)*

Dr. Peter Hristov – *CERN (Switzerland)*

Dr. Nikolay Tzankov, Assoc.Prof. – *South-West University – Blagoevgrad (Bulgaria)*

Dr. Ekaterina Tsekova – *National Polytechnic Museum – Sofia (Bulgaria)*

Prof. Angelina Yaneva – *University of Sofia (Bulgaria)*

Dr. Vera Zeleeva, Assoc. Prof. – *Kazan University – Kazan (Tatarstan)*

Dr. Sedat Yuksel, Assoc. Prof. – *Uludag University (Turkey)*

Prof. Dr. Volker Ulm – *University of Bayreuth (Germany)*

CONTENTS of issue 1/2020 / СЪДЪРЖАНИЕ на брой 1/2020

7 / КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

9 EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT / ОБРАЗОВАНИЕ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

Анализ на участието на България в програма „Хоризонт 2020“ в периода 2014 – 2018 г. [Analysis of the Participation of Bulgaria in “Horizon 2020” Program for the Period 2014 – 2018] / *Светла Бонева / Svetla Boneva*

- 22 Накъде води този път? Констатации, основани на някои особености на системата на основното и средното образование в България [Where Does This Path Lead to? Findings Based on Certain Particularities of the System of Primary and Secondary Education in Bulgaria] / *Милен Велушев / Milen Velushev*

RESEARCH AND PARADIGMS / НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И ПАРАДИГМИ

- 47 Централно и източноевропейската онлайн библиотека (CEEOL) като възможност за разпространение и за достъп до научни знания в областта на социалните и хуманитарните науки от и за Централна и Източна Европа [Central and Eastern European Online Library (CEEOL) as Possibility of Dissemination and Access to Scientific Knowledge in the Field of Social and Humanitarian Sciences from and for Central and Eastern Europe] / *Детелин Лучев / Detelin Luchev*

- 69 INCLUSIVE EDUCATION / ПРИОБЩАВАЩО ОБРАЗОВАНИЕ
Ethnic Upbringing as a Part of the Ethnic Culture / *Sholpankulova Gulnar Kenesbekovna*

- 78 Развитие и актуални модели на взаимодействието „образователни институции – семейство“ като мерки за преодоляване на рефлексивни фактори за дискриминация в образованието [Development and Current Models of Interaction „Educational Institutions – Family” as Measures to Take over Reflective Factors for Discrimination in Education] / *Лало Каменов / Lalo Kamenov*

- 94 Образователна политика при класическия подход на Жан Пиаже в българското приобщаващо образование [Educational Policy in the Classical Jean Piaget's Approach in Bulgarian Inclusive Education] / *Милен Замфиров / Milen Zamfirov*
- IN MEMORIAM / В ПАМЕТ НА
- 104 За светлината, която излъчва... В памет на проф. д.п.н. Асемгул Малдажанова [About the Light She Shed... In Memory of Prof. Assemgul Maldazhanova] / *Ирина Колева / Irina Koleva*
- 106 READ IN THE LATEST ISSUES OF „AZ-BUKI“ JOURNALS / В НОВИТЕ БРОЕВЕ НА СПИСАНИЯТА НА ИЗДАТЕЛСТВО „АЗ-БУКИ“ ЧЕТЕТЕ
- 108 GUIDE FOR AUTHORS / УКАЗАНИЯ ЗА АВТОРИТЕ

Уважаеми читатели на списание „Стратегии на образователната и научната политика“: академични преподаватели от висшите училища и научноизследователски институти; учители и директори на образователни институции, експерти от МОН и педагогически специалисти от всички степени на образователната ни система; експерти от неправителствения сектор, имащи за предмет на дейност осъществяването на образователната и научната политика от позициите на гражданското общество...,

Пред Вас е поредният първи брой на списанието за календарната 2020 година!

От името на редакционния съвет и редакционната колегия Ви желая успешно реализиране на реформаторски идеи в системата на българското образование!

За много години!

Европейското образователно пространство е изправено пред следните *предизвикателства*:

- непрекъсната цифровизация, автоматизация, изкуствения интелект и необходимостта да бъдем адекватни на технологичния напредък;
- бъдещето на труда спрямо бъдещите потребности и компетентности на субекта;
- модернизиране на европейските социални държави, социалното приобщаване и споделяне на силните страни на растежа, както и намаляване на неравенствата, в т.ч. неравенството между половете;
- демографски тенденции, включващи застаряващата работната сила и необходимостта да се интегрира мигрантското население с цялото му културно многообразие;
- новите модели на комуникация, социалните медии, явлението „*фалшиви новини*“ и „*фалшиво знание*“, чиято рефлексия изисква медийна грамотност, сред всички обучавани субекти на всички етапи в образователната система;
- засилването на популизма и ксенофобията, риск от агресивна радикализация и необходимостта от межкултурна и междуетническа рефлексия (осъзнаване на етногенезиса и неговото развитие).

Образованието не може да се разглежда изолирано от социалните, политическите, историческите, екологичните и икономическите аспекти. Основната роля на **политиката** в областта на образованието следва да бъде допълнена и подкрепена от други политически сфери на основата на сътрудничество с цел постигане на висококачествено образование за всички.

За да се насърчи развиването на ключовите компетентности в перспективата на ученето през целия живот, на всички равнища на образование, е необходимо да се осигури подкрепа с цел:

- качествено образование и грижи в ранна детска възраст;
- ориентиране на предучилищното, училищното и висшето образование в план рефлексивни ценностноориентирани поведенчески модели;
- внедряване на механизми за повишаване на уменията на нискоквалифицираните възрастни;
- развитие на първоначалното и продължаващото професионално образование и обучение;
- и модернизиране на висшето образование.

На страниците на списанието ще се дискутират въпроси, свързани с необходимостта от структурна реформа в българската система за научни изследвания и иновации (НИИ) с цел повишаване на ефективността и качеството на научните изследвания у нас, както и предприемане на съществени институционални и структурни промени в системата и нейното ориентиране към конкретни резултати.

Благодаря на членовете на редакционната колегия и съвет, както и на тези от международния борд за предоставените статии и студии! Благодаря и на тези учени, които през изминалата година се присъединиха към редколегията със своята експертиза и безспорна компетентност!

Благодаря за техния всеотдаен и безвъзмезден труд да създават и популяризират мрежа от научни съобщества по профила на списанието и да насърчават научните изследвания!

Благодаря на рецензентите от национално представените висши училища, научни институции и звена, както и на тези зад граница за аналитичните и добронамерено мотивиращи рецензии!

Спорна и честита за българската наука и образование 2020 година!

Проф. д-р Ирина Колева
Главен редактор

АНАЛИЗ НА УЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В ПРОГРАМА „ХОРИЗОНТ 2020“ В ПЕРИОДА 2014 – 2018 Г.

Светла Бонева

Университет за национално и световно стопанство

Резюме. Целта на разработката е да представи анализ на участието на България в програмата на Европейския съюз за научни изследвания – „Хоризонт 2020“. Изследователските методи, използвани в статията, включват сравнителен анализ, контент анализ, таблично и графично представяне на данни по темата. Резултатите от изследването представляват обобщения на участието на българските проектни предложения в Програмата, анализ на тяхната успеваемост и препоръки за това какви реалистични и изпълними мерки биха могли да се предприемат с цел повишаване на ефективността и качеството на научните проекти, кандидатстващи за финансиране по Програмата и стимулиране на българското участие в нея.

Ключови думи: финансиране от програма "Хоризонт 2020", равнище на успеваемост на проектите, фактори за успех

Въведение

България, като страна от Централна и Източна Европа (ЦИЕ), се присъединява към Рамковите програми на Европейския съюз (РП на ЕС) още през 1999 г. – години преди своето пълноправно присъединяване към ЕС. Оттогава до днес е налице един и същ проблем – значително по-слабото участие на страните от ЦИЕ в РП на ЕС в сравнение със страните от Западна Европа, както и в сравнение с някои други държави, участващи в РП (Швейцария, Норвегия, Израел, Турция, САЩ). От всички страни от ЦИЕ тази тенденция е най-силно изразена при Словакия, България, Литва и Латвия.

Преглед на литературата

Слабото участие на страните от ЦИЕ в РП на ЕС поражда както притеснения, така и редица анализи, търсещи причините за ниското представителство на ЦИЕ (Schuch, 2014, Moagar-Poladian, Folea, & Paunica, 2017; Young, 2013) и България (Slavova, 2002; Toshev, 2011; Trifonova, 2012; Kostadinov, 2015; Karova, 2015; Gabriel, 2018) в тези програми. През периода на текущата

многогодишна финансова рамка на ЕС (2014 – 2020 г.) като част от програма „Хоризонт 2020“ дори е създадена специална програма, насърчаваща т.нар. „разширяване на участието“ (widening participation) от страна на 15-те страни членки на ЕС, които имат най-слабо участие в РП на ЕС (България, Хърватска, Кипър, Чехия, Естония, Унгария, Латвия, Литва, Люксембург, Малта, Полша, Португалия, Румъния, Словакия и Словения). Програмата „Разпространение на върховите постижения и разширяване на участието“ (Spreading Excellence and Widening Participation) е специфичен хоризонтален приоритет на „Хоризонт 2020“ и стимул за страните от ЦИЕ, но и резултат от тяхното дългогодишно лобиране на различни равнища и в различни формати (включително в програмните комитети на РП на ЕС) за създаването на такава програма. Тази програма може да бъде обект на дискусия от гледна точка на общите стратегически цели и цялостната философия на програмата „Хоризонт 2020“, която има за цел да подпомага наистина върхови научни постижения и доказано най-добрите научни колективи и изследователски институции в различните научни направления, а не да осигурява финансиране, разпределяно по регионални, икономически, политически и други критерии и съображения (финансиране по последните критерии се осигурява чрез европейските структурни и инвестиционни фондове). До голяма степен обаче да се стартира дебат по тази тема, е ненужно поради малкия бюджет, с който разполага Програмата за „разширяване на участието“, и респективно – слабото въздействие, което тя би могла да окаже върху научните и иновационните системи на изоставащите държави (Luukkonen, 1998).

Фокусът на анализа от позицията на българския интерес трябва да попада върху това колко на брой успешни проекти и бенефициенти има нашата страна (общо и по научни направления), какъв е профилът на успешните организации бенефициенти и какво финансиране са привлекли те, кои са факторите за успех/неуспех на кандидатстващите проекти (тези фактори биха могли да бъдат различни за отделните научни направления), както и към формулирането на ясни, реалистични и изпълними препоръки за подобряване на участието на българските бенефициенти в отделните стълбове и обществени предизвикателства, които се финансират от Програмата.

Научни резултати и интерпретация на резултатите

Анализът на участието на страните от ЦИЕ в Седмата рамкова програма на ЕС (7. РП) в сравнителен план с участието им в предходните 6. РП и 5. РП, измерено като общ брой участия на изследователски институции в проекти, финансирани по тези програми, към общия брой на проектите, финансирани от тях, е представено в таблица 1 (някои институции участват в Програмата с повече от едно участия, анализът е на база „общ брой участия“, а не на база „общ брой бенефициенти“).

Таблица 1. Дял на участието на страните от ЦИЕ в 5. РП, 6. РП и 7. РП (общ брой участия на изследователски институции от ЦИЕ в проекти, финансирани по РП, към общия брой на проектите, финансирани от всяка РП)

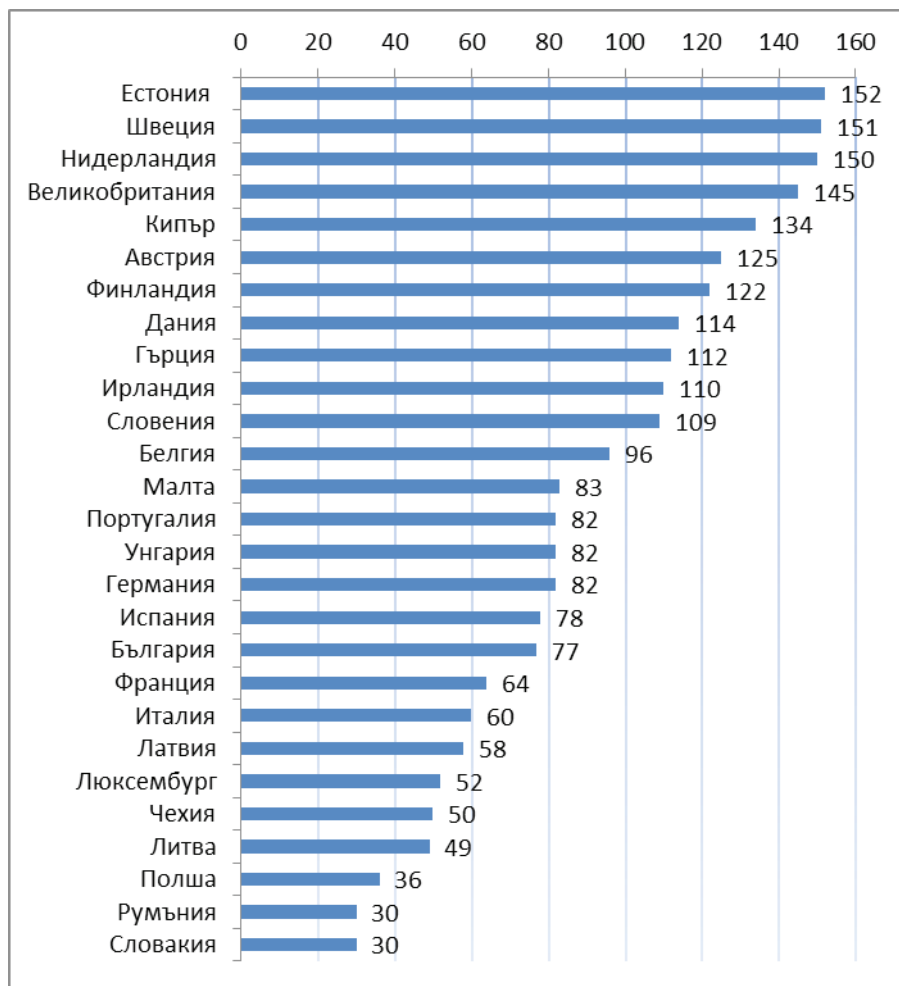
Група страни	Участия в РП, % от общия брой			РП 7/ РП 5
	5. РП	6. РП	7. РП	
ЕС-13	7,61	14,41	10,25	1,35
ЕС-8	67,31	60,51	63,36	0,94
ЕС-4 (кохезионни страни)	15,59	15,20	16,70	1,07
ЕС-3 (последно присъединили се стари страни членки на ЕС)	9,48	10,13	9,67	1,02

Забележка: **ЕС-13:** 10-те страни, които се присъединяват към ЕС през 2004 г., плюс България, Румъния (ЕС-12), плюс Хърватска (ЕС-13); **ЕС-8:** Германия, Франция, Италия, Великобритания, Люксембург, Холандия, Белгия и Дания. Групата на ЕС-8 е сформирана, като от групата на 15-те стари страни членки на ЕС са извадени четирите кохезионни страни (Гърция, Испания, Португалия и Ирландия) и 3-те „най-нови“ стари членове на ЕС, присъединили се към ЕС през 2005 г. (Австрия, Финландия и Швеция).

Източник: MIRRIS (2014) *Scoping Paper: Participation of EU13 countries in FP7* (prepared and compiled by C. Seublen), Eurada.

В групата на 13-те страни от ЦИЕ 51 % от общия брой участия се пада на 3 страни – Полша, Унгария и Чехия. Страните от ЕС-13 са координирали едва 7,74 % от общия брой проекти на 7. РП и 4,07 % от общия брой проекти на 6. РП. Най-малко на брой координатори има от Чехия (от тази държава има малко координатори, но голям брой организации партньори), Румъния, Словения и България (PROVISO, 2014). Нито една страна от ЕС-12 не е регистрирала по-висок от средния за ЕС-15 процент на успеваемост по Програмата (т.нар. success rate) от 21,91 %. Това означава, че всеки пети кандидатствал проект с произход от ЕС-15 е получил финансиране. Самата група на ЕС-12 също е твърде нехомогенна – докато Естония и Унгария са близо до средния за ЕС процент на успеваемост, то България, Румъния и Кипър са най-далеч от него (European Commission, 2013).

Но наистина ли положението е толкова лошо? Анализът на участието на страните от ЦИЕ в 7. РП е редно да обхване и анализа на нетните бюджетни ползи за източноевропейските страни от участието им в тази програма. При изходното предположение (допускане), че всяка страна членка на ЕС финансира общия бюджет на програма „Хоризонт 2020“ със същия дял, с който участва във финансирането на приходната част на бюджета на ЕС, съпоставяме привлечените (чрез спечелени по 7. РП проекти) към внесените от всяка страна членка суми (фиг. 1).

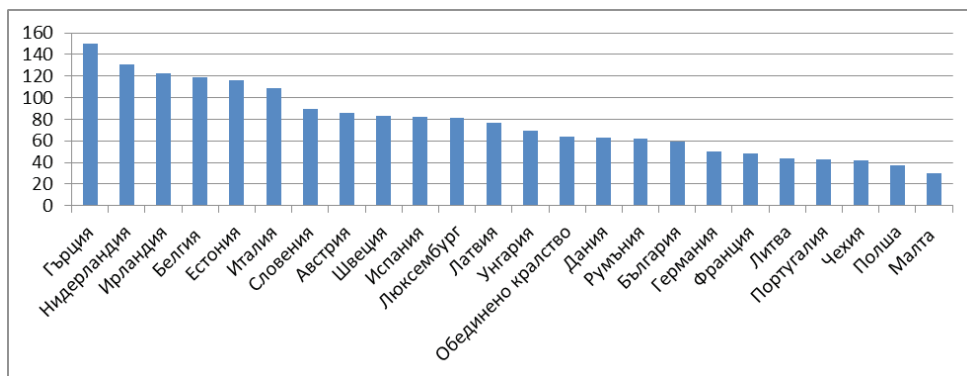
Фигура 1. Нетни бюджетни ползи от участието на страните членки на ЕС в 7. РП на ЕС

Източник: PROVISIO (2014) *7. EU – Rahmenprogramm für Forschung, technologische Entwicklung und Demonstration (2007 – 2013)*, PROVISIO Bericht, Juni 2014 (prepared and compiled by M. Ehardt-Schmiederer, J. Brücker, D. Milovanovic, V. Postl, C. Kobel, F. Hackl, L. Schleicher, A. Antúnez), Wien: стр. 58

„Нетните получатели“ на средства от 7. РП са държавите, за които процентът на графиката е над 100 (т.е. те са получили повече средства от бюджета на Програмата, отколкото са внесли в него), а за „нетните вносители“ процентът

е под 100. Например България е успяла „да си върне“ чрез участие в проекти едва 77% от това, което е внесла в бюджета на Програмата, докато Естония е успяла да спечели проекти за 1,5 пъти повече, отколкото е внесла. Освен това по отношение на нетните бюджетни ползи от участието ни в тази научна програма България изпреварва Франция, Италия и Люксембург и има доста близки показатели с тези на Испания. Едва три от 13-те нови държави членки на ЕС (Естония, Кипър и Словения) обаче са успели да получат от бюджета на 7. РП повече, отколкото са внесли в него.

Анализът на участието на страните от ЦИЕ в Седмата рамкова програма на ЕС е редно да обхване и анализа на ефективността на националните научни общности и сектори, която се измерва чрез съпоставянето на броя на участията на страните членки на ЕС в Седмата рамкова програма на ЕС на 1000 заети в научната сфера (фиг. 2). Оказва се, че въпреки ниското заплащане, „изтичането на мозъци“ и непривлекателността на научно изследователския сектор на Източна Европа за стартиране на кариера, въпреки по-доброто заплащане, което предлагат западноевропейските изследователски организации и въпреки много по-добрата научна инфраструктура в Западна Европа, като цяло, редица източноевропейски страни са по-ефективни от водещите в научно отношение страни членки Германия и Франция. Така например България е по-ефективна от Германия, Франция и Португалия, защото с много по-малък брой налични учени успява да спечели определен брой проекти, които са относително повече в сравнение с тези на посочените стари страни членки.

Фигура 2. Брой участия на страните членки на ЕС в 7. РП на 1000 заети в научната сфера

Източник: PROVISIO (2014) *7. EU – Rahmenprogramm für Forschung, technologische Entwicklung und Demonstration (2007 – 2013)*, PROVISIO Bericht, Juni 2014 (prepared and compiled by M. Ehardt-Schmiederer, J. Brücker, D. Milovanovic, V. Postl, C. Kobel, F. Hackl, L. Schleicher, A. Antúnez), Wien: срт. 16

Проблемът със статистически ниската ефективност на Германия и Франция има своето обяснение – това са европейските страни, които отделят най-голям дял от своя БВП за научноизследователски дейности, имат най-голям брой заети в сектор „Научни изследвания“ в сравнение с другите европейски страни, а колективите, които стоят зад всеки спечелен проект в Германия и Франция, често са много по-големи от тези на партньорските организации от България. Трябва да бъде отчетен и фактът, че за 7. РП средният бюджет на проект на партньорска организация от ЕС-15 е 340 000 евро, а от ЕС-12 – 167 000 евро.

Втората част от изследователските резултати в статията представя сравнителен анализ на процента на успеваемост (неуспешност) на проектните предложения, подадени по различните обществени предизвикателства (ОП) на програма „Хоризонт 2020“ в периода 2014 – 2018 г., с акцент върху Обществено предизвикателство 6 „Европа в един променящ се свят – приобщаващи, новаторски и мислещи общества“ (ОП6). Съгласно данните, изнесени на интернет страницата на Европейската комисия, към края на 2018 г. ОП6 се нарежда на осмо място по брой неуспешни легитимни кандидатури при процент на успеваемост 6% (таблица 2).

Таблица 2. Успеваемост на проектните предложения, подадени по различните обществени предизвикателства (ОП) на програмата „Хоризонт 2020“ през 2014 – 2018 г.

Забележка. Тематичните приоритети на Програмата са ранжирани по брой нефинансирани легитимни предложения

№	Тематични приоритети на програма „Хоризонт 2020“	Нефинансирани легитимни проекти	Финансирани проекти	Процент на успеваемост
1.	„Мария Склодовска-Кюри“	37 296	6256	14 %
2.	Европейски изследователски съвет	25 625	3857	13 %
3.	Информационни и комуникационни технологии	17 042	1523	8 %
4.	Здравеопазване, демографски промени и благосъстояние	8737	864	9 %
5.	Иновации в малките и средните предприятия	7855	1057	12 %
6.	Сигурна, чиста и ефективна енергия	7216	988	12 %
7.	Интелигентен, екологосъобразен и интегриран транспорт	5623	1244	18 %
8.	Европа в един променящ се свят – приобщаващи, новаторски и мислещи общества	5027	318	6 %
9.	Биоикономика. Продоволствена сигурност, устойчиво земеделие и горско стопанство, мореплавателски, морски и вътрешноводни изследвания	4974	673	12 %

10.	Действия във връзка с климата, ресурсна ефективност и суровини	4827	540	10 %
11.	Нанотехнологии	4654	367	7 %
12.	Бъдещи и навлизащи технологии	4159	281	6 %
13.	Сигурни общества – опазване на свободата и сигурността на Европа и нейните граждани	2836	286	9 %
14.	Междусекторни	2208	129	6 %
15.	Космос	1706	324	16 %
16.	Разпространение на върховите постижения и разширяване на участието	1411	196	12 %
17.	Биотехнологии	1340	91	6 %
18.	Авангардно производство и преработка	1211	205	14 %
19.	Наука, осъществявана със и за обществото	977	128	12 %
20.	Европейски изследователски инфраструктури	410	215	34 %
21.	Нови материали	231	78	25 %
22.	„Евратом“ – ядрен синтез и ядрен разпад	89	50	36 %
23.	Достъп до рисково финансиране	40	9	18 %
24.	Индустриално лидерство – междусекторно	15	2	12 %
25.	Обществени предизвикателства –междусекторни	0	1	100 %

Източник: <http://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/projectresults/index.html>

До края на 2018 г. България е привлякла общо 65 330 907 евро по Програмата чрез 446 участници (бенефициенти), от които 40 координатори, а 94 са МСП. Така страната ни се нарежда на четвърто място отзад напред сред страните членки на ЕС по активност (таблица 3).

Таблица 3. Брой успешни участия и стойност на привлечените суми (в евро) от държавите членки на ЕС и други участващи в програмата „Хоризонт 2020“ държави за 2014 –2018 г.

Забележка: Държавите са ранжирани по стойността на привлеченото от тях безвъзмездно финансиране. В курсив са дадени държавите, които не са членки на ЕС, но са привлекли безвъзмездно финансиране на по-голяма стойност от България.

Държава	Брой участия	Участия в % от общия брой	Безвъзмездно финансиране	Участия на МСП (брой)	Безвъзмездно финансиране за МСП	Брой координатори	Финансиране за координаторите
Германия	11 114	12,1	5 316 581 078	2 152	697 087 223	2 137	2 243 385 887
Обединено кралство	10 758	11,7	4 787 311 173	2 006	723 504 775	3 538	2 442 693 598
Франция	8 853	9,6	3 527 213 927	1 600	530 800 054	1 811	1 562 612 493
Испания	9 475	10,3	3 029 814 645	2 475	706 829 701	2 403	1 294 459 508

Италия	8 715	9,5	2 794 416 577	2 116	540 161 931	1 743	1 003 871 232
Нидерландия	5 706	6,2	2 555 965 014	1 241	401 230 849	1 323	1 221 500 339
Белгия	4 043	4,4	1 620 369 724	864	237 735 795	686	709 073 605
Швеция	2 777	3,0	1 166 794 158	490	188 011 110	568	474 906 837
Австрия	2 526	2,8	952 821 023	595	180 539 219	493	387 536 161
Дания	2 085	2,3	859 430 034	442	176 789 026	626	418 704 292
Швейцария	2 420	2,6	863 791 050	417	51 586 939	615	587 332 427
Гърция	2 560	2,8	769 617 537	556	147 718 924	364	189 393 415
Финландия	1 797	2,0	744 506 533	364	160 328 530	387	333 829 521
Норвегия	1 492	1,6	660 297 315	248	93 611 485	315	284 062 517
Израел	1 099	1,2	612 431 610	292	116 047 583	466	408 748 117
Ирландия	1 494	1,6	583 735 210	375	135 933 105	441	312 611 275
Португалия	2 003	2,2	548 107 680	461	115 285 223	369	203 694 139
Полша	1 429	1,6	311 547 774	268	79 170 326	193	99 811 837
Чехия	924	1,0	216 074 259	199	38 739 343	99	66 577 520
Унгария	790	0,9	208 895 900	238	63 500 047	133	97 291 136
Словения	751	0,8	195 023 385	193	55 417 967	107	53 268 874
Кипър	440	0,5	131 570 021	143	39 691 509	85	53 639 763
Турция	585	0,6	130 979 964	95	23 750 542	107	40 695 762
Естония	420	0,5	125 373 418	126	35 425 103	104	70 308 868
Румъния	784	0,9	119 627 515	114	16 641 691	48	15 383 366
Словакия	379	0,4	85 140 024	95	17 726 915	44	36 052 459
Люксембург	281	0,3	87 967 266	60	13 948 317	43	30 479 356
Исландия	212	0,2	72 351 634	80	28 707 143	84	37 844 074
Сърбия	306	0,3	68 252 555	66	16 210 900	37	24 168 223
България	446	0,5	65 330 907	94	12 664 660	40	8 532 795
Хърватска	406	0,4	59 576 887	62	12 668 834	30	11 734 316
Латвия	274	0,3	50 218 938	45	8 978 166	36	17 668 798
Литва	307	0,3	43 384 059	68	12 883 394	52	14 656 916

Източник: <http://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/projectresults/index.html>

Защо в анализа са включени малките и средните предприятия (МСП)? Общата стойност на т.нар. „поискано финансиране“ – финансирането, за което са кандидатствали по различните конкурси на програма „Хоризонт 2020“ български организации, регистрирани с цел печалба, е 648 млн. евро (таблица 4). Този факт води до заключението, че на етап кандидатстване частните организации в България са много по-активни от научноизследователските организации и университетите, взети заедно, които са кандидатствали съответно за 196 и 189 млн. евро. (или общо за едва 385 млн. лв.). Следователно българ-

ските стопански организации са близо два пъти по-активни в разработването на проекти от българските научни организации и университети, взети заедно.

Таблица 4. Безвъзмездно европейско финансиране, за което са кандидатствали българските организации по „Хоризонт 2020“ през 2014 –2020 г., в млн. евро (т.нар. „поискано финансиране“)

Тип организации	„Поискано финансиране“	В %
Частни организации с цел печалба, без частни ВУЗ	648	56,94
Изследователски организации	196	17,22
ВУЗ	189	16,61
Други организации	54	4,75
Публични организации, без ВУЗ	51	4,48
Общо	1138	100

Източник: <http://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/projectresults/index.html>

Разпределението на българските кандидати по различните направления на програма „Хоризонт 2020“ и съответните проценти на успеваемост са представени в таблица 5. В областта на ОП6 българските кандидати са много активни, но процентът на успеваемост е нисък (едва 5%) в сравнение с повечето други направления.

Таблица 5. Български кандидати по основните тематични направления на „Хоризонт 2020“ и проценти на успеваемост

Забележка: Тематичните приоритети на Програмата са ранжирани по брой нефинансирани легитимни проектни предложения

Тематични приоритети на програма „Хоризонт 2020“	Нефинансирани легитимни проекти	Финансирани проекти	Процент на успеваемост
Информационни и комуникационни технологии	493	23	4 %
Сигурна, чиста и ефективна енергия	382	54	12 %
Европа в един променящ се свят – приобщаващи, новаторски и мислещи общества (ОП6)	273	13	5 %
„Мария Склодовска-Кюри“	259	29	10 %
Биоикономика. Продоволствена сигурност, устойчиво земеделие и горско стопанство, мореплавателски, морски и вътрешноводни изследвания	181	29	14 %
Здравеопазване, демографски промени и благосъстояние	172	12	7 %

Наука, осъществявана със и за обществото	154	18	10 %
Сигурни общества – опазване на свободата и сигурността на Европа и нейните граждани	149	23	13 %
Действия във връзка с климата, ресурсна ефективност и суровини	124	16	11 %
Иновации в малките и средните предприятия	119	10	8 %
Интелигентен, екологосъобразен и интегриран транспорт	96	12	11%
Нанотехнологии	85	5	6 %
Бъдещи и навлизащи технологии	79	11	12 %
Разпространение на върховите постижения и разширяване на участието	73	7	9 %
Междусекторни (Cross-theme)	53	1	2 %
Европейски изследователски съвет (ERC)	51	1	2 %
Космос	33	6	15 %
Европейски изследователски инфраструктури	31	28	47 %
Авангардно производство и преработка	30	4	12 %
Биотехнологии	19	0	0 %
„Евратом“ – ядрен синтез и ядрен разпад	9	5	36 %
Достъп до рисково финансиране	8	1	11 %
Нови материали	8	1	11 %
Индустриално лидерство – междусекторно	1	0	0 %
ОБЩО (бр., среден процент на успеваемост)	2882	309	11 %

Източник: <http://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/projectresults/index.html>

Изводи и препоръки

Българският бизнес има по-голям интерес от научната общност да кандидатства за финансиране по Програмата. Причините за това са много и различни по характер – те неминуемо включват естеството на финансирането (безвъзмездно по характер), което е привлекателно за бизнеса, но тези данни са показателни и за намаляващия и в много случаи застаряващ кадрови състав на изследователските организации (а оттам и по-слабата им мотивация за участие в международни изследователски проекти в последните години преди навършване на пенсионна възраст), както и от емигрирането на значителен брой добре образовани младежи (потенциални учени), които предпочитат да учат, работят и живеят в чужбина (от което страда както научноизследователският потенциал на страната, така и националната икономика).

Тази програма осигурява потенциал за развитие на националната конкурентоспособност на българската индустрия. Ограниченията, които по-

някога се налагат от националните оперативни програми, насочени към бизнеса, не са приложими към програмата „Хоризонт 2020“.

Предвид общия брой на подадените проектни предложения, може би към днешна дата иновационният потенциал на страната ни вече се крие в частния сектор. За да се използват пълноценно потенциалът и енергията на частния сектор и фундаменталните научни знания, натрупани в научните организации и университетите, е нужно да се върви в посока на засилване на синергията между тях чрез изграждане на повече на брой връзки от типа „университет – бизнес“ („наука – практика“). Партньорствата между университетите и частните организации с иновационен потенциал не трябва да бъдат самоцелни или прекалено широкопрофилни, а целенасочено създавани с цел кандидатстване по РП на ЕС и подходящо стимулирани и насърчавани точно за това действие чрез координирани действия от Министерството на образованието и науката, от Министерството на икономиката и от данъчната администрация (чрез предоставяне на съществени данъчни стимули при осъществяване на разходи за научна дейност). Това е предпоставка не само за подобряване на мястото на страната ни в европейската приложна и фундаментална наука, но и съществена предпоставка за увеличаване на разходите за научноизследователски и развойни дейности (НИРД) от страна на частния сектор, който, веднъж въввлечен в НИРД, сам ще осъзнава и търси финансовите изгоди от тях. Освен всичко останало една такава държавна политика ще допринесе и за повишаване на международната конкурентоспособност на нашата икономика и образователния сектор.

Анализът води до заключението, че интересът на българската наука и бизнес е най-висок към следните пет научни направления (като изключим специфичното тематично направление „Мария Склодовска-Кюри“, което е насочено към подпомагане на кариерното развитие на всички учени): „Информационни и комуникационни технологии“, „Сигурна, чиста и ефективна енергия“, „Европа в един променящ се свят – приобщаващи, новаторски и мислещи общества“, „Биоикономика. Продоволствена сигурност, устойчиво земеделие и горско стопанство, мореплавателски, морски и вътрешноводни изследвания“ и „Здравеопазване, демографски промени и благосъстояние“. По тези 5 тематични направления български организации са подали общо 1501 проекта, или 52% от общия брой кандидатстващи проекти. Това са направленията, в които българската наука е силна, а българският бизнес има потенциал за иновации и пазарен интерес. От друга страна, най-нисък интерес от България (измерен чрез броя на подадените проектни предложения) и съответно 0 % успеваемост има при тематично направление „Индустриално лидерство – междусекторно“, което едва ли е изненада – страната ни изостава както по отношение на самото индустриално лидерство, така и по отношение на неговата интердисциплинарност.

11 % е средната успеваемост на българските организации при кандидатстването им по конкурсите на програма „Хоризонт 2020“ за периода 2014 – 2018 г. (на база брой одобрени проекти). Българските кандидати обаче получават реално едва 5,71% от финансирането, за което са кандидатствали, при 65,331 млн. евро получено безвъзмездно европейско финансиране и 1 138 млн. евро „поискано финансиране“ (на база бюджет на проектните предложения).

В заключение, процентът на успеваемост на българските проектните предложения по програма „Хоризонт 2020“, както и техният общ брой през периода 2014 – 2018 г. са съпоставими с резултатите от участието на страната ни в предходната 7. РП на ЕС, което означава, че българската наука не е направила качествен скок след първите седем години от своето членство в ЕС. Това налага предприемането на действия и мерки за насърчаване на активността на потенциалните бенефициенти за кандидатстване по Програмата.

REFERENCES

- European Commission (2013) 6-th FP7 Monitoring Report, Brussels.
- Gabriel, M. (2018). Together we define the project of the future. *Strategies for Policy in Science and Education*, 26(1). pp. 20 – 27 (in Bulgarian).
- Karova, Z. (2015). Challenges and horizons for the Bulgarian science. In *Horizons in the development of human resources and knowledge. Volume 1. 12 – 14 June 2015*. pp. 21 – 38. Burgas Free University.
- Kostadinov, K. (2015). Challenges and horizons for the Bulgarian science. In *Horizons in the development of human resources and knowledge. Volume 1. 12 – 14 June 2015*. pp. 21 – 38. Burgas Free University.
- Luukkonen, T. (1998). The difficulties in assessing the impact of EU framework programmes. *Research Policy*, 27(6), 599 – 610.
- MIRIS (2014) *Scoping Paper. Participation of EU13 countries in FP7* (prepared and compiled by C. Seublens), Eurada.
- Moagar-Poladian, S., Folea, V., & Paunica, M. (2017). Competitiveness of EU member states in attracting EU funding for research and innovation. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 20(2), 150 – 167.
- PROVISO (2014) 7. *EU-Rahmenprogramm für Forschung, technologische Entwicklung und Demonstration (2007 – 2013)*, PROVISO Bericht, Juni 2014 (prepared and compiled by M. Ehardt-Schmiederer, J. Brücker, D. Milovanovic, V. Postl, C. Kobel, F. Hackl, L. Schleicher, A. Antúnez), Wien: ctp. 16.
- Schuch, K. (2014). Participation of the ‘new’ EU member states in the European research Programmes – a long way to go. *Foresight-Russia*, volume 8, No 3, pp. 6 – 17.

- Slavova M. (2002) *Science and innovation policy in Bulgaria*, In: NATO science series, sub series V: Science and technology policy, volume 48, pp.68 – 77, Kluwer Academic Publishers.
- Toshev, B. V. (2011). Bulgarian Contribution To World Science And Main Criteria For Assessing The Achievements Of Scientists. *Bulgarian Journal of Science & Education Policy*, 5(2). (in Bulgarian)
- Trifonova, S. (2012). Seventh Framework Program of EU and Its Role for the Innovation Development. *Economic Studies*, (3), 108 – 132.
- Young, M. (2013, September). Shifting Policy Discourses in FP7 and Horizon 2020. In *Conference Paper, given at ECPR Annual Conference*.

ANALYSIS OF THE PARTICIPATION OF BULGARIA IN “HORIZON 2020” PROGRAM FOR THE PERIOD 2014 – 2018

Abstract. The objective of the research is to present an analysis of the participation of Bulgaria in the EU “Horizon 2020” Program. The research methods used in the study involve comparative and content analysis, table and graphical presentation of data. The results of the research represent generalizations and analyses of the success rate of Bulgarian applicants by type of applicant organization and recommendations for possible policy measures that could contribute to enhancing the effectiveness and quality of the research proposals. The results of the research provide ground for evidence-based recommendations and decisions on the future policy measures in the science sector and their implementation in Bulgaria.

Keywords: “Horizon 2020” financing; success rate; success factors

✉ **Dr. Svetla Boneva, Assoc. Prof.**

Faculty of International Economy and Policy
Department of “International Economic Relations and Business”
University of National and World Economy
1700 Sofia, Bulgaria
E-mail: sboneva@unwe.bg; svetla_bogdanova@yahoo.com

НАКЪДЕ ВОДИ ТОЗИ ПЪТ? КОНСТАТАЦИИ, ОСНОВАНИ НА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА СИСТЕМАТА НА ОСНОВНОТО И СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Милен Велушев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Реформата на средното образование е сред декларираните приоритети на настоящото държавно управление, така че обществото става свидетел на големи усилия във вид множество промени както в нормативната уредба, така и в организацията на системата на предучилищното и училищното образование. Една от най-важните стъпки в това начинание е опитът за постигане на формална сравнимост между Международната стандартна класификация на образованието (ISCED 11) и националната програма чрез поставянето на таван от 12 класа за периода на училищното образование, както и въвеждането на елементи от тестовете PISA в националното външно оценяване. Настоящото изследване си поставя за цел с помощта на икономически принципи и методология да анализира настоящия етап на развитие на тази реформа.

Детайлният преглед на постигнатото чрез обсъждане на наличните доказателства и на нормативната база показва, че предприетите мерки дават различни резултати от тези, очаквани от обществото. Причините са много и комплексни, като основната е, че в новоприетия закон, регулиращ системата на средното образование, е запазена старомодната философия на предходния закон и разглежда задължителното образование като необходимост, но без да отдава значение и да интегрира в себе си съвременните теории за психическо и социално развитие на индивидите.

В резултат създадените правила, първо, поставят прекалено трудно преодолими прегоди пред учениците за преминаване към някои от образователните нива и второ – не оценяват правилно системното значение на някои учебни предмети, формиращи ключови компетентности у младите хора във връзка с бъдещите потребности на пазара на труда. Високата честота на промените в регулациите, комбинирана с липсващата прозрачност в ходовете на администрацията, създават предпоставки учениците да не могат да съставят дългосрочна стратегия за усъвършенстване на знанията, уменията и компетентностите си. Наличието на тези предпоставки означава, че учениците

ще разглеждат всяка следваща промяна като заплаха за развитието си, което вреди на обществен интерес от тяхното образование.

Ключови думи: реформа на училищното образование; национална програма; ISCED 11; тест PISA

Въведение

След като станаха ясни резултатите от държавните зрелостни изпити след XII клас и националното външно оценяване след VII клас, е време за анализ, защото въпреки множеството реформи и отчети за провеждането им резултатите на средното образование са повече от скромни. Това личи най-вече при международните сравнения, като резултатите от тестовете PISA, провеждани от ОИСП¹⁾ например. Тези факти водят до заключението, че проблемът с училищното образование в България не е на път да се разреши скоро.

Но анализът на отговорната за въпросните резултати система на средното образование не е лесен, защото липсва утвърдена методология. Това става най-ясно при сравнения между различни страни, дори в рамките на Европейския съюз, в които се виждат чувствителни разлики както в учебното съдържание, така и в спецификите на учебния процес, като различна продължителност и организация на обучение и различни условия за преминаване от едно в друго образователно ниво. Ние смятаме, че икономическата теория може да предостави нужния инструментариум и теоретична база за анализ на качеството на съществуващата система и за формулиране на подходящи препоръки за нейното подобрене. Това заключение се основава на ясна логика – образованието е в основата на Теорията за човешкия капитал като необходимо развитие на концепцията за труда като производствен фактор (Becker, 1994). Тази теория разглежда индивида не просто като компонент на производствената функция, а като динамична величина при реализацията на икономическия процес (Benhabib & Spiegel, 1994), тоест прехвърля отговорността за икономическия растеж от предприемачите към заетите. И действително, докато в индустриалната ера физическият капитал създаваше огромната част от brutния вътрешен продукт, а на труда се гледаше като на екзогенен фактор и се приемаше за вид надареност на конкретната икономика с определено количество абстрактен труд (Solow, 1956), икономиката на постиндустриалното общество вече не се вмести в така изведената от Солоу производствена функция, защото тя не отразява правилно настоящото отношение на контрибуцията на човешкия капитал за икономическия растеж. Днес, в съзвучие с модела на ендегенния икономически растеж (Romer, 1990)²⁾, ортодоксалната икономическа теория изоставя идеята за човешкия труд като, необходима съставка в комбинацията с физическия капитал и лимитирана от обективното ограничение на броя на населението, в полза на концепцията за човешкия капитал като движещ фактор за иновациите и за устойчивия дългосрочен растеж, който те предизвикват. Тук предлагането на труд вече пряко зависи от вложенията в човешки капитал, като водещ става принципът за непрекъснато

надграждане на знанията и уменията, което води до постоянен поток от генерирани иновации. При тази трактовка на икономическия растеж, основна роля за развитието на икономиката има производителността на труда, измервана като ръст на добавената стойност на произвежданата продукция (Petrapov, 2018), което не може да се стане без усложняване на произвежданите стоки и услуги. Един добър пример за растеж, задвижван от инвестиции в човешки капитал, е развитието на една от най-обещаващите нови индустрии – създаването и използването на блокчейн технологии, където разнообразието и количеството на произвежданите стоки и услуги всъщност не е функция от създаването на по-производителни физически активи, а представлява приложение на ново знание при експлоатацията на вече съществуващи производствени активи като компютрите.

Съществуват достатъчно доказателства, че чрез разпространението и усъвършенстването на знания и умения човешкият капитал се превръща в императив за търсещите устойчив икономически растеж икономики. Основният дял от най-печелившите компании в света са технологичните³⁾. Една тяхна особеност е, че формирането на печалба не е свързано с акумулиране на материални активи. Затова при компании като „Алфабет“ (тикер GOOGL), собственик на Google, пазарната цена на акцията надвишава стойността на счетоводната стойност на активите с 4.5 пъти към 26 юли 2019 г. Още по-драстичен е примерът с пазарната цена на акциите на „Тесла“ (тикер TSLA), при която пазарната цена на акциите надвишава счетоводната стойност на активите със 7.25 пъти към същата дата. Очевидно е, че ново-създадената стойност от тези и подобни компании не се дължи на скъпоструващи машини с маргинално по-висока производителност, а на интелектуален капацитет, акумулиран човешки капитал, създаващ продукт с висока добавена стойност чрез нови начини за експлоатация на съществуващите машини, чрез внедряване на натрупани от обществото знания, тоест чрез иновации.

Това заключение е особено валидно във времена на нулеви лихви и дарявани от държавата средства във вид на количествени улеснения или пари по линия на Европейските структурни фондове, когато сдобиването с физически капитал вече не е функция от предприемачески усилия, а има значение на икономическа рента и системното място на акумулирания по тази линия капитал в модела на икономически растеж е проблематично (Velushev, 2018). Така стигаме до извода, че за растежа и на съвременната българска икономика акумулирането на човешки капитал има решаващо значение. Но процесът на обучение и образование има множество специфични особености, които го отличават от процеса на акумулирането на физически капитал. Трябва да съобразим, че съществува технологичен лаг, необходим за акумулиране на знание. Този период често се измерва в години и предвид динамиката, с която се развиват технологиите, е много вероятно към края на периода за акумулиране му знанието вече да е неадекватно или остаряло. Освен това към момента на начало на акумулирането на знание няма яснота как ще изглеждат икономиката и търсенето на пазара на труда към крайния момент

на акумулиране на знание. Това означава, че повечето от настоящите ученици ще упражняват професии, които не съществуват днес, а много от съществуващите сега професии няма да съществуват в близко бъдеще, защото ще се изпълняват от машини или необходимостта от тях ще е отпаднала. А според доклад на Световния икономически форум (WEF 2018) за бъдещето на работните места 42% от изискваните умения за изпълняване на значимите професии в световен мащаб ще са се променили до 2022 г. Така че понастоящем не можем да знаем със сигурност какви ще са професионалните характеристики за множество професии дори в непосредственото бъдеще, но според същия доклад за заемането им ще има нужда от преквалификация и надграждане на компетентностите. Не на последно място, трябва да имаме предвид, че способността за учене на човека се развива с физическото му развитие, и най-вече това на мозъка (Harari, 2015), като прогресът на когнитивните му способности и емоционалното му съзряване предполагат, че учебният процес трябва да е навременен и да има определена последователност.

Проблемът с данните

Въпреки че за системата на средното образование се говори много в публичното пространство, систематизирани данни за конкретните стъпки за реформирането ѝ и за резултатите от тях няма. Министерството на образованието и науката не публикува отчети или друг вид статистическа информация⁴⁾, от които да става ясно какви са публичните усилия и разходи за реформата и какъв е ефектът от тях. Затова се налага подходът ни към анализа да е гъвкав и събирането на факти да е творческо. Това е така, защото публикуваните от Националния статистически институт данни за количествените показатели на средното образование са прекалено оскъдни и статистическите редове са и къси, и прекъсвани от промени в нормативната уредба, а това не позволява съпоставимостта им във времето. Тази несъвместимост на данните е и първата ни отправна точка към идентифициране на слабите места в образователната програма и организацията на обучението. Ще започнем с един основен въпрос, който трябва да покаже дали националната програма е сравнима с тази на останалите страни от Европейския съюз, защото с тях споделяме една Европейска квалификационна рамка за стандартизиране на знанията и уменията и компетентностите, получени в резултат от формалното обучение по националните програми. Това е въпросът за колко години се добиват знания, умения и компетенции под формата на задължително образование, или:

Каква е продължителността на обучение до завършване на средно образование?

След влизане в сила на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО) през януари 2017 г. и без това скромният статистически ред с данни с начало 2012 г. е прекъснат, като Националният статистически институт прави уговорката, че данните от учебната 2017/2018 г. вече са несъпоставими с тези от предходните години. Защо са несъпоставими? Защото в рамките на една година от статистическите данни изчезват 17 000 ученици. Ето как изглежда статистиката за началното и средното образование в България в периода 2012 – 2017 г.

Таблица 1. Учащи по групи класове, 2012 – 2017 г.

	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
Всичко	606277	604481	602277	605729	606277
I – IV кл.	257 165	260 293	260 557	263 218	257 165
V – VIII кл.	216 572	212 737	212 366	213 488	216 572
IX – XIII кл. *	132 540	131 451	129 354	129 023	132 540

*Вкл. VIII кл. на езиковите и другите профилирани гимназии с прием след VII клас.

Източник: НСИ <https://bit.ly/1QDpL6k>, посетен на 01.07.2019 г.

А ето как изглежда тази до 2019 г.:

Таблица 2

	2017/18	2018/19
Всичко	587 836	581 267
I – IV кл.	262 476	256 618
V – VII кл.	189 459	190 033
VIII – XII кл.	135 901	134 616

Източник: НСИ <https://bit.ly/1QDpL6k>, посетен на 01.07.2019 г.

От данните се вижда, че според Националния статистически институт през учебната година, започнала след влизане в сила на ЗПУО, учениците са били с над 17 000 по-малко в сравнение с предходната година, въпреки че данните не показват спад в тази демографска група. Най-вероятното обяснение за това „изчезване“ е фактът, че с новия закон отпада възможността за съществуване на XIII и по-горен клас, необходим за завършване на средно образование в профилираните гимназии, при което 17 000 ученици са завършили средното си образование с година по-рано от плана, по който са приети в осми клас.

Защо се налага отпадането на XIII клас за завършване на средно образование? Защото съществуването м води до несъответствие между характеристиките на образователните нива по националната система и тези по Международната стандартна класификация на образованието (ISCED 11) на ЮНЕСКО⁵). А трябва да се има предвид, че въпросната международна класификация е създадена, за да отговори на нуждата да има сравнимост между националните програми, като се въведат общи препоръки или стандарти за компетентностите на хората, завършващи всяко образователно ниво, независимо дали тези компетентности са постигнати чрез формално, или неформал-

но обучение. Затова и класификацията е възприета от Европейския съюз и е залегнала в основата на Европейската квалификационна рамка.

Технологията, използвана в международната класификация за постигане на сравнимост на образователните програми на различни страни, е да представи образователните нива като подредени множества, за да позволи да се групират по признаци възприетите образователни степени в националните образователни програми според градацията в натрупаното знание и придобитите компетенции.

Ето как според ISCED 11 изглежда градацията на образователния процес.

Таблица 3. Образователни нива по Международната стандартна класификация на образованието (ISCED 11)

Ниво	Образователна програма	Продължителност	Задължително
0	Ранно детско обучение	Няма	Не
1	Първично образование	4 до 7 години, най-често 6 години	Да
2	Ниска степен на вторично образование	2 до 5 години, най-често 3 години	Да
3	Висока степен на вторично образование	2 до 5 години, най-често 3 години	Да
4	Поствторично нетретично образование	6 месеца до 3 години	Не
5	Къс цикъл в третичното образование	2 – 3 години	Не
6	Бакалавър	3 – 4 години	Не
7	Магистър	1 – 4 години	Не
8	Доктор	3 години	Не

Източник: Собствена систематизация на ЗПУО и ISCED 11

Това, което засяга българската образователна програма, е, че според параграф 113 на ISCED 11 национални образователни програми, предвиждащи обединяване на ниво 0 ISCED 11 и ниво 1 ISCED 11, изискват специална класификация, като функционално трябва да се отдели фазата на ранно детско обучение, спадаща към ниво 0, от фазата на първично обучение, спадаща към ниво 1. Тъкмо това ще направим ние, като отделим фазата на първично обучение, която спада към задължителното образование и представлява необходима предпоставка за завършване на цикъла на задължителното образование в България, от фазата на ранно детско обучение. Въпросната задължителна фаза, наречена „предучилищно образование“, е нормирана в Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО). Въведеното с приемането на ЗПУО предучилищно образование напълно покрива характеристиките, квалифициращи началото на ниво 1 по ISCED 11, наречено „първично образование“.

Таблица 4

Основни критерии	Предучилищно образование	ISCED 11 ниво 1, първично образование
Систематично преподаване на фундаментални знания, умения и компетенции	Според чл. 28, ал. 2 от Наредба 5/03.06.2016 г. за предучилищното образование, вр. чл. 69 ЗПУО, в резултат на предучилищното образование децата трябва да демонстрират резултати в областта на български език и литература, математика и т.н.	Според параг. 125 ISCED 11 в това ниво започва систематично преподаване и изучаване на четене, писане и математика
Типична възраст за започване и продължителност	Според чл. 8, ал. 1. ЗПУО възрастта за задължителното предучилищно образование е навършени 5 години	Според параг. 122 първичното образование започва не по-рано от 5- и не по-късно от 7-годишна възраст
Обучение, провеждано от един основен учител	Да	Да
Допълнителни критерии	Предучилищно образование според ЗПУО	ISCED ниво 1, първично образование
Представява част от задължителното образование	Чл. 8, ал. 1 ЗПУО гласи: „...Предучилищното образование е задължително от учебната година, която е с начало в годината на навършване на 5-годишна възраст на детето, като родителите избират една от формите по чл. 67, а държавата и общините се задължават да осигурят условия за обхват на децата в детските градини и групите за предучилищно образование...“	Според параграф 127 ISCED 11 началото на задължителното образование започва с първичното образование

Източник: Собствена систематизация на ЗПУО и ISCED 11

Това означава, че според актуалната българска образователна програма началото на първичното образование под формата на предучилищно образование започва при навършени 5 години. Впоследствие първичното образование продължава с училищно образование при навършване на 7-годишна възраст според чл. 8, ал. 2 ЗПУО. Така установяваме, че първичното образование, тоест ниво 1 по ISCED 11, изразено с фазите на националната програма, обхваща двете години на предучилищно образование и първия, начален етап от 4 години от основното училищно образование⁶⁾. Функционалното интегриране на предучилищното образование по националната програма във фазата на първичното образование става по-отчетливо и заради факта, че според чл. 24 от Закона за предучилищното

и училищното образование детските градини са включени в системата на предучилищното и училищното образование, както и предучилищното образование след навършена петгодишна възраст е задължително. Така към края на четвърти клас се изпълнява препоръката на ISCED 11 за завършено първично образование, ниво 1 ISCED 11, и е постигната типичната за това ниво продължителност от 6 години. От началото на пети училищен клас се преминава към по-висока степен на образование, наречена в ISCED 11 ниска степен на вторичното образование (lower secondary education), или ниво 2. Според ЗПУО това е втори, прогимназиален етап на основното образование и продължава между V и VII клас включително. Ниската степен на вторичното образование, или ниво 2, има препоръчана от ISCED 11 типична продължителност от 3 години, така че тук националната програма и международната класификация съвпадат, независимо че националната програма настоява, че тази фаза е част от началното образование, а ISCED 11 я определя като отделно ниво (ниво 2).

Включването на предучилищното образование в задължителното образование според националната програма води до една особеност. Параграф 146 от Международната стандартна класификация на образованието на ЮНЕСКО казва, че заедно двете нива 1+2 трябва да продължават минимум 8 и максимум 11 години с типична продължителност от 9 години. Тук се наблюдава известно разминаване между националната програма и ISCED 11, защото според ISCED 11 при завършване на ниво 2 учениците са на възраст 14 до 16, типично 15 години. Националната програма допуска децата да започват училищното си образование и при навършена шестгодишна възраст (чл. 8, ал. 3 ЗПУО). Това означава, че при завършването на ниво 2 по ISCED 11, или основно образование според националната програма, в края на VII клас някои от учениците нямат навършени 14 години.

Как става това? ЗПУО казва само кога започва задължителното предучилищно образование – при навършени 5 години, но не и каква е продължителността му. Тоест образованието на децата след петгодишна възраст може да протече по два сценария: (1) да изкарат една година в предучилищно образование и да влязат в първи клас при навършени шест години или (2) да изкарат две години в предучилищно образование и да влязат в първи клас на училищното образование на седем години. В първия случай ниво 1 по ISCED 11 ще бъде завършено за 5 години, но завършващите нива 1+2 (ISCED 11), или основно образование (ЗПУО), след седми клас ученици масово ще са на 13-годишна възраст, тоест по-млади от предписаната от ISCED 11 възраст, като ще са завършили нива 1+2, или основно образование, за 8 години. Учениците, завършващи същия етап по втория сценарий, ще са в долната граница на предписаната от ISCED 11 за приключване на ниво 2 възраст – 14-години, но ще са прекарвали не една, а две години в предучилищно образование и ще са завършили ниво 1 на ISCED11 за шест години и кумулативната продължителност на нива 1+2, или основно образование, ще е 9 години.

Сценариите ще продължат да се развиват с влизането в последната степен на задължителното образование – ниво 3, наречено висока степен на вторичното образование (upper secondary education) по ISCED 11, на което в националната програма отговаря гимназиалният етап на училищното образование, продължаващ 5 години и даващ свидетелство за средно образование по ЗПУО. Международната класификация (пар. 164 ISCED 11) дава препоръка кумулативната продължителност на трите нива – 1+2+3, да е в диапазона от 11 – 13 години от началото на ниво 1 и сочи възраст за започване на трето ниво навършени 14 – 16 години. Ясно е, че учениците, влизащи в училищното образование по националната програма на шест години, ще са под долната граница при започване на ниво 3, или гимназиалния етап от образованието си. Те ще завършат нива 1+2+3, или средно образование, за 13 години и тогава ще са на навършени 18 години. При учениците, започващи училищно образование на седем години, ще имаме съвпадение при възрастта, но срокът за постигане на етап средно образование, или нива 1+2+3, ще е 14 години и тогава те ще са на навършени 19 години.

Накратко, имаме ситуация, в която националната програма формално се придържа към препоръките на ISCED 11, но същевременно, функционално, чрез въвеждане на задължително предучилищно образование прави така, че или кумулативната продължителност на предучилищното и училищното образование надхвърля горната граница на препоръчителния срок при част от учениците, или ниво 2 завършва и ниво 3 започва на по-ниска от възрастта, посочена в ISCED 11 като препоръчителна долна граница. Няма да анализираме в детайли генезиса на амбицията на местните власти срокът на обучение за завършване на нива 1+2+3 да надхвърля общоприетия при някои ученици, а други да влизат в по-горните нива прекалено млади, но корените, изглежда, са в желанието да се запази допълнителният клас, съществувал до приемането на ЗПУО по силата на чл. 26, ал.1, т. 5 Закона за народната просвета (отм.)⁷⁾.

С приемането на ЗПУО формалната възможност общата продължителност на основното и средното образование да е по-голяма от препоръчаното, е прекратена и така се приравняват характеристиките на училищното образование в България с характеристиките на първичното и вторичното образование по Международната стандартна класификация на образованието. Но както вече стана ясно, според същия закон част от предучилищното образование има характеристики на начало на основно образование и следва да се класифицира като част от ниво 1 ISCED 11, тоест е функционална част от основното образование по националната програма. С други думи, понастоящем за разлика от старата правна уредба, според която завършването на нива 1+2+3, или средно образование, беше резултат от 14 и повече години, сега е сложена ясна горна граница – XII клас, и продължителността на нива 1+2+3 ISCED 11, или срокът на обучение за достигане на завършена степен на средно образование, става 13 години за постъпилите в първи клас на шест години, а в масовия случай на влезлите в училище на 7-годишна възраст става 14

години. Излиза, че разликата между стария и новия закон по отношение на периода на достигане на завършена степен на средно образование е в това, че началото на нужните 13 и повече години за стигане до свидетелство за завършено средно образование остава непроменено и е за сметка на част от ранното детско обучение, но е премахната възможността за учениците в профилираните гимназии да се добавят допълнителни години към продължителността на гимназиалната степен на образование по националната програма. Така се оказва, че новият закон продължава философията на стария, но формално е по-съпоставим с международната класификация. Въпросът е дали тази философия е достатъчно валидна? В резултат от ранната възраст на започване на ниво 1 ISCED 11 в България преминаването към ниво 2 ISCED 11 става, когато някои от учениците са в по-ранна възраст от тази на учениците, преминаващи към това стъпало в множеството останали страни членки на ЕС. Неминуемо трябва да се запитаеме:

Дали има смисъл от подобно форсиране на основното и средното образование чрез снижаване на началната възраст за задължително образование?

Както вече споменахме, въпреки че съществува разпоредбата на чл. 119, ал. 4 ЗПУО за публичност, прозрачност и анализ на резултатите от националните външни оценявания, Министерството на образованието и науката не предоставя на сайта си систематизирана информация дори само за времевите серии на резултатите от националното външно оценяване след VII клас и държавните зрелостни изпити след XII клас за периода от над десет години, в които се провеждат такива изпити, а информацията от брифингите на служители на Министерството по повод тези данни е по-скоро оскъдна. Това, което знам обаче, е, че няма осезателно подобрение в резултат от реформата в средното образование, за което говори продължаващото допълване и изменение на нормативната уредба, като само ЗПУО е претърпял девет промени от влизането му в сила на 1.08.2016 г. до началото на м. юли 2019 г.

Но проблемът по-скоро не е в конкретните разпоредби, а в концепцията на този закон и придружаващите го подзаконови актове на МОН. Изследователи от различни научни области, като психолози, социолози, медици, икономисти и юристи, отдавна знаят за етапите в психосоциалното развитие на хората (Erikson, 1992) и разбират, че формирането на индивида прилича на изграждане на психическа сграда – последователно, етаж след етаж, около солидна конструкция. Тъкмо както не може да се пропусне или прекъсне конструкцията в строителството, когато обществото се опитва да прескочи определен етап в психосоциалното развитие на подрастващите, логичният ефект ще е да отключи техния защитен рефлекс на игнориране и отказ от предвидената социална роля. Отнесени към националната програма, етапите на психосоциално развитие ни дават ценна информация за резултатите, които наблюдаваме в момента.

На първо място, знаем, че около 5-годишна възраст децата са автономни и проявяват инициатива, опитвайки се да овладеят принципите, на които се ба-

зира околният свят. Това е време на изграждане на характер и на чувство за независимост. Те започват да изпитват чувство за значимост и компетентност чрез удовлетворението от постигнатите успехи. Склонни са да търсят предизвикателства за новоовластените си способности. Ако обаче не могат да се справят с поставените задачи и околната среда остане неразбираема за тях, децата ще започнат да се съмняват в способностите си и ще престанат да проявяват инициатива. Тази последица може да е ключова за следващия етап от психосоциалното развитие, а именно периода 5 – 13 години, когато чрез социално взаимодействие децата започнат да изпитват гордост от постигнатите резултати вследствие на способностите си или обратно, ако не получават достатъчно подкрепа и положителни коментари, да затвърдят усещането за маловажността и некомпетентността си. Тъкмо в този период на съзряването си по линия на националната образователна програма учениците преминават два теста по линия на националното външно оценяване (НВО) – един след IV клас, когато са на 10 – 11 години, и един след VII клас, когато са на 13 – 14 години. Кое то води до въпроса:

Дали националното външно оценяване и държавните зрелостни изпити представляват обективна проверка на знанията, уменията и компетентностите на учениците?

НВО след IV клас е тест, с който законодателят иска да провери как образователните институции, а не учениците, са се справили със задачите си. Това става ясно от факта, че резултатите от НВО след IV клас нямат отношение към оценките в края на IV клас и не са балообразуващ елемент за продължаване в по-горно ниво на образование. Така че постигнатата оценка няма практическо значение за учениците и в много случаи училищата дори не им я съобщават. Средствата за масова информация често не разбират тази особеност и в желанието си да генерират медийно съдържание, създават напрежение сред ученици и родители във връзка със сложността и необходимостта на изпита. Колкото до измерването по този начин качество на преподаване в образователните институции до четвърти клас, според резултатите от теста то е обществено приемливо – за 2019 г. средният резултат по всички предмети се намира в диапазона 75 – 82 %⁸⁾. Оценките са сравними с последните резултати от външното оценяване след IV клас в Англия⁹⁾, която има сходна национална програма, като и в двете страни задължителното обучение по ниво 1 ISCED започва на 5-годишна възраст. Това ни дава основание, предполагайки, че тестовете у нас и в Англия проверяват сходни знания, да смятаме, че първите шест години на задължително образование в България са резултатни и че благодарение на образователните институции учениците получават самочувствие и удовлетвореност от постигнатото, сходни с тези на връстниците им в поне една икономически развита страна. Важно е да се разбере, че тъй като това е тест за образователната система, не е необходимо да се прави по-справедлива система за обективна оценка на знанията на учениците – например да

се дават повече възможности за постигане на максимална оценка, тук значим е средният резултат, а не индивидуалните постижения.

По коренно различен начин стои въпросът с националното външно оценяване след VII клас, което вече е тест на знанията и уменията на самите ученици и резултатът от него играе ключова роля за преминаване към високата степен на вторично образование, ниво 3 по ISCED 11, или средно образование по националната програма. Всъщност законодателят е направил така, че това да е единственият валиден тест за всички акумулирани знания и умения на учениците за целия изминал период на образование. Според чл. 145, ал. 2 ЗПУО „...Приемането на учениците в VIII клас се извършва въз основа на резултатите от националното външно оценяване...“, което означава, че според Закона оценките от основното образование нямат никакво значение за продължаване в по-висока степен на образование. Алинея 3 на същия член оставя възможност за по-голям брой изпити, като казва, че за приемане в VIII клас освен задължителните изпити в НВО е допустима и проверка на способностите за профили и специалности, определени в Наредбата за организация на дейностите в училищното образование. Тази разпоредба е разширена и доразвита¹⁰⁾ в чл. 56, ал. 1 на въпросната наредба – Наредба № 10 от 01.09.2016 г. В нея оценките от НВО са само балообразуващ елемент, а нейният чл. 57, ал. 1, т. 2 казва, че останалите компоненти от балообразуването са оценките по два предмета от свидетелството за основно образование, изучавани в VII клас. Това донякъде осмисля изучаването на предмети, различни от БЕЛ и „Математика“ в курса на основното образование (или поне в VII клас), но продължава да държи ударението за добро представяне върху изпитите по линия на външното оценяване.

Резултатите от националното външно оценяване след VII клас за 2019 г. са много различни от тези от НВО след IV клас. Те показват, че средното постижение на събрани точки от правилни отговори на изпита по български език и литература¹¹⁾ е едва 53.06 т. от 100 възможни, но това е с над 50% по-добър резултат от този на изпита по математика, където средното постижение е само 33,63 точки от 100 възможни¹²⁾. Нещо повече, от публикувана от Регионалното управление на образованието – София-град, статистика¹³⁾ става ясно, че от 10 165 души, положили двата изпита в София, едва 3-ма души са постигнали по 100 точки и на двата. Подобна изключително малка пропорция от 0.03% е сравнима с отношението на индивиди с коефициент на интелигентност над 155 по скалата Stanford-Binet към общо всички хора, а именно 1 на 10 000 човека¹³⁾. С други думи, най-вероятно учениците, постигнали максимален резултат на теста, са и гении. Няма как да не се запитаме защо е нужен изпит с подобна сложност и каква е целта на външното оценяване? Ако става въпрос за проверка на системни знания, получени в процеса на основно образование, то във връзка с ефективността на образователната система и националната програма трябва да изхождаме от функционалното приложение на такива форми на оценяване. От гледна точка на Теорията за пси-

хосоциалното развитие на човека, на 13 – 14 години учениците трябва да формират увереност в способностите и уменията си. Наместо това НВО им доказва, че са посредствени ученици. С това проблемът не свършва, защото резултатите от НВО се превръщат в основен, дори единствен показател за индивидуално представяне за целия период на обучение от 5- до 13 – 14-годишна възраст. Ефектът е ясен – огромен стрес и напрежение сред заинтересованите страни и отключване на защитния механизъм на игнориране на обществото и нихилизъм у преобладаващата част от завършващите VII клас. Тъкмо заради подобни изводи аналогичният тест за 14-годишните в Англия е отменен през 2008 г. и на негово място е въведено регулярното оценяване в рамките на класа¹⁴. Нещо повече, подобни изпити в страни с много по-усъвършенствана образователна система позволяват минимум три опита за вземането им. Типичен прием е тестът ISEE за пресяване на желаещите да постъпят в елитни частни училища в САЩ, на който могат да се направят три опита в рамките на една календарна година¹⁵. Факт, който повдига още един въпрос: след като НВО след VII клас е толкова трудно и толкова важно, защо учениците в България получават само един шанс да го вземат и да преминат към средно образование? Както знаем, тестовете за интелигентност могат да се полагат без лимит в опитите, а кандидатстудентските изпити, които определят образователното развитие след средното образование, се провеждат на няколко предварителни и редовни сесии и кандидатите получават няколко възможности да постигнат добър резултат. Отговорът на този въпрос не е ясен, защото Министерството на образованието и науката не предлага нито обоснована методология за подготовка на изпитите, включени в НВО, нито ясно разписана визия за търсения резултат от тези изпити.

Няма как да не засегнем и въпроса защо задължителните изпити по линия на НВО обхващат материала по едва два учебни предмета. Този въпрос е особено значим, при положение че резултатите от тези изпити имат основна тежест при преминаване към следващата образователна степен и влизане в профилирани и професионални гимназии. Факт е, че при настоящата система в балообразуването не се използва каквато и да било оценка, отразяваща знанията на учениците по природните и социалните науки към края на VII клас, въпреки че тогава завършва една образователна степен от националната образователна програма – основно образование, или ниво 2 ISCED 11. Така се оказва, че на входа на профилираното или професионалното образование се приема, че учениците не са придобили използвани за по-нататъшното образование системни знания за природните и социалните науки в курса на основното си образование. Но тогава какъв е смисълът от изучаването на подобни предмети в периода на това основно образование?

Следващият етап на психосоциалното развитие на хората обхваща периода 14 – 21 години и представлява трансформацията на децата във възрастни. Това е времето за отговори на екзистенциални въпроси, за изграждане на способности и изследване на различни възможности за професионално развитие. Успешният

край на тази трансформация е чувство за идентичност, основана на систематични знания, усвоени принципи и изградени идеи. В резултат младите възрастни добиват самочувствие и увереност в собствените си способности и развиват морални добродетели. Изобщо, те вече са готови за пълноценната си роля в обществото. Неуспехът да идентифицират тази си роля обаче, води до несигурност в собствените способности и значимост. Следствието е общо чувство за неудовлетвореност, нещастие и отдръпване от обществото и неговите потребности.

Тъкмо в този период от развитието на индивидите идват два изпита – НВО след X клас и държавните зрелостни изпити (ДЗИ) след XII клас. НВО след X клас предстои да се проведе за първи път през учебната 2019/2020 г., така че засега не знаем много за него, но съдейки от нормативната база, и по точно чл. 145, ал. 2 ЗПУО и чл. 79 и сл. от раздел VI „Допълнителен държавен прием“ Наредба № 10 от 01.09.2016 г. на МОН, резултатите от този изпит ще се използват за приемане в XI клас на ученици от обединените училища (такива, които обучават ученици от I до X клас, чл. 38, ал. 1, т. 3 ЗПУО) в профилирани и професионални гимназии, така че, въпреки че е национално външно оценяване и обхваща всички ученици от един клас в страната, резултатите от него ще имат функционално значение само за тези ученици, които учат в обединени училища и искат да продължат образованието си, като за целта трябва да се прехвърлят в профилирана или професионална гимназия. Изпитите за НВО са два задължителни – по БЕЛ и математика, и при желание още до два допълнителни по предмети по избор. Според чл. 119, ал. 3 ЗПУО изпитите от НВО трябва да мерят „... степента на постигане на компетентностите за съответния етап, определени с държавния образователен стандарт за общообразователната подготовка...“, но няма указания за формата на изпитите или за обхвата и сложността на засегнатия учебен материал.

ДЗИ след XII клас имат значението на НВО след VII клас, като дават възможност за преминаване в по-висока степен на образование, вече в системата на висшето образование. Според чл. 138, ал. 1 ЗПУО неуспешното полагане на ДЗИ пък води до прекратяване на амбициите за по-висока степен на образование. Съдейки по информацията от брифинга на МОН¹⁶⁾, резултатите от ДЗИ за 2019 г. са по-добри от тези от НВО след VII клас. Трябва да се има предвид, че тези изпити не се оценяват с точки, а с бална оценка по шестобалната система¹⁷⁾. Според информация на Министерството за 2019 г. средният успех по задължителния предмет „Български език и литература“ е 4,06, а на втория зрелостен изпит по предмет по избор – 4,67 по шестобалната система. В информацията има данни за броя зрелостници с пълна шестица и по двата предмета – те са 226, а общо явилите се и на двата изпита са 40 484 човека според сайта news.bg¹⁸⁾. Оказва се, че получилите отлична оценка от държавните зрелостни изпити възлизат на половин процент от явилите си – резултат, който макар да е далеч от обичайния стандарт от 1%, не е толкова стряскащ като този по същия показател

от НВО след VII клас. Но значението на резултата от ДЗИ не е голямо. Съдейки по чл. 125 ЗПУО, за успешно полагане на ДЗИ е достатъчно да се постигне минималната оценка „среден (3)“ и зрелостникът може да премине към висше или последна степен на професионално образование, като няма да срещне големи затруднения при приема във висше училище. Това е така заради особености на държавното финансиране на държавните висши училища, които предполагат, че за да се осигури издръжката на държавните висши училища, е наложително приемането на възможно най-много кандидат-студенти независимо от резултата им от ДЗИ (за повече вж. Velushev, 2019). Вследствие на тази особеност правилата за прием на местните университети са достатъчно либерални, като висшите училища предлагат алтернатива на евентуалното лошо представяне на ДЗИ чрез полагане на кандидатстудентски изпит. Така например за най-желаната по данни от кандидатстудентската кампания за учебната 2018/2019 г. специалност в Софийския университет – „Психология“⁽¹⁹⁾, балообразуването става със сбора на оценката от кандидатстудентски изпит по БЕЛ или чужд език, която може да се замени с оценката от ДЗИ по някой от тези предмети, плюс оценките от дипломата за средно образование по БЕЛ и чужд език⁽²⁰⁾. При така образувания бал комплексната оценка от завършената степен „Средно образование“ изобщо не е включена, което пък поставя въпроса за целесъобразността, в смисъл на полза, за учениците от доброто им представяне по останалите изучавани предмети в гимназиалния курс.

Трябва да отбележим, че изборът на учебни предмети за НВО и ДЗИ, както и съдържанието на тези изпити е озадачаващо и изглежда самоцелно. В НВО след VII клас са включени два изпита. Този по БЕЛ проверява доколко добре учениците са усвоили правилата на граматиката на език, който се говори от около 6 милиона души по света, и колко добре могат да запаметяват подробности от даден текст, написан на този език, които впоследствие да преразкажат. Вторият изпит – по математика, представлява тест за абстрактно мислене, изискващ учениците да показват съвършенство в работата с рационални числа, да съставят и анализират математически модели и да решават сложни геометрични задачи, изискващи конструиране на въображаеми фигури в пространството. Това е масово усвоявана от населението по света способност, близка до изучаване на универсален език, на който говори болшинството от 7.5 милиардното население на Земята. Тоест, въпреки че на двата учебни предмета е назначена еднаква тежест по линия на НВО, то това не е непременно така за бъдещето на учениците. Затова е странно, че след НВО след VII клас назначената чрез балообразуването тежест на математиката постепенно започва да намалява.

За НВО след X клас знаем, че задължителните изпити отново ще са БЕЛ и математика, но не знаем нито върху коя част от учебното съдържание ще са, нито каква ще е сложността им. Факт е, че повечето ученици, получили високи оценки, вече ще се обучават в профилирани или професионални гимназии и за тях

явяването на НВО след X клас ще представлява само формалност, защото според настоящата система за преминаване в по-горна образователна степен оценките от тези изпити няма да се използват за прием във ВУЗ или за формиране на комплексна оценка от средното образование. Така че учениците, които трябва да се представят добре на тези изпити, ще са само тези, които не постъпили в профилирани или професионални гимназии след седми клас, но се биха искали да продължат образованието си, за да завършат средната му степен.

Когато учениците стигнат до ДЗИ след XII клас, БЕЛ отново е задължителен предмет, но математиката вече е отпаднала като предмет за задължителен зрелостен изпит. Така след огромното усилие, направено в VII клас при изучаването на математика, с изключение на няколко специализирани гимназии, тя е избутана в периферията на учебното съдържание, като за повечето ученици НВО след X клас няма стане повод да направят усилието, положено за подготовка за НВО по математика след VII клас. Тази тенденция се очертава ясно и от наличната статистика, която казва, че математика, в качеството на предмет по избор за ДЗИ през 2019 г., е избрана от малко над 5% от явилите се на този вид изпит зрелостници – около 2200 човека от общо 41 716 души²¹).

Какви заключения можем да направим?

Ясно е, че националната програма трудно ще се раздели с обременяващото си наследство. Това се вижда още докато анализираме срока на обучение в първите три образователни нива. Струва ли си да държим на обща продължителност, по-голяма от препоръчаната от ISCED 11? Съдейки от нормативната уредба, нива 1 и 2, съставляващи предучилищното и основното училищно образование, формално не играят никаква роля при формирането на знания, умения и компетентности. Това са 8 или 9 учебни години, по време на които е изучаван материал в областта на природните и социалните науки, но формалният резултат от нивото на това знание, измерван периодично от преподавателите в училището, няма значение за приключването на този образователен етап и преминаването към ниво 3 ISCED 11. Нещо повече, по този начин качеството на преподаване и представяне на учителите по повечето предмети в образователни нива 1 и 2 остава извън фокуса на управление на задължителното образование, защото получените оценки по тях нямат никакво практическо значение. Така се обезсмисля както трудът на учениците да усвояват материал и да се представят успешно по предмети, различни от български език (БЕЛ) и математика, така и трудът на учителите, които преподават тези предмети.

Затова пък тежестта на двата предмета – БЕЛ и математика, е изключително голяма, защото фокусът на заинтересованите групи е концентриран върху представянето на националното външно оценяване. От този единствен изпит до голяма степен зависи цялото бъдеще на ученика и това постоянно му се повтаря. Заради вменената чрез настоящата нормативна уредба съдбовност на

НВО след седми клас около подготовката на учениците е създадена цяла индустрия за частни уроци, която в голямата си част работи в сивата икономика. Темата за пазара на частни уроци и ролята на държавата за съществуването му е толкова значима, че ще бъде предмет на отделно наше изследване.

Една съществена последица от непредвидимостта и честотата на промяна на нормативната уредба и на предучилищното и училищното и на висшето образование, съчетани с липсата на прозрачност в ходовете на държавата, е, че заинтересованите от процеса на образование страни са в постоянно невъведение за бъдещите изисквания към преминаващите в по-горно образователно ниво. Така никой, който има интерес от успешното завършване на всички степени на образованието на постъпващите в системата на предучилищното образование, не може да предвиди кога и как постъпващите днес в системата на предучилищното образование деца ще преминат към по-високо образователно ниво, как ще бъде оценено представянето им в детската градина и училището и каква роля ще има тази оценка за следващото образователно ниво. Това важи с още по-голяма сила за преминаване към ниво 3 ISCED 11 и по-нагоре. Така родители и деца са поставени в ситуация на постоянно напрежение, чиято кулминация са изпитите от външното оценяване, които са така направени, че традиционно демонстрират слаби постижения.

Освен това на дневен ред трябва да се постави въпросът защо НВО и ДЗИ изглеждат самоцелни и несвързани със стратегията „Европа 2020“ на Европейската комисия за повишаване на дела на хора с висше образование, както и с концепцията за учене през целия живот. Това личи най-ясно от въвеждането на НВО в края на задължителното образование, тоест след X клас. Системното значение на подобна серия от изпити е да засвидетелства квалификационната степен на излизащите от периода на задължително образование и след като Законът е приел, че възрастта, на която се явяват на изпит, е зрелостна граница, трябва да се приема като зрелостен изпит. Продължаването на обучението в системата на средното образование в двете години след X клас трябва да се приема като личен избор на учениците, свързан с желанието им за продължаване на обучението за професионална квалификация или за продължаване на образованието в системата на висшето образование. Така че, за да се осмисли външното оценяване след X клас, то трябва да стане ДЗИ, а външното оценяване след XII клас да има значение на профил – например положени определени изпити по линия на НВО, означаващи, че ученикът има завършена подготовка на ниво уводен университетски курс, необходим за влизане в системата на висшето образование. Така едновременно ще се преодолее проблемът с по-дългата от препоръчаната продължителност на образователни нива 1+2+3 ISCED 11 и ще се създадат условия за нелинеен достъп до системата на висшето образование чрез създаване на алтернативни подходи към нея. Тоест е ненужно и неоправдано на хората, които излизат от училищ-

ната система след X клас, да се отрежат всички пътища към повишаване на образованието, освен този да се върнат в средно училище. Подобни системи, осигуряващи алтернативен достъп, съществуват в системата на образование на развити страни като Англия и способстват за повишаване на качеството на образование и обхвата му там.

Системата на външното оценяване изобщо не е съобразена с факта, че подрастващите преминават през ключови фази в психическото си развитие и тези изпити могат да причинят щети както на тяхната психика, така и да навредят на икономическото благоденствие на обществото, като откажат младите хора от стремежа към социалноактивни роли. Неоправданата сложност на изпитите, съчетана с липсата на повече възможности учениците да постигнат висока оценка, са ключови за създаването на нефункционални индивиди, за които подложилото ги на такова изпитание общество се превръща във враг. И за да не бъдем голословни, ще приведем като аргумент събираната демографска статистика за емиграцията, която отчита само официално сменилите настоящия си адрес с адрес в чужбина хора.

Таблица 5. Външна миграция по възраст (брой)

Възраст	2010 Механичен прираст	2011 Механичен прираст	2012 Механичен прираст	2013 Механичен прираст	2014 Механичен прираст	2015 Механичен прираст	2016 Механичен прираст	2017 Механичен прираст	2018 Механичен прираст
Общо	-24190	-4795	-2512	-1108	-2112	-4247	-9329	-5989	-3666
0 – 4	-677	-173	-258	223	1075	439	599	1627	1687
5 – 9	-812	35	41	-127	653	132	52	367	132
10 – 14	-862	-12	6	-100	123	-65	-352	-211	-476
15 – 19	-1197	-22	37	-297	-572	-1325	-1106	-1152	-1003
20 – 24	-1640	-462	-911	-753	-1923	-1599	-3251	-3202	-2170
25 – 29	-3160	-1039	-1450	-1354	-1748	-1582	-2846	-2660	-1739
30 – 34	-4166	-1014	-845	-600	-1537	-488	-1869	-1371	-1153
35 – 39	-3107	-725	-523	-171	-1263	-274	-1208	-923	-879
40 – 44	-2564	-645	-133	-112	-778	-347	-800	-599	-789
45 – 49	-2152	-370	-35	113	-258	-70	-357	-300	-410
50 – 54	-1643	-252	229	338	328	123	20	-43	254
55 – 59	-1096	-124	380	452	770	376	436	494	646
60 – 64	-598	-15	431	563	1182	351	693	746	1012
65 – 69	-252	34	354	548	1091	316	743	891	1047

70 – 74	-112	39	148	180	467	-105	-39	163	178
75 – 79	-80	-20	67	-17	174	-156	-71	122	-29
80 +	-72	-30	-50	6	104	27	27	62	26

Източник: НСИ <https://bit.ly/1mrL4oZ> (посетена на 9.07.2019 г.)

Лесно се вижда, че докато между 2010 г. и 2019 г. годишният брой емигранти е намалял с близо 80%, младежката емиграция продължава да поддържа величината си стабилна, а това е тревожен факт, особено като имаме предвид, че има голяма вероятност реалният размер на емигрантите да е по-висок, тъй като зависи от това дали съществува задължение чуждестранните власти да уведомят българските власти за настъпване на промяна в адресната регистрация, или в приемащата страна съществуват механизми, чрез които самите емигранти да бъдат принудени сами да се откажат от българската си адресна регистрация и да уведомят българските власти за това. При функциониране на принципа за свободно движение на хора, капитали и идеи в рамките на Европейския съюз няма как да се създадат административни бариери пред феномена на емиграцията на младежите и затова за нашето общество остава само вариантът то да направи всичко възможно за младежите си, че са важни за него.

Редно е да се замислим дали има икономическа ефективност в настоящата национална програма и дали е оправдано да продължим да я „кърпим“ като пътно платно, вместо да променим цялостната философия на правната рамка, за да дадем шанс на подрастващото поколение да заеме полагащото му се място в българското общество. А докато МОН търси тримата души на всеки 10 000 човека, които ще успеят да се справят отлично със сложността на националното външно оценяване, страда икономическото развитие. Затова е време за научен подход, а именно да обърнем внимание на учениците и техните нужди и да им предоставим достатъчно възможности да се развият и трансформират в пълноценни възрастни. Това няма да стане, ако механично се удължава периодът, прекаран във всяко образователно ниво, особено ако впоследствие това знание не получава признание, което да валидира положеното от ученика усилие. Наместо това са нужни ревизия на учебното съдържание и баланс на тежестта на изучаваните предмети в комплексната оценка за усвояване на това съдържание. Необходимо е и преосмисляне на външното оценяване, което стеснява много фокуса на усилията и интересите на учениците. Подобни форми на оценка на знанията с цел селектиране на учениците, които да продължат в по-горна степен на образование, все повече се превръщат в атавизъм и на тяхно място се налага идеята за приобщаване, преосмисляне на професионални избори и учене през целия живот. Нещо повече, ние не знаем какво крие бъдещето за днешните ученици, но знаем как се променя настоящето с помощта на нови технологии, като дигиталната свързаност и машинното самообучение. Зато-

ва можем да подготвим подрастващите за това бъдеще само като им създадем увереност в собствената значимост и способност да усвояват знания, умения и компетентности в тези области. С други думи, да подходим интелигентно към интелигентния растеж.

На база на казаното дотук можем да изведем няколко препоръки за подобряване на съществуващата система на основното и средно образование.

– Формално признаване на предучилищното образование като част от ниво 1 ISCED 11, или основно образование, и съобразяване на продължителността на цикъла, обхващащ нива 1+2+3 ISCED 11, или основно и средното образование, с препоръката на ОИСР от 12 учебни години.

– Поставяне на ясни цели за НВО след IV клас, а именно да оцени качеството на системата на първично образование, което трябва да се разглежда като фундамент за изграждане на систематични знания и на правилно психосоциално развитие на учениците. Или това трябва да е тест за пригодността на образователната институция да отговори на нуждите на обществото за правилно формиране на подрастващите. В този смисъл е необходимо детайлно сравнение на учебния материал и изпитните форми с тези в страни, демонстриращи високи резултати в образованието и в готовността и желанието на учениците да станат част от съответното общество.

– Отпадане на задължението за полагане на изпити по линия на НВО след VII клас и заместването на тази форма с комплексна оценка, отразяваща акумулираното знание в нива 1 + 2 ISCED 11, или основното образование, според националната програма, поставена от образователната институция. Незадължителните изпити по линия на НВО могат да станат начин за пресяване на учениците с цел класирането им в профилирани и професионални гимназии, но след реформа, която да включи в тази система на изпитване проверка на знанията не само по БЕЛ и математика, но и по предмети, които ще спомогнат профилирането или професионалното образование. Затова е необходимо към изпитите по линия на НВО след VII клас да се добави и изпит, обобщаващ знанията по природни и обществени науки. Незадължителността на НВО след VII клас ще спомогне за пълноценността на тази последна година от основното образование, която сега е фокусирана върху детайлното изучаване на двата задължителни предмета до степен, която да отговаря на прекалено високите заложили критерии и сложност на тестовете по линия на НВО.

– Сложността на изпитите по линия на НВО трябва да се преразгледа. Анализът на съществуващите данни за резултатите навежда на мисълта, че сегашната сложност предполага знания, които не са част от изучавания материал и изискват допълнителна подготовка извън системата на безплатното, задължително образование. Но ако целта на образователната система е да създава способни и уверени членове на обществото, то подобно отклоняване от общоприетия ред и значимост на изучаваните предмети чрез фокусиране

върху БЕЛ и математика за сметка на пренебрегване на всички останали със сигурност не отговаря на нея.

– Някои от изпитите по линия на външното оценяване не са на място, отговарящо на системното им значение. Така например държавните зрелостни изпити след XII клас всъщност не обхващат всички зрелостници, защото някои от тях вече са излезли от системата на образование благодарение на разпоредбата на чл. 8, ал. 2 ЗПУО, която казва, че училищното образование е задължително само до навършване на 16 години. Така ЗПУО установява и възрастта, на която учениците сами могат да преценят дали им е необходимо по-нататъшно образование, или не, а тази установена дееспособност по отношение на системата на училищното образование следва да се приема за зрелост по линия на тази система. Това означава, че зрелостните изпити трябва да се провеждат след навършване на 16-годишна възраст, докато останалите две години от образователно ниво 3 ISCED 11, или средно образование според националната програма, трябва да се превърнат в подготовка за профилирано или професионално образование след средно образование. Така ще се създадат условия за продължаване на образованието на по-късен етап от живота – нещо, които е в съгласие с концепцията за продължаващото образованието през целия живот.

БЕЛЕЖКИ

1. Базата данни може да се намери на <http://www.oecd.org/pisa/data/>
2. За създаването на тази теория Пол Ромър получи Нобелова награда през 2018 г.
3. Индексът Nasdaq 100, който е съставен основно от цените на акциите на американски технологични компании в различни сектори без финансовия, поддържа стабилен възходящ тренд вече десет години, като за този период стойността му е нараснала осем пъти от около 1000 щ. д. през 2009 г. до над 8000 щ.д. през 2019 г.
4. Това заключение е базирано на направен от автора на това изследване основен преглед на информацията, публикувана на сайта на МОН към 7.07. 2019 г.
5. International Standard Classification of Education, UNESCO Institute for Statistics, 2012.
6. Дефинирането на степените на училищно образование и определянето на продължителността на степените на основното образование са направени в чл. 73, ал. 2 ЗПУО. Според тази разпоредба основното образование има два етапа – начален – между I и IV клас и прогимназиален – между V и VII клас.
7. В Закона за народната просвета вече съществува разпоредба за задължителната предучилищна подготовка след навършени пет години в чл. 20, ал. 1 ЗНП (отм.), но има и разпоредба на чл. 26, ал. 1 , т. 5 ЗНП (отм.), вр. чл. 4, ал. 2, Закон за степента на образование, общообразователния минимум и учебния

- план (отм.), според която профилираните гимназии могат да имат различна от законово регламентираната продължителност на етапите в образователните степени. Така се допуска възможността тези гимназии да имат XIII и по-горен клас по силата на наредба на министъра на образованието и науката.
8. По информация на агенция „Монитор“ от 5.06.2019 г., <https://www.monitor.bg/bg/a/view/jasni-sa-rezultatite-ot-vynshnoto-ocenjavane-tazgodishnite-chetvyrtklasnicite-s-po-dobri-rezultatite-po-bel-166962> (посетена на 8.07.2019)
 9. National curriculum assessments at key stage 2, <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-assessments-key-stage-2-2018-provisional/national-curriculum-assessments-at-key-stage-2-in-england-2018-provisional--2> (посетена на 8.07.2019 г.)
 10. Практиката с подзаконовни актове да се „доуточняват“ законови разпоредби, не е подминала и сравнително новия Закон за предучилищното и училищното образование.
 11. По информация от брифинг, публикувана в сайта на МОН, <https://www.mon.bg/bg/news/3683> (посетена на 8.07.2019 г.)
 12. <http://ruo-sofia-grad.com/sites/default/files/documentspriem/statistika.pdf> (посетена на 8.07.2019 г.)
 13. <https://www.iqtestexperts.com/making-genius.php> (посетена на 8.07.2019 г.)
 14. <https://www.educationquizzes.com/knowledge-bank/what-is-ks3-key-stage-3/> (посетена на 8.07.2019 г.)
 15. <https://www.erblearn.org/parents/isee-overview> (посетена на 8.07.2019 г.)
 16. <https://www.mon.bg/bg/news/3666> (посетена на 8.07.2019 г.)
 17. Разпоредбата на чл. 120, ал. 5 ЗПУО забранява приравняване на точки към шестобална система, което прави сравнението на резултата от НВО и от ДЗИ по-трудно.
 18. <https://news.bg/education/blizo-40-500-zrelostnitsi-se-yaviha-na-vtorata-matura.html> (посетена на 8.07.2019 г.)
 19. <https://www.economic.bg/bg/news/10/izleze-parvoto-klasirane-na-sofijskiya-universitet.html> (посетена на 8.07.2019 г.)
 20. https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/priem/priem_z_a_obrazovatelno_kvalifikacionna_stepen_bakalav_r_i_magist_r_sled_sredno_obrazovanie/kandidatstudentska_kampaniya_2019/baloobrazuvane/filosofski_fakultet/psihologiya (посетена на 8.07.2019 г.)
 21. <https://news.bg/education/nad-41-000-zrelostnitsi-se-yavyavat-na-vtora-zadalzhitelna-matura.html> (посетена на 9.07.2019 г.)

ЛИТЕРАТУРА

Георгиев, Р. & Велушев, М. (2018). Иновационната стратегия и конкурентните позиции на българската икономика. *Икономика* 21, 1, 50 – 84.

- Мирчева, И., Джамбазова, Е., Радева, С. & Велковски, Д. (2017). Значимостта на ученето: анализ на връзките между гледните точки на ученици, родители и учители. *Стратегии на образователната и научната политика*, 6, 559 – 573.
- Седларски, Т. (2018). Икономика на щастието: относителната природа на човешкото субективно благосъстояние. *Научни трудове на УНСС*, бр. 3, 20 – 44.
- Велушев, М. (2018). Играе ли честно Държавата? Анализ на предизвестената смърт на Корпоративна търговска банка АД и последициите от нея. *Съвременно право*, брой 2, 96 – 121.
- Велушев, М. (2019). Пари за нищо? Анализ на финансирането на обучението в държавните висши училища. *Стратегии на образователната и научната политика*, 3, 257 – 284.
- Златинов, Д. & Векова, Л. (2013). *Анализ на образователната структура на заетите лица и прилагане на индексен подход за оценка на квалификационната структура на заетите лица в приоритетни икономически дейности, Проучване на пазара на труда през 2013 г.*, Българска стопанска камара, София.
- Benhabib, J. & Spiegel, M. (1994). The role of human capital in economic development: evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary Economics*, 34, 143 – 73.
- Boztosun, D., Aksoyly, S. & Ulucak, Z. S. (2016). The Role of Human Capital in Economic Growth, *Economics World*, vol. 4, No. 3, 101 – 110.
- Erikson, E. H (1993). *Childhood and Society*. W . W. Norton & Company.
- European Commission/EACEA/Eurydice, (2018). *The Structure of the European Education Systems 2018/19: Schematic Diagrams. Eurydice Facts and Figures*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Harari, Y. N. (2015). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Vintage Books.
- OECD (2016), PISA 2015 Results (Volume II): Policies and Practices for Successful Schools, PISA, OECD Publishing, Paris.
- Petranov, S. (2018). Estimation of Labour Productivity at Industry Level – Theoretical Aspects and Practical Application. *Izvestiya Journal of Varna University of Economics*. 62 (2). 131 – 144.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, issue 1, 65 – 94.
- Tsoklinova, M. (2015). Mixed economy: stability and efficiency of public sector, *Management and sustainable development*, issue 2, 25 – 29.
- World Economic Forum (2018). *Insight Report: Future of Jobs Report*, Centre for the New Economy and Society, Geneva.

REFERENCES

- Benhabib, J & Spiegel, M. (1994). The role of human capital in economic development: evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary Economics*, 34, 143 – 73.
- Boztosun, D., Aksoyly, S. & Ulucak, Z. S. (2016). The Role of Human Capital in Economic Growth, *Economics World*, vol. 4, No. 3, 101 – 110.
- Erikson, E. H (1993). *Childhood and Society*, W. W. Norton & Company
- European Commission/EACEA/Eurydice, (2018). *The Structure of the European Education Systems 2018/19: Schematic Diagrams. Eurydice Facts and Figures*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Georgiev, R. & Velushev, M. (2018). The Innovation Strategy and the Competitive Positions of Bulgarian Economy. *Economics* 21, 1, 44 – 70.
- Harari, Y. N. (2015). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Vintage Books.
- Kolev, K & Yovkov, I. (2011). Social Equilibrium as a Criterion for Sustainable Development of Public Output. *Economic Thought journal*, 3, 68 – 91.
- Mircheva, I., Djambazova, E., Radeva, S. & Velkovski, D. (2017). The importance of learning, analyzing the perspectives of teachers, parents and students. *Strategies for policy in science and education educational journal*, 6, 559 – 573.
- OECD (2016), PISA 2015 Results (Volume II): Policies and Practices for Successful Schools, PISA, OECD Publishing, Paris.
- Petranov, S. (2018). Estimation of Labour Productivity at Industry Level – Theoretical Aspects and Practical Application. *Izvestiya Journal of Varna University of Economics*. 62 (2). 131 – 144.
- Sedlarski, T. (2018). Happiness economics: the relative nature of human subjective wellbeing. *Scientific Papers of UNWE*, issue 3, 20 – 44.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, issue 1, 65 – 94.
- Tsoklinova, M. (2015). Mixed economy: stability and efficiency of public sector, *Management and sustainable development*, issue 2, 25 – 29.
- Velushev, M. (2018). Is the State Playing Fair? Analysis of the Death Foretold of Corporate Commercial Bank SA and of its Consequences. *Contemporary Law*, issue 2, 96 – 121.
- Velushev, M. (2019). Money for Nothing? Analysis of the Financing of Tuition at State-Owned Higher Education Schools, *Strategies for policy in science and education educational journal*, 3, 257 – 284.
- World Economic Forum (2018). *Insight Report: Future of Jobs Report*, Centre for the New Economy and Society. Geneva.

Zlatinov, D. & Vekova, L. (2013). *Analiz na obrazovatelната структура na zaetite litsa i prilagane na indeksen podhod za otsenka na kvalifikatsionната структура na zaetite litsa v prioritetni ikonomicheski deynosti, Prouchvane na pazara na truda v Balgariya prez 2013 g.*, Balgarska stopanska kamara, Sofia.

WHERE DOES THIS PATH LEAD TO? FINDINGS BASED ON CERTAIN PARTICULARITIES OF THE SYSTEM OF PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION IN BULGARIA

Abstract. The reform of the secondary education is among the declared priorities of the present state government so the public witnesses a great effort in terms of multiple amendments of the regulatory arrangement and of the organization of the pre-school and school education system. One of the most important steps in this endeavor is the attempt to achieve a formal comparison between the International standard classification of education (ISCED 11) and the national curriculum by setting a firm ceiling of 12 grades for the period of school education as well as introducing elements of the PISA tests in the national external examination. The present study is aiming, with the help of economic principles and methodology, to analyze the current stage of development of that reform. The detailed review of the results by means of discussion the available evidence and of the legal arrangement shows that the measures taken lead to an outcome, different than the one expected by the society. The reasons are many and complex but the main one is that the newly introduced law regulating the secondary education system keeps the old-fashioned philosophy of the abolished law and views the compulsory education as a necessity but does not recognize and incorporate contemporary theories about the psychological and social development of the individuals. As a result, the established rules, first, put too steep obstacles for passing between some of the education levels and second, do not correctly estimate the systematic significance of certain study subjects forming key competencies of the young people in connection with the future demand needs of the labor market. The high frequency of changes in the regulations combined with missing transparency in the moves of the administration create preconditions that obstruct students to put together a long-term strategy for improvement of their knowledge, skills, and competencies. The existence of these preconditions means that the students will view each consequent change as a treat for their development and that affects the public interest in their education.

Keywords: reform of school education; national curriculum; ISCED 11; PISA test

✉ **Dr. Milen Velushev, Assist. Prof.**

https://www.researchgate.net/profile/Milen_Velushev

Faculty of Economics and Business Administration

University of Sofia

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: mvelushev@feb.uni-sofia.bg

ЦЕНТРАЛНО- И ИЗТОЧНОЕВРОПЕЙСКАТА ОНЛАЙН БИБЛИОТЕКА (CEEOL) КАТО ВЪЗМОЖНОСТ ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕ И ЗА ДОСТЪП ДО НАУЧНИ ЗНАНИЯ В ОБЛАСТТА НА СОЦИАЛНИТЕ И ХУМАНИТАРНИТЕ НАУКИ ОТ И ЗА ЦЕНТРАЛНА И ИЗТОЧНА ЕВРОПА

Детелин Лучев

Институт по математика и информатика – БАН

Резюме. През последните двадесет години Централно- и Източноевропейската онлайн библиотека (Central and Eastern European Online Library – CEEOL) се превърна във водеща база данни и хранилище, предлагащо високоспециализирана и многообхватна колекция от пълнотекстови научни издания в областта на хуманитарните и социалните науки от и за Централна и Източна Европа. Статиите в списанията, електронните книги и публикациите на „сивата“ литература (Grey Literature) са на повече от 50 езика, което позволява достъп до основните източници, събрани в едно хранилище, и насърчаване на езиковото разнообразие в академичните изследвания и издателската дейност.

Процесът на разпространение на съдържанието в CEEOL включва и следните системи за индексирание и търсене: Google Scholar, ProQuest's Serial Solutions, Summon, Primo Central, Alma, EBSCO's EDS Discovery Service and Knowledge Base, TDNet и OCLC. Партньорството на CEEOL с Clarivate Analytics позволява на редакторите на Web of Science да имат достъп до платформата CEEOL за по-лесен анализ, подбор и индексирание на списанията в CEEOL, които представляват интерес за общността на Web of Science. Институционалните абонати (държавни, университетски, институтски библиотеки и др.) по света оценяват високо CEEOL за предоставянето на достъп на изследователите, учените, студентите и други читатели до индексирани и архивирани списания, електронни книги и документи от „сивата“ литература от и за Централна и Източна Европа от водещи академични и научни издатели.

Българската колекция от списания и книги заема специално място в CEEOL с високото качество на научно съдържание и дълбочината и пълнотата на цифровите архиви на българските периодичните издания. CEEOL е уникален

източник на информация за развитието на българските хуманитарни и социални науки в продължение на последните повече от 30 години и този източник би могъл да се използва по-широко в България за подкрепа на това развитие в бъдеще. В изследването е използван сравнителният подход и са анализирани резултати от някои от бизнес аналитичните инструменти на системата на CEEOL.

Ключови думи: CEEOL; база данни; хуманитарни науки; издателска дейност

1. Въведение

Централно- и Източноевропейската онлайн библиотека (*Central and Eastern European Online Library, Frankfurt, Germany – CEEOL* – <http://www.ceeol.com>) е основна база данни, предоставяща пълнотекстов достъп до академични списания и книги в електронен формат в областта на хуманитарните и социалните науки от и за Централна и Източна Европа. В бързо променящата се дигитална сфера CEEOL е надежден източник за повишаване на научните и експертните знания и умения, на който се доверяват учени, издатели и библиотекари. Понастоящем над 1100 научни издателства са включени в CEEOL чрез техните висококачествени списания и електронни книги. CEEOL предоставя на учените, изследователите и студентите достъп до широк спектър от академично съдържание в едно постоянно и динамично нарастващо хранилище. Към момента CEEOL обхваща повече от 2100 списания и 570 000 статии, над 2800 електронни книги и 3100 документа от специализирана „сива“ литература (Grey Literature)¹⁾.

Основна цел на CEEOL е осигуряването на своевременна научна информация на изследователите по целия свят, чиито проучвания са фокусирани върху Централна и Източна Европа в областта на политиката, историята, икономиката, езиците, културата и пр., чрез предлагането на специализирана, систематична и обширна колекция от периодични издания. CEEOL е ценен ресурс както за потребителите от останалите части на света, които имат интерес към Централно- и Източноевропейския регион, така и за университетите, научните институти и публичните библиотеки в Централна и Източна Европа. Комбинацията от ключова научна периодика от региона, лесен достъп и широк обхват прави намиращата се в CEEOL колекция уникална по своя характер. През 2016 г. стартира новата информационна система на CEEOL, която дава възможност за регистрация и разпространение и на непериодични издания с ISBN (монографии, сборници и пр.), както и на специализирана „сива“ литература“, като чрез нея се създадоха и нови възможности за абонаменти от страна на различните типове библиотеки (университетски, държавни, регионални и пр.) и още по-широко използване от учени, изследователи и студенти.

Настоящият доклад има за цел да представи някои основни специфики на CEEOL, услуги, предлагани от нея, и функционалности и възможности за ползване на нейните ресурси. Вниманието е фокусирано върху състоянието и възможностите за развитие и използване на българската колекция в CEEOL. Някои предишни публикации за CEEOL представят функционирането на съществуващата до 2016 г. контент-мениджмънт системата на CEEOL (Luchev, 2013) или разглеждат използването на CEEOL за разпространение и достъп до научна информация в интернет при съпоставка с други подобни електронни библиотеки (Kozhuharov, 2018). В настоящата статия е използван сравнителният подход и са направени анализи на резултати от някои от множеството бизнес аналитични инструменти на системата на CEEOL.

2. Основни специфични черти на Централно- и Източноевропейската онлайн библиотека (CEEOL)

От своето създаване през 1999 г. CEEOL влага значителни усилия и инвестиции, за да гарантира, че предоставя централна отправна точка за достъп до текущото и архивното съдържание на списанията в областта на социалните и хуманитарните науки от и за Централна и Източна Европа.

В сравнение с други бази данни, предлагащи само агрегирани метаданни в областта на хуманитарните и социалните науки, основно за публикации на английски език и достъпни само за институционални абонати, CEEOL предлага *свободен, незабавен и директен достъп* до метаданните на статиите в списания, електронни книги и глави за електронни книги посредством уеб или мобилна връзка навсякъде по света на всеки един потребител, който посещава базата данни на CEEOL, независимо от институционална принадлежност или библиотечен абонамент, както и достъп до пълнотекстовото съдържание на изданията. CEEOL предоставя и разнообразни услуги на абонираните се институции (библиотеки), за да направи достъпа до съдържанието възможно най-лесен за техните читатели. Индивидуалните потребители имат възможност да получат достъп до съдържанието в CEEOL и чрез създаване на лични потребителски акаунти. Чрез всичко това CEEOL дава възможност на научните издателства да достигат до нова публика и да популяризират научните постижения от Централна и Източна Европа пред по-широка аудитория.

За разлика от натиска върху научната общност за публикуване на научните изследвания на английски език, от самото си начало CEEOL се застъпва за запазване и насърчаване на публикуването на родните езици на авторите и прави публикуването на повече от 50 езика съдържание достъпно за заинтересованите читатели по целия свят. От своето създаване CEEOL предоставя на институционалните и индивидуалните потребители индексирани метаданни и пълнотекстово индексирани броеве на периодични издания (от 2016 и на книги и „сива“ литература) и не е формален регистър (списък) подобно

на ERIH PLUS (Lavik & Sivertsen, 2016) на заглавия на списания в областта на хуманитарните и социалните и науки. CEEOL не генерира импакт-фактори, тъй като отстоява позицията и на много други учени и институции (вж. литературата в последни изследвания върху проблематика: Kulczycki, et al., 2018; Aksnes, & Sivertsen, 2019; Bayer, et al., 2019), че спецификата на социалните и хуманитарните науки и на научните публикации в тях не предполага съотнасянето им както към идеята, така и към алгоритмите за подобен вид отчитане и даване на ранг на издания, учени или институции, което е прието в някои страни да се прилага спрямо природните и точните науки (изследвания на успоредни междудисциплинарни сравнения относно Google Scholar, Scopus и Web of Science също показват тази специфика (Mongeon, & Paul-Hus, 2016; Harzing, & Alakangas, 2016)). Независимо от това освен достъп чрез сайта www.ceeol.com процесът на разпространение на съдържанието в CEEOL включва и други системи за откриване и индексирание: Google Scholar, ProQuest's Serial Solutions, Summon, Primo Central and Alma, Ebsco's EDS and Knowledge Base, TDNet and OCLC. CEEOL работи в партньорство с Clarivate Analytics, собственик на Web of Science. Редакторите на Web of Science имат достъп до платформата CEEOL, което позволява по-лесен анализ, подбор и индексирание на списанията в CEEOL, които интересуват общността на Web of Science.

Сътрудничеството на CEEOL с водещи световни университети и университетски и държавни библиотеки в над 25 страни прави публикуваното от научните издателства съдържание видимо и достъпно за повече от 2,5 милиона студенти по целия свят, както и за учени, преподаватели, изследователи, свързани с тези институции. Услугата, която CEEOL предоставя на библиотеките, включва освен незабавен достъп до пълнотекстово съдържание също и висококачествени MARC записи и COUNTER отчети за използването.

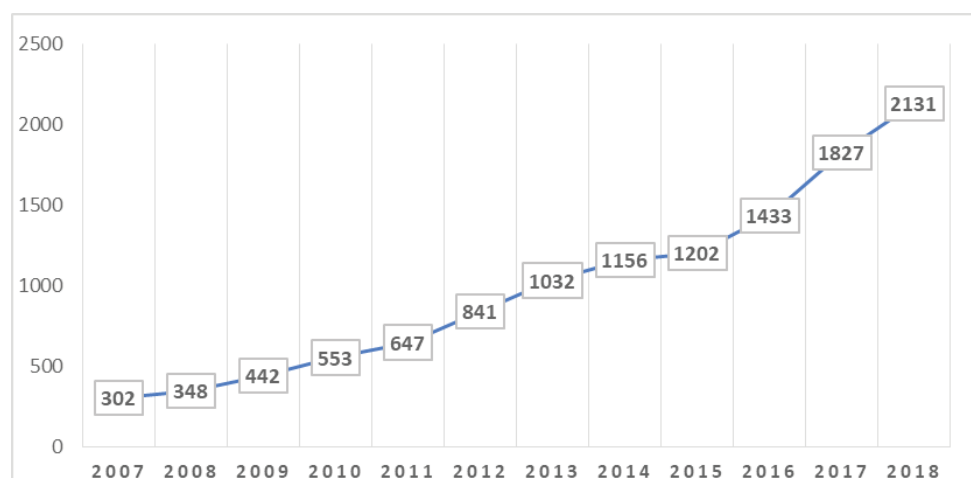
През 2018 г. CEEOL е постигнала 1,3 милиона посещения с 3,9 милиона показвания на страници и 1,9 милиона сесии.

3. Централно- и Източноевропейската онлайн библиотека (CEEOL) – факти и графики

Създаването на Централно- и Източноевропейската онлайн библиотека (CEEOL) през 1999 г. е следствие на десетгодишната работа на Европейския културен център „Изток – Запад“ във Франкфурт. През 90-те години Франкфуртският панаир на книгата дава възможности за създаване на контакти и връзки между издателства от Източна и Централна Европа и води към идеята за изграждане на онлайн библиотека (пълнотекстова база данни), фокусирана върху научната и културната периодика на централно- и източноевропейските страни. През 2016 г., с включването в консорциума на разпространители в САЩ и Канада на свързана с Централна и Източна Европа научна литература, CEEOL разработи изцяло нова информационна система и разшири своя об-

хват и по отношение на непериодичните (с ISBN) издания и „сива“ литература в областта на хуманитаристиката и социалните науки и в граничните им зони с други научни дисциплини.

В края на 2018 г. CEEOL обхваща над 2100 заглавия на списания в социалните и хуманитарните науки (фиг. 1) от 36 страни (включително 1580 списания с отворен достъп) от повече от 1100 международни издатели с повече от 520 000 индексирани и архивирани статии, публикувани на повече от 50 езика. Обхватът на CEEOL се увеличава ежемесечно с над 5000 пълнотекстово индексирани статии. Значителен брой от включените списания са представени с пълната им архивна колекция.

Фигура 1. CEEOL – нарастване на броя на рецензираните академични и независими списания в периода 2007 – 2018 г.

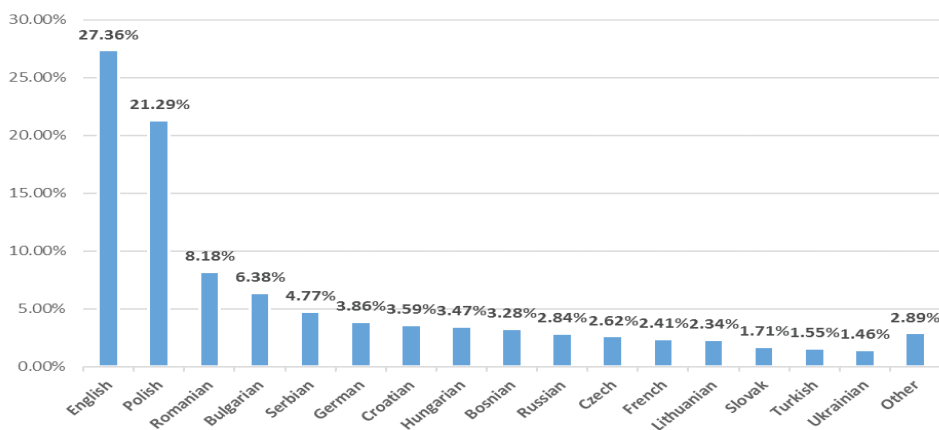
Развитието на колекцията от електронни книги на CEEOL започва през 2016 г. и предлага все по-голям брой електронни книги – повече от 2700 в края на 2018 г. Колекцията от издания от типа „сива“ литература осигурява на изследователите в края на 2018 г. достъп до повече от 3000 документа. CEEOL се превърна в ценен ресурс за научни изследвания и проучване на региона и за обучение в областта на филологията, литературата, политическите науки, историята, мениджмънта и др., като делът на периодичните издания в областта на социологията, антропологията, философията, икономиката и правото нараства. Показаните примери дават ориентировъчна информация за броя на статиите в CEEOL в някои основни изследователски области в социалните и хуманитарните науки към края на 2018 г. (фиг. 2).

Clear Focus on the Humanities, Social and Political Sciences, Literatures from CEE/SEE

Фигура 2. Примери за брой на статиите в CEEOL в някои основни и специални научни области в края на 2018 година

Повече от една четвърт от статиите в CEEOL са на английски език, което показва ориентацията на изданията на региона към по-широка аудитория и възможността тези статии да бъдат включени в образователния и изследователския процес в различни страни. Повече от 6% от статиите в CEEOL са на български език (фиг. 3).

Фигура 3. Процентно представяне на статиите на различни езици в CEEOL в края на 2018 г.

Повече от 8% от статиите в CEEOL са на български издатели. Мрежата от индексирани в CEEOL списания обхваща не само страните от Централна и Източна Европа, но и много други страни по света, които имат издания, ориентирани към проблематика в областта на социалните и хуманитарните науки, свързана с този регион (фиг. 4).

CEEOL – Network of Indexed Journals

Фигура 4. Примери за брой индексирани списания в CEEOL в края на 2018 г.

4. Развитие и състояние на българската колекция от научни издания в CEEOL

Данните показват, че българската колекция от академични и научни периодични издания има значимо място в CEEOL (фиг. 3 и фиг. 4). Тя заема едно от първите места по броя на индексираните в CEEOL статии по признаци като език и място на публикуване. В изследване за индексирането на българските исторически публикации още към 2014 г. е отбелязано, че почти всички водещи български исторически списания достигат до читателите в целия свят посредством платформата на CEEOL (Kozhuharov, 2014), но това на практика касае и другите водещи периодични издания в областта на социалните и хуманитарните науки в България (Luchev, 2013).

В рамките на CEEOL базата данни на българските издания има своята съдържателна специфика. Тя касае не само високата научна стойност, но и пълнотата на дигитализираните издания. Повечето от българските издания са представени от началото на издаването им, което в някои случаи означава над четиридесетгодишен архив (табл. 1).

Таблица 1. Примери за дълбочината на цифровите архиви в CEEOL на български периодични издания в областта на хуманитарните и социалните науки (в края на 2018 г.)

Оригинално наименование	Издател	Първа година	Последна година	Архив (години)
Българска етнология	Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН	1975	2018	44
Български фолклор	Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН	1975	2018	44
PALAEOBULGARICA / СТАРОБЪЛГАРИСТИКА	Кирило-Методиевски научен център при БАН	1977	2018	42
Старобългарска литература	Институт за литература – БАН	1979	2018	40
Études balkaniques	Институт за балканистика с Център по тракология – БАН	1990	2018	29
Критика и хуманизъм	Фондация за хуманитарни и социални изследвания – София	1990	2018	29
Социологически проблеми	Институт за изследвания на обществата и знанието при БАН	1991	2018	28
Литературна мисъл	Институт за литература – БАН	1991	2018	28
Население	Институт за изследване на населението и човека – БАН	1992	2018	27
Философски алтернативи	Институт за изследвания на обществата и знанието при БАН	1992	2018	27
Bulgarian Historical Review	Институт за исторически изследвания – БАН	1993	2017	25
Архив за средновековна философия и култура	Издателство „Изток – Запад“	1994	2018	25
Divinatio	Maison des Sciences de l'Homme et de la Société (Sofia)	1997	2018	22
Икономически изследвания	Институт за икономически изследвания при БАН	1997	2018	22
Историческо бъдеще	Асоциация „Клио“	1997	2017	21
Психологични изследвания	Институт за изследване на населението и човека – БАН	1998	2018	21
Балканистичен Форум	Югозападен Университет „Неофит Рилски“	1998	2018	21
Ethnologia Bulgarica	Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН	1998	2017	20

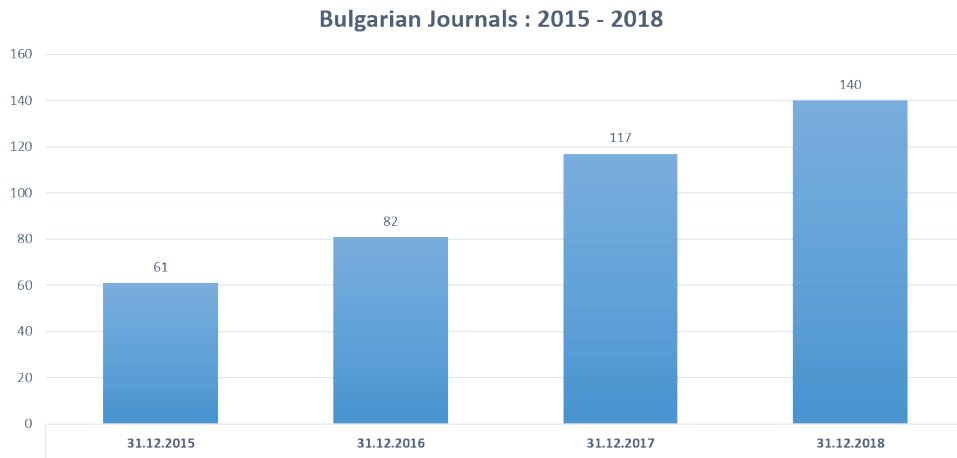
Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“	Асоциация за антропология, етнология и фолклористика ОНГЪЛ	2000	2018	19
Българско музикознание	Институт за изследване на изкуствата – БАН	2000	2018	19
Проблеми на изкуството	Институт за изследване на изкуствата – БАН	2001	2018	18
Икономическа мисъл	Институт за икономически изследвания при БАН	2001	2018	18
Исторически преглед	Институт за исторически изследвания – БАН	2001	2018	18
Езиков свят – Orbis Linguarum	Югозападен университет „Неофит Рилски“	2001	2018	18
Правна мисъл	Институт за държавата и правото – БАН	2002	2018	17
Електронно списание „Диалог“	Стопанска академия „Д. А. Ценов“	2002	2018	17
Scripta & e-Scripta	Институт за литература – БАН	2003	2018	16
Научни трудове на Института за държавата и правото	Институт за държавата и правото – БАН	2004	2018	15
Поредица „Софийски диалози“	Maison des Sciences de l'Homme et de la Société (Sofia)	2005	2018	14
Икономика и управление	Югозападен университет „Неофит Рилски“	2005	2018	14
CAS Sofia Working Paper Series	Centre for Advanced Study Sofia (CAS)	2007	2018	12
Докторантски четения	Нов български университет	2007	2017	11
Асклепий. Международно списание по история и философия на медицината	Балканска асоциация по история и философия на медицината (БАИФМ)	2007	2017	11
Литературата	Софийски университет „Св. Климент Охридски“	2007	2017	11
Годишник на СА „Д. А. Ценов“ – Свищов	Стопанска академия „Д. А. Ценов“	2007	2017	11
Бизнес управление	Стопанска академия „Д. А. Ценов“	2008	2018	11
Народностопански архив	Стопанска академия „Д. А. Ценов“	2008	2018	11
Balkan Journal of Philosophy	Институт за изследвания на обществата и знанието при БАН	2009	2018	10
Българска реч. Списание за езикознание и езикова култура	Софийски университет „Св. Климент Охридски“	2009	2018	10

Към началото на 2019 г. характеристиките на българската колекция са:

- над 140 рецензирани научни списания;
- над 45 000 пълнотекстово индексирани и архивирани статии;
- над 1000 книги и документи от тип „сива“ литература;
- над 33% от българските списания са с цифрови архиви от 10 до 44 години (виж примери в табл. 1);
- над 40% от българските списания са с пълни архиви от създаването им.

CEEOL се стреми да даде възможност на потребителите да получат достъп до пълните архиви на цифровизирани научни списания, а някои от списанията, включително някои от българските, не съществуват в подобна цялостност и пълнота в друга електронна (или обикновена) библиотека със свои печатни или цифрови копия. Това е резултат от извършената от CEEOL през последните 15 години дигитализация на много от списанията, и в частност на повечето от българските периодични издания в областта на социалните и хуманитарните науки.

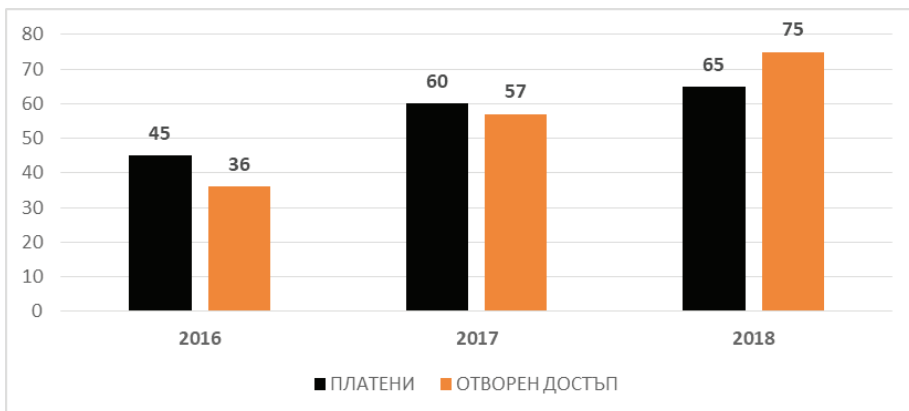
Българската колекция от списания в CEEOL получи сериозно развитие след 2015 г. (фиг. 5) поради възможността на все повече университетски списания да отговорят на изискванията за научно публикуване и да бъдат добавени към академичните периодични издания на институтите на Българската академия на науките.

Фигура 5. Развитие на българската колекция от научни списания в CEEOL: 2015 – 2018 г.

Базата данни на CEEOL включва списания с платен и отворен достъп (ОА – Open Access). Специфичен за българската колекция е балансът между платените и ОА списания (фиг. 6). В края на 2018 г. за първи път българските

ОА списания са повече от платените, което показва и тенденциите на развитие на българската периодика в областта на социалните и хуманитарните науки.

Фигура 6. Съотношение на българските списания с платен и отворен достъп в CEEOL: 2016 – 2018 г.

5. Услуги и функционалности на CEEOL

5.1 Услуги и функционалности на CEEOL за издатели

От създаването си през 1999 г. CEEOL става най-значимото хранилище за публикации в областта на хуманитарните и социалните науки от и за Централна и Източна Европа. В новата система на CEEOL от 2016 г. се предоставя специален модул на всеки един издател, където той има възможност да развива и управлява самостоятелно своята колекция от издания, като следва насоките и изискванията за контент-мениджмънт на CEEOL. На ново ниво са и наличните в предишната система възможности и предимства за издателите, като сред тях би могло да се отбележат например:

- сключване на индивидуален лицензионен договор с всеки издател, защитаващ авторските му права в съответствие с правните норми на Европейския съюз и съответното национално законодателство;
- възможност за безплатно разпространение и продажба на изданията в световен мащаб;
- включване на всички публикации в пълнотекстов електронен формат на съответния оригинален език;
- възможност за дигитализиране (превръщане в електронен формат) на ценни издания, с които едно издателство разполага само в книжна форма, при включването им в CEEOL;
- поддръжка на индексирани и реферирана базаданни с библиографска информация, достъпна за търсене през интернет (през CEEOL, както и чрез

други системи за откриване и индексирание: Google Scholar, ProQuest's Serial Solutions, Summon, Primo Central and Alma, Ebsco's EDS and Knowledge Base) и предлагаща възможност за закупуване на е-публикации по електронен път;

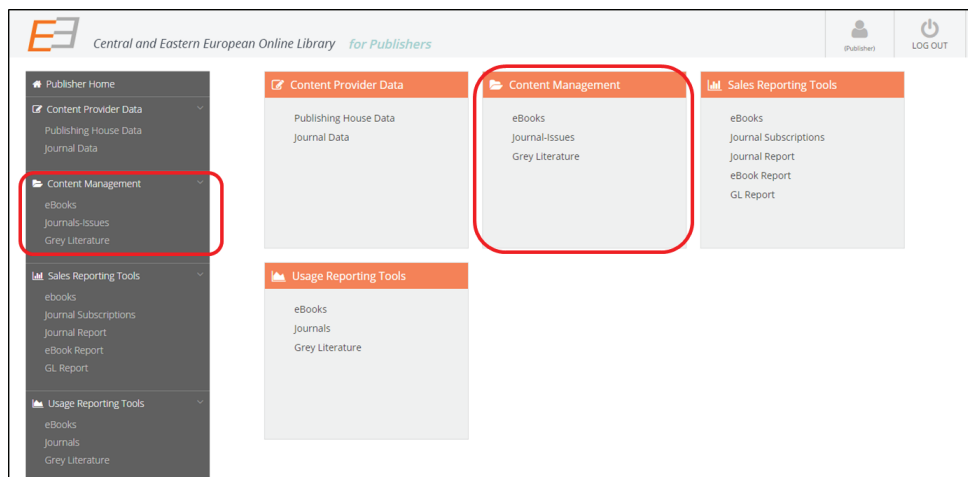
- предоставяне на възможност за използване на пълнотекстово индексирания архиви в CEEOL при кандидатстване за включване в Web of Science;

- пълна и детайлна информация за изтеглените статии, книги и глави от книги (по заглавия и брой) и на паричния баланс от продажбата на включените в CEEOL платени публикации на съответното издателство;

- първоначално обучение, техническа помощ и консултации за работа със специализирания софтуер на контент-мениджмънт системата за регистрация на публикациите, и др.

След подаването на заявление за включване в CEEOL (в секцията For Publishers – Apply to Include Your Journal) всяко ново периодично издание преминава през проверка дали отговаря на изискванията за научно публикуване, които са съпоставими с тези в Web of Science, и получава одобрение или препоръки за необходими корекции.

Модулът Content Management (фиг. 7) дава възможност на издателите за управление на цялостния публикационен процес чрез собствени контент-админи, на които се делегират съответни права по отношение на работата с базата данни, регистрацията и управлението на съдържанието на Journals-Issues, на eBooks и на Grey Literature.

Фигура 7. Content Management модул

Интерфейсът на контент-мениджмънт системата на CEEOL е удобен, лесен и приятен за работа. За нивото на достъп на издателите се предоставя

туториал, както и систематизирани основни насоки и изисквания за регистрация на изданията в CEEOL на съответния език. След завършването на процедурите по регистрации на метаданните на съответно издателство и списание контент-админите могат да извършват регистрация на броевете (както и на непериодичните издания и „сива“ литература на издателството, отговарящи на изискванията на CEEOL), като всеки нов брой трябва да бъде регистриран максимум до 14 дни от неговата поява/отпечатване, което поддържа постоянната актуалност на изданията в CEEOL. По отношение на началната регистрация на отделните статии в броевете на периодичните издания метаданните включват:

- тип статия (Article Type)
- заглавие на оригиналния ѝ език и азбука (Title (original language and alphabet))
- заглавието на английски (Title (English language))
- брой страници (Number of pages)
- обхват на страниците (Page Range)
- ключови думи (Keywords)
- резюме (Summary/Abstract), и др. (фиг. 8).

В отделни секции се извършва и регистрацията на статиите съобразно метаданни за език (Languages), тематични области (Subject(s) affiliation), автори (Contributors) и се качва файлът на статията (в searchable .pdf формат). Всички метаданни са на английски език с изключение на оригиналните наименования на издателството и на списанието, както и на оригиналното заглавие на отделната статия (ако и те не са на английски).

5.2 Услуги и функционалности на CEEOL за индивидуални потребители

Всеки един потребител има свободен, пълен и незабавен достъп до метаданните за съответната статия (фиг. 9), а при изтегляне на публикацията като първа страница CEEOL предоставя необходимата за цитиране библиографска информация.

CEEOL дава възможност за различни начини за достигане до необходимата информация.

Простото търсене може да бъде извършено в цялата база данни (Content search), включително не само в метаданните, а и във всички пълнотекстово индексирани публикации, на базата на езиков стринг (линейна последователност от символи – писмени знаци, думи или фрази), или може да бъде ограничено до търсене в метаданните за издател (Publisher), наименование на книга (Book Title), наименование на списание (Journal Title), ключови думи (Keywords), ISSN, ISBN, име на автор (Author Name) и пр., като е полезна и възможността за търсене на поредици (Series Title), което е много удобно за достигането до колекции от книги с определена тематична насоченост. Ком-

Article
Journal: Strategies for Policy in Science and Education, Year:2019, Issue:2

Home > Content management > Journals > Issues > Issue Articles > Article Edit

Article Languages Subject(s) affiliation Contributors Add Files

Article Type
Scholarly Article

Title (original language and alphabet)
Съвременни технонаучни инфраструктури – същност, перспективи и политики

Title (English language)
Modern Technoscientific Infrastructures – Nature, Perspectives and Policies

Sub-Title (original language and alphabet)

Sub-Title (English language)

Number of pages
14

Page Range
127-140

Price in €
2.5 €

Keywords
technoscience; knowledge and technology transfer; innovation infrastructures; cluster approach; industry 4.0; science and innovation policy

Summary / Abstract
Some basic ideas in the contemporary concept of technoscience are pointed out. Technoscience is considered as a new phenomenon based on the convergence of science and technology and their gradual hybridization, leading to the creation of an inseparable symbiotic link between them. It involves the emergence of a common target orientation, a strong convergence of scientific research and technological innovation, existence of similar objects of study and treatment, and the achievement of similar results and products. Another important feature of technoscience is the growing role of the social factor for its development. Some modern technological and organizational innovation infrastructures such as clusters, techno-parks, "smart cities", "living labs", etc., are presented, considering

Digital Object Identifier (DOI)

Фигура 8. Метаданни за описание на статия при начална регистрация

плексното търсене дава множество възможности за конкретизации с оглед на стесняване на резултатите (вж. фиг. 10).

Освен чрез търсене достъпът до необходимите резултати може да бъде постигнат и на базата на браузване от специални страници, на които са представени съответно всички тематични области (Subjects Areas), издатели (Publishers), списания (Journals), електронни книги (eBooks), „сива“ литература (Grey Literature), серии от книги и документи, резултат главно от дейностите на CEEOL за рецифровизация (CEEIL-Digits) и др., като на самите страници има допълнителни функционалности за подпомагане на браузването посредством ограничавания по страна, начална буква и др.

Резултатите от всяко едно търсене или браузване могат да бъдат допълнително селектирани на базата на филтри (поотделно и комплексно), като: ключови думи (Keywords), тематични области (Subjects), автори (Authors), езици (Languages), тип на издание (Content Type), тип достъп (Access) и др. Последователността на категориите в част от филтрите (Keywords, Subjects и Authors) се извежда на базата на честотата на съответната категория в резултатите, а при други се предоставят всички възможни опции за селекция на резултатите на базата на метаданните. Тези филтри са особено полезни и при новите функционалности на системата по отношение на браузването по тематични области, списания и др. Например, ако един потребител на стра-

Стратегии на образователната и научната политика

Strategies for Policy in Science and Education

Publishing House: Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“

Subject(s): Social Sciences

Frequency: 6 issues

Print ISSN: 1310-0270

Online-ISSN: 1314-8575

Status: Active

[Issues/Articles](#) | [Journal Information](#)

2016 | 2017 | 2018 | 2019

Issue No. 1/27 | **Issue No. 2/27**

Year: 2019
Volume: 27
Number: 2

[Table of Content](#)

Articles list

Съвременни технонаучни инфраструктури – същност, перспективи и политики

Съвременни технонаучни инфраструктури – същност, перспективи и политики
(Modern Technoscientific Infrastructures – Nature, Perspectives and Policies)

Author(s): Ludmila Ivancheva
Language: Bulgarian
Subject(s): Social Sciences, Education, Library and Information Science, Communication studies, Sociology, Theory of Communication, Vocational Education, History of Education, Educational Psychology, Social Informatics, Globalization, Sociology of Education
Issue: 2/27/2019
Page Range: 127-140
No. of Pages: 14
Keywords: technoscience; knowledge and technology transfer; innovation infrastructures; cluster approach; Industry 4.0; science and innovation policy
Summary/Abstract: Some basic ideas in the contemporary concept of technoscience are pointed out. Technoscience is considered as a new phenomenon based on the convergence of science and technology and their gradual hybridization, leading to the creation of an inseparable symbiotic link between them. It involves the emergence of a common target orientation, a strong convergence of scientific research and technological innovation, existence of similar objects of study and treatment, and the achievement of similar results and products. Another important feature of technoscience is the growing role of the social factor for its development. Some modern technological and organizational innovation infrastructures such as clusters, techno-parks, "smart cities", "living labs", etc., are presented, considering them as an essential prerequisite for the sustainable development of technoscience. Key policy initiatives and measures to support them are presented at both European and national level.

Price: 2.50 €

[Add to Cart](#)

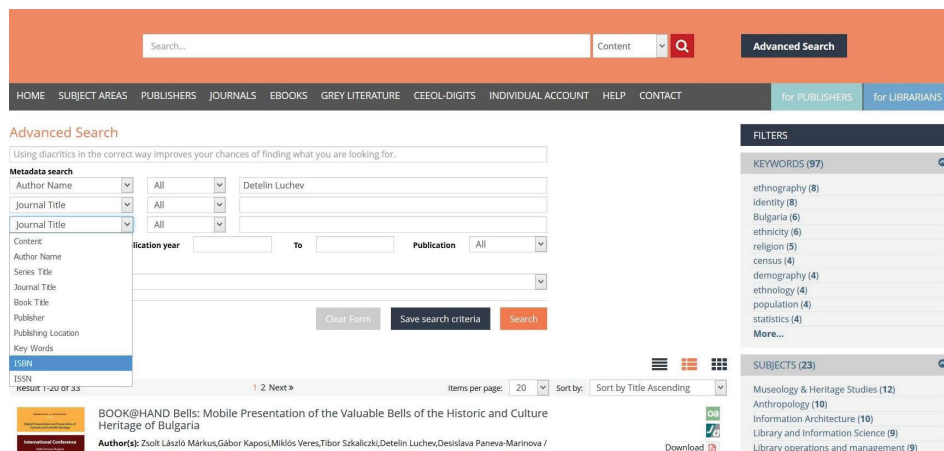
[Preview](#)

Академичното самоуправление в България – традиции и предизвикателства

Action Research in Higher Education Fostering Transition toward a Sustainable Economy: Trainees in Entrepreneurship at Three Bulgarian

Фигура 9. Пример за метаданни за описание статия в CEEOL

ницата за браузване по тематична област (Subject Areas) избере една област (или подобласт – до четвърто ниво на конкретизация), която представлява интерес за него, той може да я филтрира по Content Type чрез една или повече от опциите: Journal, eBook, Grey Literature, Book Chapter, Journal Article, и/или да приложи и други филтри по отношение на език (напр. Bulgarian), достъп (Open Access), конкретен автор (Authors) и пр.

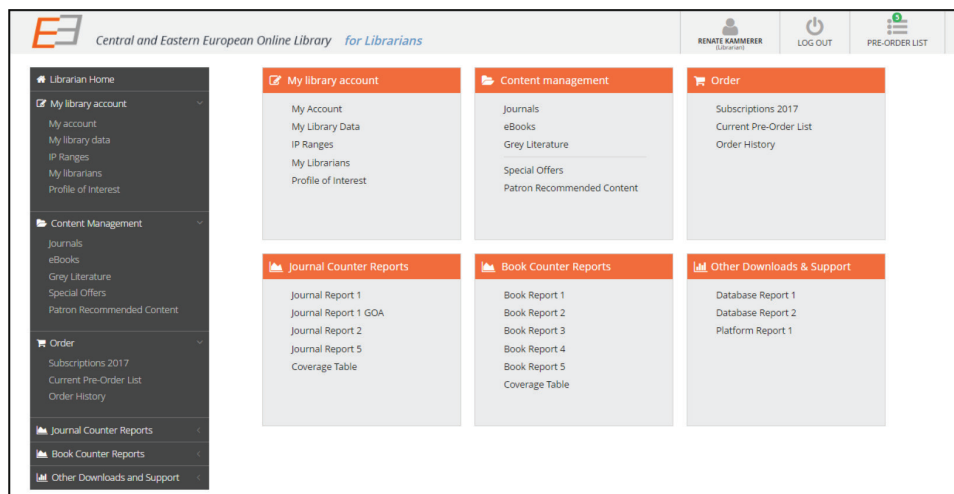
Фигура 10. Услуги за търсене в CEEOL

Разнообразните и бързи начини за търсене и достъп до необходимата информация в метаданните и в пълните текстове на списанията и книгите характеризират CEEOL като електронна среда, адекватна на уменията на всеки един интернет потребител и читател.

5.2 Услуги и функционалности на CEEOL за институционални потребители (библиотеки)

Договори за институционален достъп (абонамент) за CEEOL имат над 120 университетски и държавни библиотеки в целия свят. CEEOL осигурява значителен набор от ползи за потребителите от абонираната институция – изследователи, преподаватели и студенти, като предлага удобен, надежден, пълен и незабавен достъп до съдържание, което те иначе трудно или много бавно биха могли да получат в печатен формат, а в много от случаите това е единственият възможен начин за достъп до търсена статия или книга дори и в границите на съответната страна на издаване. Обширно и постоянно нарастващо е тематичното покритие в областта на социалните и хуманитарните науки, като същевременно CEEOL запазва високото качество на дигитализираните издания и от съдържателна гледна точка, и от гледна точка на качеството на електронните копия.

На своите институционални абонати CEEOL предоставя отделна контент-мениджмънт система за достъп и самостоятелно администриране на цялостния библиотечен процес. Тя включва модули като My Library Account, Content Management, Order, Journal Counter Reports, Books Counter Reports, и др., чрез които може да бъдат правени справки и отчети по разнообразни отделни и комплексни параметри (вж. фиг. 11).

Фигура 11. Услуги и функционалности в профил на институционален абонат на CEEOL

Институционалните абонати в световен мащаб оценяват високо CEEOL за предоставянето на изследователите, учените, студентите, библиотекарите и читателите на:

- достъп до индексирани и архивирани списания, електронни книги и документи от тип „сива“ литература от и за Централна и Източна Европа, предоставени от водещи научни издатели;
- съдържание, което може да се използва в обучението и за извършване на изследвания във всички дисциплини на социалните и хуманитарните науки;
- списанията, електронните книги и изданията на „сивата“ литература са достъпни на повече от 50 езика, което позволява достъп в една база данни до източници на родния език на автори от различни страни и до анализи върху целия регион;
- удобен достъп чрез IP идентификация;
- без ограничения за едновременен достъп до базата данни;
- без ограничения за изтегляния;
- MARC записи на ниво издание и статия;
- 24/7 достъпни статистически анализи за ползването на базата от съответния институционален потребител по отношение на разнообразни критерии – време, типове заявки, типове публикации, и др., като например брой на търсения и резултати от кликания и записи на преглеждания в рамките на избран период;
- пълнотекстово съдържание на списания, електронни книги и „сива“ литература;

- адаптивен уеб дизайн;
- безпроблемен достъп и чрез мобилни устройства;
- гъвкави модели за абонамент;
- сътрудничество за откриване и свързване и чрез Google, Google Scholar, Primo, Summon, Alma (ProQuest), EBSCO Discovery Services (EDS), OCLC, TDNet и др.

CEEOL предоставя достъп до съдържанието си на институционалните потребители, като зарежда записи на метаданните в каталога на институцията. MARC записите за книги и списания са в MARC21 формат и са създадени с помощта на правилата за каталогизиране на AACR2.

Освен преференциалните цени за отделните абонати от Централна и Източна Европа са налични и допълнителни отстъпки за консорциуми от институционални абонати (университетски, институтски, държавни и други типове библиотеки). CEEOL поддържа дългогодишни контакти с Българския информационен консорциум (БИК) и участва активно в организираното периодично от него специализирано изложение „Библиосвят“. През 2018 г. CEEOL предостави и тестов достъп на всички членове на БИК за запознаване с функционалности и възможностите на системата. Подобен достъп се предоставя при интерес от страна на всяка заинтересована институция. Членовете на БИК и на други консорциуми от библиотеки биха могли да се възползват от преференциални условия при абонаментите за CEEOL.

Три български университета – Софийският университет „Св. Климент Охридски“, Нов български университет и Университетът за национално и световно стопанство, понастоящем имат абонамент за CEEOL и информацията за броя и тематичния обхват на изтеглените публикации говори за сериозния интерес и използване на базата данни. Изводите от анализа на данните от тестовите достъпи и в други университетски библиотеки в България водят до заключението, че при реализирането на институционална и държавна политика, ориентирана към подпомагане и стимулиране на развитието на социалните и хуманитарните науки в България, достъпът и абонаментът за CEEOL биха могли да допринесат за добри резултати в тази насока.

6. Заключение

Включените в CEEOL издания са на високо академично и научно ниво. Абонаменти за Централно- и Източноевропейската онлайн библиотека (CEEOL) имат над 120 значими университетски и публични библиотеки в над 25 държави в целия свят. Това е особено важно не само за издателите, но и за самите автори на регистрираните в CEEOL списания и книги, тъй като освен индексирането и включването им посредством CEEOL и в други значими научни бази от данни техните произведения достигат пъл-

нотекстово и директно до интересуващи се от проблематиката им реални читатели, като данните за изтеглените статии предоставят на издателите конкретна информация за интереса към съответна проблематика или автор и подпомагат издателската политика. Достъпът до CEEOL и чрез други системи за откриване и индексирание, като Google (където връзките към CEEOL са винаги сред първите 10), Google Scholar, ProQuest's Serial Solutions, Summon, Primo Central and Alma, Ebsco's EDS and Knowledge Base и др., както и партньорството с Clarivate Analytics, собственик на Web of Science, предоставя и допълнителни възможности за издателствата и за авторите. Значимостта на CEEOL се определя и от постоянно нарастващия брой на индивидуалните потребители в целия свят както поради свободния, незабавен и директен достъп до метаданните на статиите в списания, на електронни книги и на изданията от тип „сива“ литература (Grey Literature), така и поради пълнотекстовия достъп до актуалните броеве и до архивите на периодичните издания, много от които не могат да бъдат намерени никъде другаде.

Предлаганите от CEEOL услуги, функционалности и възможности като информационна система са и предпоставка както за нарастващия интерес към нея на академични, университетски и други научни издателства, така и за абонаментите за нея на университетски и публични библиотеки в целия свят, като през последните години се откроява тенденцията за все по-засилен интерес към CEEOL на институционални абонати от Централна и Източна Европа. Данните за използването на CEEOL в три от българските университета и тестовите достъпи в повече от десет други университети в България характеризира CEEOL като възможност и необходимост за обучението и изследователския процес в областта на социалните и хуманитарните науки.

Благодарности

Настоящата статия е в резултат на изпълнение на Национална научна програма „Информационни и комуникационни технологии за единен цифров пазар в науката, образованието и сигурността (ИКТвНОС)“, одобрена с РМС № 577/17.08.2018 г.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Понятието „сива“ литература (grey literature) се отнася до литература, която не е официално публикувана в източници като книги и списания, т.е. най-общо казано, това са публикации без ISSN или ISBN и обикновено с отворен достъп. Като общо правило, тази литература е достъпна извън системата за книгоиздаване и разпространение (Pavlovska, 2018) и в повечето от случаите

съществуването на съвременната „сива“ литература в интернет е краткотрайно, поради което през 2016 г. в новата система на CEEOL е включен и модул за регистрация и пълнотекстово индексирание на „сива“ литература с оглед на нейното запазване като източник и ресурс в областта на социалните и хуманитарните науки. „Сивата“ литература включва, но не се ограничава до резюмета или доклади от конференции, проучвания, дисертации, изследвания в правителствения или частния сектор, текущи или непубликувани доклади по проекти, научни съобщения за пресата, бели книги, информационни бюлетини, брошури и др. Организациите, които създават „сива“ литература, са правителствени отдели и агенции, неправителствени организации, академични или университетски центрове и отдели, тинк-танк центрове, частни компании и др. Дигиталната колекция от „сива“ литература в CEEOL е посветена на Централна и Източна Европа и предлага на изследователите, учениците и студентите достъп до редки документи, публикувани в края на XIX, началото на XX век, като продължава със съответните, но неиндексирани, преди да влязат в CEEOL, архивирани документи, публикувани преди Втората световна война, и със „сивата“ литература, публикувана по време на комунистическия и посткомунистическия период в региона.

ЛИТЕРАТУРА

- Кожухаров, А. (2014). Публикации българских историков в российском индексе научного цитирования: начальные результаты. *Библиосфера*, 4, 95 – 103.
- Кожухаров, А. (2018). *Успешните научни публикации*. Варна: Тера Балкана.
- Лучев, Д.. (2013). Централно- и Източноевропейската онлайн библиотека (CEEOL) – уникален източник на периодични издания в областта на хуманитарните и социалните науки от и за Централна и Източна Европа. *Библиотеки. Четене. Комуникации*, 109 – 119.
- Aksnes, D.W. & Sivertsen, G. (2019). A criteria-based assessment of the coverage of Scopus and Web of Science. *Journal of Data and Information Science*, 4:1, 1 – 21, DOI: 10.2478/jdis-2019-0001.
- Bayer, F. et al. (2019) Investigating SSH Research and Publication Practices in Disciplinary and Institutional Contexts. A Survey-Based Comparative Approach in Two Universities. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 4:1. DOI: 10.3389/frma.2019.00001.
- Harzing, AW. & Alakangas, S. (2016). Google Scholar, Scopus and the Web of Science: a longitudinal and cross-disciplinary comparison, *Scientometrics*, 106 (2), 787 – 804. DOI: 10.1007/s11192-015-1798-9.
- Kulczycki, E., et al. (2018). Publication patterns in the social sciences and humanities: evidence from eight European countries. *Scientometrics*, 116 (1), 463 – 486.

- Lavik, G.A.V. & Sivertsen, G. (2017). ERIH PLUS – Making the SSH visible, searchable and available. *Procedia Computer Science*, 106, 61 – 65.
- Mongeon, P. & Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: a comparative analysis. *Scientometrics*, 106 (1): 213 – 228. DOI: 10.1007/s11192-015-1765-5.
- Pavlovska, E. (2018). Grey Literature” in Electronic Archives. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*. Vol. 8, Sofia, Bulgaria: Institute of Mathematics and Informatics – BAS, 105 – 108.

REFERENCES

- Aksnes, D.W. & Sivertsen, G. (2019). A criteria-based assessment of the coverage of Scopus and Web of Science. *Journal of Data and Information Science*, 4:1, 1 – 21, DOI: 10.2478/jdis-2019-0001.
- Bayer, F., et al. (2019) Investigating SSH Research and Publication Practices in Disciplinary and Institutional Contexts. A Survey-Based Comparative Approach in Two Universities. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 4:1. DOI: 10.3389/frma.2019.00001.
- Harzing, A.W. & Alakangas, S. (2016). Google Scholar, Scopus and the Web of Science: a longitudinal and cross-disciplinary comparison, *Scientometrics*, 106 (2), 787 – 804. DOI: 10.1007/s11192-015-1798-9.
- Kozhuharov, A. (2014). Publikacii bolgarskih istorikov v rossijskom indekse naučnogo citirovaniâ: načal'nye rezul'taty. *Bibliosfera*, 2014, 4, 95 – 103 [in Russian].
- Kozhuharov, A. (2018). *Uspeshnite nauchni publikatsii*. Varna: Tera Balkanika [in Bulgarian].
- Kulczycki, E. et al. (2018) Publication patterns in the social sciences and humanities: evidence from eight European countries. *Scientometrics*, 116 (1), 463 – 486.
- Luchev, D. (2013). Tsentralno i iztochno-evropeyskata onlayn biblioteka (CEEOL) – unikalen iztochnik na periodichni izdaniya v oblastta na humanitarnite i sotsialnite nauki ot i za Tsentralna i Iztochna Evropa. Biblioteki. CHetene. *Komunikatsii*, 109 – 119 [in Bulgarian].
- Lavik, G.A.V. & Sivertsen, G. (2017). ERIH PLUS – Making the SSH visible, searchable and available. *Procedia Computer Science*, 106, 61 – 65.
- Mongeon, P. & Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: a comparative analysis. *Scientometrics*, 106 (1): 213 – 228. DOI: 10.1007/s11192-015-1765-5
- Pavlovska, E. (2018). “Grey Literature” in Electronic Archives. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*. Vol. 8, Sofia, Bulgaria: Institute of Mathematics and Informatics – BAS, 105 – 108.

CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL) AS POSSIBILITY OF DISSEMINATION AND ACCESS TO SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN THE FIELD OF SOCIAL AND HUMANITARIAN SCIENCES FROM AND FOR CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Abstract. During the last twenty years, Central and Eastern European Online Library (CEEOL) became a leading database and repository offering a highly specialized and comprehensive collection of full text indexed documents in the fields of Humanities and Social Science publications from and about Central and Eastern Europe. Journal articles, eBooks and Grey Literature items are included in 50+ languages, allowing access to the primary source in one repository and fostering the language diversity in academic research and publishing.

The dissemination process of the content in CEEOL includes the following discovery systems: Google Scholar, ProQuest's Serial Solutions, Summon, Primo Central, Alma, EBSCO's EDS Discovery Service and Knowledge Base, TDNet and OCLC. The CEEOL's partnership with Clarivate Analytics allows Web of Science editors having access to the CEEOL platform for easier analysis, selection and indexing of CEEOL journals that interest the Web of Science community. Institutional subscribers (states', universities', institutes' libraries, etc.) worldwide appreciate CEEOL for providing researchers, scholars, students, librarians and library patrons the access to indexed and archived Journals, eBooks and Grey Literature documents from and about Central and Eastern Europe by leading academic and scholarly publishers.

The Bulgarian collection of journals and books holds a special place in CEEOL due to the high quality of scientific content and the depth and the completeness of the digital archives of the Bulgarian periodicals. CEEOL is a unique source of information for the development of Bulgarian humanities and social sciences for the past over 30 years, and that source could be used more widely in Bulgaria for supporting this development in the future. The study uses a comparative approach and analyzes the results of some of the business analytics tools of the CEEOL system.

Keywords: CEEOL; database; humanities; social sciences; publishers; libraries; Bulgaria; SSH.

✉ **Dr. Detelin Luchev, Assoc. Prof.**

https://www.researchgate.net/profile/Detelin_Luchev

Institute of Mathematics and Informatics

Bulgarian Academy of Sciences

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: detelin.luchev@ceeol.com

ETHNIC UPBRINGING AS A PART OF THE ETHNIC CULTURE

Sholpankulova Gulnar Kenesbekovna

L.N.Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Abstract. The necessity of studying the problem of ethnic education as part of ethnic culture. Growth of ethnic consciousness of people of Kazakhstan in the modern paradigm of social development has a number of features that are also manifested in the cultural and educational aspects of life.

Professional culture – is the art, science, literature, philosophy, theology, etc. All these areas are also quite closely related with ethnicity and are not to designed spontaneously, on a conscious level to serve their people, preserve and develop its ethnic culture. For arts and literature, this function is more important than for philosophy, theology and science, although they have ethno-specific features. Folklore is played very important role, if it is properly comprehended in the professional culture.

The level of ethnoculture is directly related with the dialectic development of material and spiritual culture. It means that continuity in the development of spiritual ethnoculture, at firstly master and use heritage of their ancestors, and the secondly, to be critical to him, creatively processing desired samples to use them for the benefit of society.

With the changing social, economic and ideological situation, ethnographic images of our life and changed the place of our folk culture and its Ethnopedagogical orientation. Urgency of the problem dictated by the lack of scientific validity of pedagogical conditions of ethnic education of future professionals in a multicultural space in the theory of pedagogy.

Keywords: culture; education; ethnic education; ethnic culture

Introduction

The processes of globalization and integration into a single educational space embracing European countries is a new socio-economic reality in Kazakhstan. Objective reality shows that a high level of national self-awareness of the individual is associated with the awareness of himself as a patriot, citizen of the country.

One of the actual problems of the nowadays society and human development at intensive global developing period is to bring up ethno-cultural individuals.

Deep comprehension of each person's belonging to a particular nation and respectful attitude to another person as a bearer of spiritual culture is the basis for mastering national and universal values.

Solving these problems requires updating the content of education, strengthening the educational and socializing functions of the educational process in educational institutions.

Since the time when Kazakhstan gained its independence, it started to create a own model of Kazakhstan's School in the education sphere and upbringing. In the Kazakhstan Educational Law is written: "The main objective of educational system – national and all human values, to set up necessary conditions to form, to develop and to temper professionally an individual on the basis of science and practical achievements")¹⁾.

Therefore, at the present stage, the problem of national upbringing, in which the special place belongs to the university as the most important institution of the socialization of youth, is of particular importance.

The historic way of development of any state and its present peculiarity is identified not only with its economical and social-political state, but also with the level of its material and spiritual culture, and its role and significance is limitless nowadays.

The upbringing of a new generation of citizens of sovereign Kazakhstan with an active civil position, with a developed intellectual potential, national self-awareness and a responsible attitude towards the history of their homeland and its future is the basis for the prosperity of Kazakhstan society.

Materials and methods

The main methodological and theoretical guidelines for the study are the works devoted to the problem under study. The choice of the set of methods led to a combination of the theoretical and methodological level of work with the solution of the applied problem: theoretical methods – analysis of normative legal documents, scientific literature on the research problem, synthesis, comparison, systematization; empirical methods: analysis and generalization of experience.

The main part

The emergence of new sovereign states in the post-Soviet space has become a powerful factor in the sharp increase in the interest of citizens of these countries in the history, language, culture, traditions and customs of their peoples. Outside the sphere of such interest, national pedagogy could not remain as an integral component of culture, worked out by many generations of ancestors.

In modern world any large state is multinational. In the multinational states it gains special significance of the problem of the aim and support corresponding to the interethnic relations, providing of the international consents and tolerance, as from this will depend the furthest development and existence of such state. The

necessity arises on the state level to make the politics of support of national traditions, languages and cultural peculiarity of all nations, inhabiting this country. The conservation and development of national traditions, customs and culture of nation can suspend the process of spiritual-moral losses and degradations of the personality. That's why the important task becomes ethnopedagogue of education, necessity of learning not only human values, but also all progressive things that is kept in nations' ethnopedagogue. That's why the important task becomes ethno pedagogy of education, necessity of learning not only human values, but also all progressive things that is kept in nations' ethno pedagogy.

The state policy in the multinational Republic of Kazakhstan is pursued with taking into account the structure of country's population.

The first President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev unequivocally indicated that in our state "there is no place to unifications of nations and to attempts of assimilations and suppression of one nation by others, to disrespectful attitude to the national values, languages, in the bosom of which, the national and human spiritual the rich were born and lived long ages". The unique association project of representatives of all national groups of the republic is realized in the country: since 1995 the Assembly of Kazakhstan's nation is functioning (AKN). The members of AKN are becoming well-known, recognized representatives of all nations of Kazakhstan. That's why crying, even small number of the national group has a possibility officially say their own national problems. It is created the possibility of discussing any questions, concerning those or other problems, connected with necessities of the national development of all nations of the republic. Due to the position the chairman of AKN is the president of the Republic of Kazakhstan, that's why accepted decisions on discussed problems find their well-timed realization on the state level. The experience of creation of AKN and organizations of its activity are borrowed by many post-soviet republics.

Numerous studies of foreign scientists, including Russian and Bulgarian, are devoted to ethnic culture. Their attention focuses on various aspects of ethnic identity, for example, in the traditional way of life of the lifestyle and its relationship with culture (Yu.V. Bromley); ethnocultural traditions and education of the younger generation (KD Ushinsky, GN Volkov), ethnopsychological model of educational interaction (I. Koleva) and others.

The national consciousness comprises the realization of its belongings to the given national formation, understanding of the national peculiarities, psychology, mentality, history, traditions and customs, religion, language, material and spiritual culture etc. Accepting national peculiarities of the given nation, person presents its difference from the other nation. It is possible to confirm that the national consciousness is a complex of ideas of nationality about itself (including belongings to it), its realized interests, valuable orientations and the aims against the other nationalities (U.V. Bromley).

The intercultural approach considers the problem as a consequence of interethnic and international relations and focuses on its ethnocultural and socio-psychological aspects (I. Koleva).

Kazakhstan's philosophers, educators, psychologists (A. Nisanbayev, K. Zharikbayev, S. Kaliev, T. Tabildyev, Zh. Naurizbay, etc) consider that ethno cultural education is important in solving actual problems such as class, political, economical and religious contradictions, and conflicts between nations. In order to get rid of such events to bring up cultural tolerance in a pupil we must develop the feelings of respect, calmness and try to know and understand every nation's culture (Nysanbaev, 2001: 253; Zharykbaev & Ibraeva, 2009; Nauryzbai, 1997).

According to the Bulgarian scientist, doctor of sciences, professor Irina Koleva, cultural integration is a mutual acquaintance both with the national culture of the Bulgarian citizens and with the unique culture of the Roma. Therefore, the development of Roma culture as a special ethnoculture and at the same time as part of the Bulgarian national culture implies: creation of conditions for preserving the identity of the Roma culture and its development as part of the national Bulgarian culture; creating conditions for studying Roma culture and intercultural education in state and municipal schools and other types of educational institutions (Koleva, 2012: 65 – 66).

Thus, cultural ethnical knowledge is a society's driving force which opens social characteristic in forming Kazakhstan's national mentality in individual's upbringing. Also historical aim of education is to find a way of cultural unity, and its spiritual service is a way of life of nations and ethnos.

The great philosophers and educators I. Altinsarin, Abay, Ch.Valikhanov preached to develop national culture one must absorb other nation's culture as well. A. Baitursynov started to set up national science (linguistics, literary criticism, journalistic) in order to develop national culture; he substantiated sciences such as the Kazakh language and literary criticism, also he collected and printed out one of the national pedagogics branches – “oral” literature (Zharikbaev, 1995).

The Ethno-Cultural Education Conception of the Republic of Kazakhstan points out the necessity of bringing up the patriotic young generation through national values. In the Law of Education it is clearly defined: “In educational institutions upbringing programs are completed with ethno-cultural elements”²⁾.

The analyzes of education programs, textbooks and methodical approaches of Kazakh schools found out that the information about ethno-culture of Kazakh people are too poor according to its volume and content. The content of ethno-cultural knowledge comes out of spiritual and material culture, gathered by people throughout many centuries. People's spiritual culture is its language. Oral poetic creativity comprises knowledge, music creativity, customs, religion, games, and holidays. And labor instruments, people's profession, clothes, various things, applied art are the material culture.

Culture is an ability of a person to analyze himself and world around. The culture makes people clever and responsible for moral norms. Culture (in its wide meaning) considers as a complex of signs that clearly show main characteristics of society, nation and individuality. So, any culture is a store of treasure that has its own incomparable peculiarity (Lebedeva, Amirkhanyan & Zaichkina, 2014).

Ethno-culture is a national culture taken through its tradition and intellectual character of the nation. Ethno-cultural knowledge is a component of knowledge which children take at secondary school. The aim of ethno-cultural education is to teach pupils to be able to live in changeable world. In order to that the ethnic upbringing of the younger generation in a multinational and multicultural society acquires special significance and it is a methodology of ethno-cultural development of the person.

Every nation has its peculiar craft, history and culture. Culture is clearly observed in the colloquial language and ways of thinking. The national cultural features have a special place in the way of existence, customs, traditions and life practices. Culture usually well known as a degree of historical development of society and the human imprinting in the everyday life, in developing of material and spiritual value.

The ethnic culture is the result of a set of conditions of development inherent in ethnos and aimed at preserving ethnic reproduction. Ethnic culture is also a condition for the preservation of the ethnic group. Thus, the ethnic culture is the sphere of culture which determines ethno-psychological characteristics and factors and their influence at the cultural environment. Every nation which is in the process of historical development, creates a distinct environment of cultural property, showing its ethnic consciousness.

The national philosophy of the Kazakh people is directly linked to the wealth of ideas (national psychology), ways of upbringing of the next generation (ethnopedagogy), peculiarities of the customs and traditions (ethnography). From this point of view of national psychological feature of Kazakh people is the basis of philosophical thinking.

Philosophical thoughts in Kazakh folklore recognized as a folk wisdom. Although they do not fully implemented in philosophical way. Features of Kazakh philosophy are most often used in the customs and traditions, heritage and character of the people. The emergence of environmental change in the philosophical outlook of life has resulted in a clear target, a factor of production of person's aim, were occurred national world outlook. Treatment of attention to the culture of ancestry of kazakhs made it possible to find the essence of the concept of "ethnic mentality", which means understanding the structure of thinking and mentality on all members of society and personality, as well as emerging in the collective form of society. This enzyme plays a crucial role of culture in the social nature of every human being. Because the enzyme itself, as based in his consciousness, determines the

path of motion, gives the correct orientation in difficult moments of his life. The mentality on the basis of combined scientific character and rituals requires the choice of orientation.

In the Kazakh national philosophy social thought has passed three stages: the society, socialization, public opinion. Socialization - this is a unique historical institution should consider its emergence ability of society to being the greatest. The direct image of the natural and social life, build peace, the primitive notion of hidden effort, all this was the initial level of Kazakh philosophy.

The peculiarity of the Kazakh national philosophical thought - this is the ability to possibility clearly and comprehensively show the true patriotism, love for the native people, the willingness to fight for his happiness, interests and future and ways to achieve this goal.

National being of Kazakhs differ by its way of life, and the original culture. There is a long history of culture of Kazakh people. Just turn the rich spiritual treasure and a valuable heritage, created from ancient times to modern literature, art, culture and the world of beauty, together with other nationalities and ethnic groups can keep their identity in modern culture.

Culture serves as an adaptive mechanism to facilitate human life in the world. Every local historical community lives in specific environmental and historical conditions, circumstances of time and place, the adaptation of which is an integral feature of its existence.

In scientific literature provided various definitions of culture. "Culture" or "cultura" – translated from Latin language as "grow", "processing". This word first used as a theoretical term by Roman philosopher Mark Cicerone, in his work "Debate Tuskulan" (d. 45 BC) in the figurative sense, affect the human intellect (Shtoll, 2003: 576).

In "Philosophy dictionary" determined that "culture - social and progressive creativity in all spheres of human existence and consciousness, is aimed at making the wealth of human history domestic wealth individual, social way of life that unites all human actions; shows the evolution of forms used by humans for the preservation and renewal of social life, a way of life, the totality of tradition and innovation" (Gubsky, Korableva & Lutchenko, 1997).

In "Philosophy encyclopedic dictionary" S.S. Averentsev indicates that culture" is a special method of organization and development of human life, which is reflected in the material and spiritual products of labor, in the system of social rules and institutions, spiritual values, in the totality against the person to nature of the relationship between the people" (Averentsev, 1989: 581 – 582).

In "Ethics dictionary" provided the following definition to the concept of "culture": "culture unites think of all forms of spiritual life, united by religion and ethics; enshrines rights to think highly" (Kon, 1993: 445).

From pedagogical position, culture is a set of cooperative relationships of people in the establishment of scientific, moral, social, artistic and technical val-

ues. Its value should be considered as a product born thanks to a human labor (Rychikhina, 2016: 30).

Basic elements of culture as a social system are signs, symbols, language, values, rules, social norms, social sanctions, representation about relationships, relationships of elements of the real world and the supernatural sphere, external manners of people, etiquette, customs, traditions and rituals. The boundaries of national culture give power and its ability to spread outside of communal-tribal attitudes and locally-territorial education. On the formation of national culture we judge primarily by the birth of the national literary language and literature. The elements of ethnic or folk culture: rituals, customs, myths, beliefs, legends, folklore and they transmit by natural abilities of each person: memory, speech and spoken language, a natural music. Such culture for its translation doesn't need to be written, its apart to pre-literate culture.

Kazakh folklore is part of general human culture, examples of which indicate maturity oral poetic tradition inherited by the Kazakh people. Works of folklore clearly show how the Kazakh people anciently loved and appreciated beauty. This is confirmed by the fact that its whole life consistent poetry: it began with a lullaby and continued with national fun events (the conducting a bride; the arrival of daughter in her husband's house; the child sitting on the saddle; the racing; the wrestling; the lamentation for the dead; the funeral; the hunting with hunting birds and hunting dogs; the singing songs, the reading by heart of epic works etc.

The ethnic culture has two levels: the traditional consumer and professional. Traditional culture it's everyday life's attitudes. At that level, man can satisfy his physical needs, the needs of communication, etc. The ethnic stereotypes absorbed from childhoods. Ethnic culture is manifested in all areas of life of ethnicity: in language, in child rearing, in clothes, in the device housing, in the workplace, in the household and of course in folklore. On the formation of ethnic culture influence natural conditions, language, religion, and ethnicity mental makeup. Every nation creates its own picture of the world based on their native language. That's why people find it so hard to understand each other. The significant component of ethnic culture acts "soul of the nation", which is also called the national character, or mental makeup of the ethnicity. The term "ethnic culture" focuses only on ethnic specificity inherent in the ethnic community and cultural phenomena understood as a set ethnodifferentiating etnointegriruyuschih and characteristics of this culture (ethnic constants and value orientations).

Ethnic region of individual person it is a region of activity and behavior of members of ethnic system (L.N.Gumilev). There are three structural type of ethnic region of the individual person. The first component is "ethnicity for myself", which characterizes the existence of a hierarchical system of ethical values for nation in the attitudes of any man. The second component is "ethnicity for society" depicts bilateral ethnic matching rights if he takes into account. The third component is "ethnicity for the state" shows for public correspondence (Gumilev, 1993).

So the ethnic education that prepares us for life in our culture became possible only in moderation of development of human values. The attitude to world's culture, to world's other nations and not to world's isolation "on itself" makes the nation. The national culture and the structure of national psychology are closely linked. National psychological feature is reflected in the different kinds of national culture, for example, in the folklore songs and kui, games and toys, children's parties and clothes and in the other elements of national life.

Conclusions

The national pedagogue settles the problems of ethnic upbringing in practice. In other words, the questions of the motivated account in the process of teaching and upbringing of those specific national qualities of the nation are being decided, which are materialized in the peculiarities of its material and spiritual culture, including the language, traditions and customs, in typical psychic constitution and etc. The ethnic identity and peculiarity of any nation, its consciousness as person of ethnic formation, it is saved, consolidated and developed in the process of ethnic upbringing. Also the person masters the moral and other values of its nation, gains the consciousness of belongings to the given ethnic group, it is formed the national consciousness of the person.

In level of the development of the national consciousness the program of the upbringing of the person is reflected, i.e. such a person, whose personal qualities are introduced to the corresponding national ideal.

The process of upbringing was constantly directed to more efficient preparation of children to practical activity, to involving them in all complicated types of activity. Each period of human community development had the new empirical discoveries in the process of upbringing. The separate grains of experience in the course of time were the kernel of the holistic system of national upbringing.

National attitudes on problems of upbringing, the preparation of the person to the independent life were formed during many centuries and provided the successive relationship of generations. The practical upbringing activity was realized on the base of native language, on the information of material and spiritual culture of nation, on its customs and traditions that present realization of nationality principle in upbringing.

The ultimate goal of ethnic education is to instill in the individual the skills of identifying oneself with one's ethnicity and integrating into other ethnic communities. Ethnocultural experience is a concept adopted to describe the results of joint actions of representatives of one ethnic community. The mastering of the ethnocultural experience of one's nation goes on at a conscious level, the feature of which is characterized by the generalization of the spread of the whole ethnos, and not of any individual person.

NOTES

1. The Law of the Republic of Kazakhstan “On Education” (as amended and supplemented) of 27 July 2017. <https://online.zakon.kz>
2. The concept of ethno-cultural education in Kazakhstan //Kazakhstan’s truth, dated August 7, 1996.

REFERENCES

- Averentsev, S.S. (1989). *Encyclopedic Dictionary of Philosophy*. 2nd ed. Moscow: Soviet Encyclopedia.
- Gumilev, L.N. (1993). *Rhythms of Eurasia: Epochs and civilizations*. Moscow.
- Gubsky, E.F., Korableva, G.V. & Lutchenko, V.A. (1997). *Philosophical Encyclopedic Dictionary: scientific publication*. Moscow.
- Koleva, I. (2012). *Ethnopsychological model of educational interaction*. Sofia: Raabe.
- Kon, I.S. (1993). *Dictionary of Ethics*. Moscow: Politizdat.
- Lebedeva, I.V., Amirkhanyan A.M. & Zaichkina N.V. (2014). “Stranger” and the problems of multiculturalism // *ASTRAPOLIS: Astrakhan political studies Yearbook of the Department of Political Science of Astrakhan State University*. Astrakhan, pp. 94-99.
- Nysanbaev, A.N. (2001). *Philosophy of mutual understanding*. Almaty: Main edition.
- Nauryzbai, J. (1997). *Ethno-cultural knowledge*. Almaty: Light.
- Rychikhina, E.N. (2016). Tolerance and prevention of conflicts in education. // *Modern psychological and pedagogical approaches to the education of tolerance and social competence in overcoming antisocial behavior in the context of integrated school education*. Moscow.
- Shtoll, G.B. (2003). *History of Ancient Rome in the biographies*. Trans. From Germ. Ya.G.Gurevich. Smolensk: Rusich.
- Zharykbaev, K.B. & Ibraeva, K.Zh. (2009). *Ethno-pedagogy of Turkic-speaking thinkers*. Astana.
- Zharikbaev, K. B. & Kaliev, S. (1995). *Anthology of pedagogical thought in Kazakhstan*. Almaty: Rauan

✉ **Sholpankulova Gulnar Kenesbekovna, Assoc. Prof.**

L.N. Gumilev Eurasian National University
Faculty of Social Sciences
Chair of Social Pedagogy and Self-knowledge
Nur-Sultan, The Republic of Kazakhstan
E-mail: sh.gul@mail.ru

РАЗВИТИЕ И АКТУАЛНИ МОДЕЛИ НА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО „ОБРАЗОВАТЕЛНИ ИНСТИТУЦИИ – СЕМЕЙСТВО“ КАТО МЕРКИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА РЕФЛЕКСИВНИ ФАКТОРИ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЯ В ОБРАЗОВАНИЕТО

Лало Каменов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Съвременната образователна система е изправена пред предизвикателството в съвкупност със своите елементи да осъществява функциите си в нови реалности и да реализира всички задължения и отговорности в съответствие със Закона за предучилищно и училищно образование и същевременно в интегриран подход да се реализират изискванията на европейското и международното законодателство в сферата на образованието. Променя се не само концепцията на отношенията в образователната система, променят се не само желанията, уменията, мотивацията, целите и потребностите на участващите в процеса – променя се и самата образователна среда с оглед осигуряване на най-подходящите условия за образователна интеграция, съобразени с индивидуалните особености на всяко дете и ученик. Образователната интеграция е институционален процес, при който образователни субекти, носители на етнокултурни специфики, си взаимодействат в единна образователна среда, като в процеса на обучение и възпитание формират интеркултурни компетентности и споделени граждански ценности, запазвайки своята етнокултурна идентичност и получавайки равни възможности за социална реализация. Безспорен фактор за ефективността на този процес е осигуряването на подкрепяща образователна среда чрез управлението и прилагането на модели на взаимодействието „образователна институция – семейство“, както и въвеждането на модели, насочени към семейството, за преодоляване на рефлексивни фактори, водещи до затруднена комуникация между субектите – участници в образователния процес.

Ключови думи: непедагогически персонал; подкрепяща образователна среда; приобщаващо образование; взаимодействие с родители; образователна медиация

Въведение

Многообразието на образователните потребности е предизвикателство, изискващо адекватен отговор на различието и индивидуалните особености и осъзнаване на необходимостта от приобщаващи политики за преодоляване на социалната и образователната изолация. Важен елемент от този процес е взаимодействието „образователна институция – семейство“. В контекста на взаимодействието със семейството образователната институция е инициативният субект, координиращ влиянието на факторите от социално-педагогическата система, организиращ формите за работа с родителите за повишаване на педагогическата им култура. Направление на психологическите изследвания е изучаването на т.нар. наивни теории, при които семейните представи се характеризират с няколко особености: те са селективни и отразяват само една част от живота на семейството. Чрез този термин се назовават обединените представи за социалната и природната среда. По примери за такива „наивно-психологически теории“ на основата на изследванията за процесите на комуникация са разработени много интерактивни форми на педагогическо взаимодействие с родителите. Едни от тях са насочени към трениране на вниманието и възприемането в хода на комуникиране. В развитието на семейната общност комуникационни проблеми могат да се обособят със следните етапи на развитие.

- Информационнодефицитен – този етап често протича под формата на въображаема комуникация.

- Етап на изказано комуникиране – комуникационният проблем може да остане на първия етап, но е възможно и по-нататъшно развитие.

- Поведенческо-комуникационен етап – индивидът подхожда с манипулация, за да създаде ситуация за удовлетворяване на потребностите си.

- „Балансна концепция“ за стабилността на семейството, теоретически обособен от Кейли и Тибо. В центъра на подхода стоят мотивите на членовете на семейния съюз, които определят тяхното отношение към семейството.

- Концепция за съвместимост на членовете на семейството – чрез този подход се изяснява съотношението на характерологичните и други личностни особености, които обезпечават нивото на стабилност на семейството.

- Концепция за механизмите на семейната интеграция – процесите, които възникват след създаването на семейството и протичат не на личностно, а на общо семейно ниво.

- Концепция за „колективистична интеграция“ – членовете на семейството изхождат в своето поведение от интересите на семейството, като цяло, не си противоречат един на друг, а са единни.

Моделът „Епщайн“ включва седем основни вида дейности, които свързват семейства, училище и общности: родителство, комуникация, доброволчество, живот въкъщи, вземане на решения и сътрудничество с общността и образо-

вание на родители. Съгласно модела принципите на партньорство са: обща отговорност на училището, семейството и общността за обучението и развитието на учениците.

1. Да се извърши теоретичен анализ на същността и особеностите на функционалните компетентности на непедагогическите специалисти, изискуеми за участие във взаимодействието образователна ниституция – семейство.

2. Сравнителен анализ на управление на взаимодействието между училище и родителска общност в съвременните системи за училищно образование.

3. Чрез използване на чуждестранен опит и традициите в българското образование, в рамките на действащата нормативна уредба в областта на образованието да се разработи набор от училищни правила, подпомагащи управлението на взаимоотношенията семейство – училище в качеството им на равностойни партньори в образованието и възпитанието на личността на децата и учениците.

Партньорството между училището, семейството и общността е многоизмерно понятие. В рамките на седемте вида участие се разработват всеобхватни програми за партньорство.

4. Партньорството между училището, семейството и общността е основен компонент на организацията на класната стая. Действията за изпълнение на програмата за партньорство трябва да включват всички родители.

5. Партньорството между училището, семейството и общността изисква ръководство на много нива.

6. Партньорството между училището, семейството и общността трябва да развива качествата и уменията на учениците. То изисква оценка на изпълнението на програмата – междинни и окончателните резултати.

7. Справедливост – равни възможности за всички семейства да се ангажират по начин, който подкрепя напредъка на всички ученици в училище.

8. Създаването на концептуална визия е свързано с оптимизация на възпитателния потенциал на семейството чрез фамилната констелация и педагогическо образование на родителите.

Същност на проблема

Моделът на Катлин Хувър-Демпси и Хауард Сандлър установява взаимодействието като процес, който започва с решение на родителите да се включат, вариращо в зависимост от: степента на враждане в родителската роля – разбирането, че сътрудничеството е част от ролята им на родители, чувството им за ефикасност в подпомагане на детето – смятат, че могат да окажат положително въздействие върху образованието на детето си, поканите, искания и възможности за участие, представени от детето и училището – смятат, че детето и училището желаят родителите да бъдат включени.

Според Весела Гюрова „...Всъщност този аспект е съществена част от изграждането на емоционално-положително отношение към околната среда въобще, на осъзнаването на детето като рожба на своите родители, като част от всичко живо, което се нуждае от доброта и справедливост, от радост и увереност, от креативност и бъдеще. Става въпрос за система от норми и ценности, които се изграждат първоначално в семейството и се пренасят в определена степен от семейния живот в детската градина“ (Gyurova, 2008: 125).

Съгласно чл.3, ал.1 от Наредба № 4 от 20 април 2017 г. за нормиране и заплащане на труда „Персоналът в институциите се състои от педагогически специалисти, както и от работници и служители, които не изпълняват функции на педагогически специалисти (непедагогически персонал)...“⁽¹⁾. Реализацията на компетентността на педагогическите специалисти в контекста на взаимодействието „образователни институции – семейство“ изисква нов подход за сътрудничество с родителите, чиято концептуална визия е свързана с оптимизация на възпитателния потенциал чрез фамилната констелация и педагогическо образование на родителите, потенциала за реализиране на този подход е заложен в участието на непедагогическия персонал във взаимодействието образователна институция – семейство. В частност, предмет на изследването е участието на длъжностите образователни медиатори, помощници на учителите и социален работник в образованието във взаимодействието с родителската общност. Целта е чрез проучване, анализ, интерпретация в теоретичен, сравнителен и емпиричен план да се разкрият същността и особеностите на взаимодействието образователна институция – семейство с участието на непедагогическия персонал за разработване на кооперативен модел, т.е. модел на взаимодействието на различните адресати за партньорството училище – семейство в рамките на образователните организации. „Прогнозата, за реализирането на ценностно ориентирани форми с родителите (респективно – семейството), обхваща и прилагането на актуални вариативни и алтернативни форми за непрекъснато образование“ (Koleva, 2015: 12). Сравнителният анализ на тези длъжности изисква да се извърши преглед на функционалните компетентности по длъжностните характеристики с условието, че са въведени в Националната класификация на професиите и длъжностите само за помощник-учителя и образователния медиатор, социалният работник в образованието няма утвърдена и въведена длъжностна характеристика.

I. Длъжностната характеристика на помощник-учителя е изготвена и утвърдена от Министерството на образованието и науката през 2003 г., като неговите функции са целеви спрямо деца в подготвителни групи на детските градини, подготвителен клас и първи клас в училище като посредник между учителя, децата и учениците от етническите малцинства с цел интегрирането им и осигуряването на равни възможности за обучение. Изискванията за заемане на длъжността включват:

- завършено средно образование;
- наличие на свидетелство за професионална квалификация „помощник на учителя“;
- владее на майчиния език на децата и учениците;
- познаване на националната култура и на етнокултурата на децата и учениците;
- познаване на нормативните актове в системата на народната просвета и закрилата на детето.

Принципно ролята на помощника на учителя е насочена към преодоляване на социалното изключване на деца и ученици от малцинствените общности чрез осигуряване на равен старт и предотвратяване отпадането им от училището. От длъжностната характеристика е видно, че на помощника на учителя са вменени широк кръг функции, включващи както социални дейности, така и педагогически, което, в крайна сметка, може да доведе до объркване каква е целта и каква подготовка и обучение са необходими за тях с оглед повишаване на компетенциите. Съгласно Националната класификация на длъжностите и професиите „помощниците на учители изпълняват следните основни задачи: демонстрират, наблюдават и участват в дейности, които подпомагат физическото, социалното, емоционалното и интелектуалното развитие на децата в училище и в предучилищна възраст²⁾“. Длъжностната характеристика на помощника на учителя не предвижда той да работи на терен сред самите малцинствени групи. Помощникът на учителя е ситуиран основно в училище, където осъществява дейността си. Това предполага, че тази фигура може да бъде успешна при превенция на отпадане на вече включени деца в образователната система, но не и при деца и семейства, които не са въобще включени или са отпаднали от училище. Разбира се, от анализирането на практиката се установява, че образователните институции вменяват задължения извън характеристиката именно с насоченост работа на терен с родителите.

II. Длъжностната характеристика на образователния медиатор е въведена в Националната класификация на професиите и длъжностите със Заповед РД01-715 от 19.09.2017 год. на Министъра на труда и социалната политика с код 531230004. В Приложение №3 – „Обяснителни бележки по обхвата и съдържанието на позициите“, са определени и основните функции на длъжността. Основни изисквания за заемане на длъжността са:

- минимално образование: средно;
- професионална квалификация: не се изисква;
- минимален професионален опит: не се изисква;
- допълнителна квалификация/обучение: компютърна грамотност, умения за използване на интернет.

Няма специални изисквания за правоспособност. Функциите, определени по длъжностна характеристика, включват посредничество във взаимно-

действието между образователните институции и семействата, взаимодействие с местните общности, децата, с учениците. Съдействие за обхващането и включването на децата и учениците, подпомагането на осигуряването на подкрепяща среда за качествено предучилищно и училищно образование и обучение на децата и учениците от уязвими групи в образователните институции и пълноценното включване на родителите и местната общност в развитието на образованието, социализацията и интеграцията.

Необходимо е да се отбележи, че в дълъг период от време преди въвеждането на длъжностната характеристика назначения на помощник-учители и образователни медиатори са реализирани чрез практики на неправителствени организации, общини или по други проектни инициативи.

От научно гледище липсва функционална рефлексия на длъжностната характеристика и срещана практика е липсата на функционална осмисленост на длъжностите образователен медиатор, помощник-учител и социален работник в образованието. В „Мениджмънт на ученическия клас“ според Иван Иванов „...Той може да индивидуализира допълнителната работа с учениците. Той внася гъвкавост в ежедневната организация...“ (Ivanov, 2005: 91). Помощникът може да поеме дейности, които са рутинни и не са пряко свързани с обучението – закуска, съобщения, посрещане и изпращане, организиране на посещения и екскурзии и пр. Той може да реши множество дисциплинарни проблеми в междучасието. Той участва в подготовката на уроците, като подготвя материали и дейности.

По данни на Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства и Центъра за информационно обслужване на образованието през учебната 2017/2018 г. процесът на институционализиране на дейността на непедagogическия персонал има следните измерения.

През 2018 г. има общо 236 лица, назначени за образователни медиатори, като в това число са включени и назначените към общини и неправителствени организации. Видът, основанията и срокът на правоотношенията на лицата, назначени на длъжността, са с широк спектър, но преобладават срочните правоотношения и такива на граждански договор за извършване на определена работа. Данните обуславят извода за специфика на правоотношенията съобразно демографската среда на съответната община, населено място и насоченост към използването на образователните медиатори само за дейности, свързани с функциониране на Механизма за съвместна работа на институциите по обхващане и включване в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст. По области данните са следните:

- област Благоевград – 2 назначени образователни медиатори;
- област Бургас – 6 назначени образователни медиатори;
- област Варна – 9 назначени образователни медиатори;
- област Велико Търново – 6 назначени образователни медиатори, но към

Центъра за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“, към образователните институции няма назначени;

- област Видин – няма назначени образователни медиатори;
- област Враца – 40 назначени образователни медиатори само към образователни институции в малките населени места;
- област Габрово – няма назначени образователни медиатори;
- област Добрич – 4 назначени образователни медиатори;
- област Кюстендил – назначени 4 образователни медиатори и 3 помощник на учителя, но с вменени функции и на образователни медиатори;
- област Кърджали – 1 назначен образователен медиатор;
- област Ловеч – назначен 1 образователен медиатор и в процес на избор на още 7 в изпълнение на проект;
- област Монтана – 2 назначени образователни медиатори;
- област Пазарджик – 10 назначени образователни медиатори към образователни институции;
- област Перник – 1 назначен, вменени са задълженията на учител от образователната институция;
- област Плевен – 4 назначени образователни медиатори;
- област Пловдив – назначени общо 14 образователни медиатори: 12 назначени към образователни институции и 2 към неправителствени организации;
- област Разград – 10 назначени образователни медиатори само към образователни институции;
- област Русе – 7 назначени образователни медиатори: 4 назначени към общини и 3 към образователни институции;
- област Силистра – няма назначени;
- област Сливен – назначени общо 17 образователни медиатори само към образователни институции;
- област Смолян – няма назначени;
- област София-град – 23 назначени образователни медиатори, 10 от които назначени към регионалните инспекторати по образование на Министерство на образованието и науката и 13 назначени към образователни институции;
- област София-регион – 9 назначени образователни медиатори само към образователни институции;
- област Стара Загора – 17 назначени образователни медиатори, като на 1 помощник на учителя са възложени и функции на образователен медиатор;
- област Търговище – назначени 2 образователни медиатори;
- област Хасково – назначени общо 8 образователни медиатори;
- област Шумен – няма назначени образователни медиатори;
- област Ямбол – 38 назначени образователни медиатори, от тях 10 назначени по проект на общината, финансиран от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“.

Съгласно информация, предоставена към месец юни 2019 година от Центъра за информационно обслужване на образованието, е установено следното развитие.

Общият брой назначени лица като непедagogически специалисти на длъжностите образователен медиатор, помощник на учителя и социален работник в образованието – 368 броя.

I. Образователни медиатори

Таблица. Данни за назначени образователни медиатори

Общо – 150	Назначени в детски градини	Назначени в училище	Назначени към ЦСОП
	20	129	1
Начално образование	2	8	0
Основно образование	8	22	0
Средно образование	6	62	0
Специалист	0	3	0
Полувисше образование и „Професионален бакалавър“	2	3	0
Висше – ОКС „Бакалавър“	2	13	1
Висше – ОКС „Магистър“	0	18	0

Назначени в 22 области: Сливен – 24; Враца – 22; Хасково – 16; Стара Загора – 13; София-област – 10; Ямбол – 9; Плевен – 8; Пловдив – 7; Варна и Кюстендил – по 6; София-град – 5; Добрич и Пазарджик – по 4; Търговище – 3; Бургас, Велико Търново, Видин, Монтана и Разград – по 2; Ловеч, Русе и Шумен – по 1.

Назначени в 64 общини: общини с най-много назначени медиатори Сливен – 21, Ботевград – 8, Хасково – 7, Ямбол – 6, Плевен и Столична – по 5, и др.

II. Социални работници

Таблица 2. Данни за назначени социални работници в образованието

Общо – 16	ДГ	Училище	ЦСОП/РЦПППО
	3	10	3
Начално образование	1	1	0
Основно образование	0	0	0
Средно образование	1	1	0
Специалист	0	0	0
Полувисше образование и „Професионален бакалавър“	0	1	0
Висше – ОКС „Бакалавър“	1	4	2
Висше – ОКС „Магистър“	0	3	1

Назначени в 8 области: Варна, Велико Търново и София-град – по 3; Сливен и София-област – по 2; Добрич, Ловеч и Русе – по 1.

Назначени в 11 общини – Варна, Елена, Свищов, Стражица, Добрич, Ловеч, Русе, Сливен, Столична, Горна Малина, Ихтиман.

III. Помощник на учителя

Таблица 3. Данни за назначени помощник на учителя

Общо – 202	ДГ	Училище	ЦСОП/РЦПППО Спец. училище
	59	113	30
Начално образование	0	1	0
Основно образование	1	8	2
Средно образование	40	60	21
Специалист	2	0	0
Полувисше образование и „Професионален бакалавър“	2	6	1
Висше – ОКС „Бакалавър“	11	18	4
Висше – ОКС „Магистър“	2	18	1
Доктор	1	0	0

Назначени в 25 области: София-град – 44; Стара Загора – 39; Варна – 25; Враца и Шумен – по 10; Пловдив – 9; Ямбол – 8; Хасково – 7; Кърджали и Кюстендил – по 6; Бургас, Плевен и Разград – по 5; Велико Търново, Смолян и София-област – по 3; Благоевград, Видин, Габрово, Добрич и Пазарджик – по 2; Монтана, Перник, Силистра и Сливен – по 1.

Назначени в 61 общини: общини с най-много назначени помощник на учителя Столична – 44; Варна – 22; Стара Загора – 14; Пловдив – 7, и др.

В цитираните данни не фигурират назначените лица на длъжностите образователен медиатор, помощник на учителя и социален работник, назначени по проекти от неправителствени организации или общини. Чрез приемане на Наредбата за финансиране на институциите в системата на предучилищното и училищното образование³⁾, чл.52а, се осигури нормативно възможността образователните институции в съответствие с установени потребности да назначават образователни медиатори или др. длъжности от посочените като непедагогически персонал (Koleva, 2007: 16).

Министерството на образованието и науката реализира активна политика по отношение на въвеждането на длъжностите образователни медиатори, помощници на учителите и социални работници в образованието. През 2019 г. предстои по проектите на Министерството на образованието и науката – „Подкрепа за успех“ и „Активно приобщаване в системата на предучилищното образование“, финансирани по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен

растеж“, да бъдат назначени 720 образователни медиатори в училища с установена потребност и 200 образователни медиатори в детските градини. Развитието на процеса на институционализиране на дейността на тези длъжности придава нови характеристики на процеса на образователна медиация, като е позитивен и приобщаващ подход и налага въвеждане и осигуряване на системни механизми: практически курсове, обучения за повишаване на капацитета на непедagogическия персонал.

Процесът на институционализиране на длъжностите (помощник на учителя, образователен медиатор, социален работник в образованието и помощник-възпитател) в образователно-възпитателния процес се насърчава от законовата разпоредба на чл.2, ал.2 от Закона за предучилищно и училищно образование⁴⁾, установяващ родителите като активни участници в образователния процес. Еднаквостта в акцентите на социализация изисква съвместната дейност на учители и родители да е ясно координирана, стойностно ориентирана и отговорно реализирана. В тази връзка, се повишава значимостта на непедagogическия персонал за подобряване ефективността на взаимодействието образователна институция – родители. Процесът на институционализиране на дейността му във взаимодействието налага като основополагащи принципите за системност и общ подход и активно включване в подкрепа на политиките на Министерството на образованието и науката. За осигуряването на ефективна медиаторска роля на непедagogическия персонал е необходимо повишаване на уменията и познанията чрез квалификационна и обучителна дейност по специализирана изготвена методика и програма с основополагаща рефлексивната технология. „Общото за всички разработки в областта на комуникативната рефлексия е, че я свързват със самооценката на мотивационните и поведенческите фактори на личността в сферата на междупersonностните взаимоотношения и общуването. Рефлексивната технология е тази, съдържаща рефлексивни процедури при нейното прилагане, основаващи се на четирите аспекта на рефлексията: комуникативен, кооперативен, интелектуален и личностен“ (Koleva, 2007: 95).

Теоретичен анализ на същността и особеностите на функционалните компетентности на образователния медиатор, помощника на учителя и социалния работник в образованието и анализа на възпроизведените практики установяват необходимостта от прецизиране на функциите, задълженията и отговорностите чрез активното им включване при планиране на цялостното развитие на образователните институции със стратегическа насоченост активно взаимодействие със семейството. Това ще гарантира осигуряването на един от основните фактори, изискуем от новата образователна реалност – осигуряването на ефективна подкрепяща среда за всяко дете и ученик в съответствие с потребностите му. Дейността им следва да се планира двупосочно – към родителите и към педагогическите специалисти, с цел осигуряване на следните необходими условия съгласно модела „Шеридан“ и „Кратохвил“, които осигуряват социоемоционално-поведенче-

ско развитие; положителни резултати с въздействие върху взаимодействието образователна институция – семейство и положителни резултати за социализацията и образователната интеграция на децата и учениците, а именно:

- подход (Approach) – училището трябва да поеме отговорност по отношение на участието на семейството, докато последното трябва да споделя отговорността за резултатите в училище;

- нагласи (Attitudes) – училището и семейството трябва да споделят идеята, че заедно те могат да постигнат повече;

- атмосфера (Atmosphere) – училището трябва да се превърне в „семейна общност“, изграждане на взаимно доверие;

- действия (Actions) – предаване тон на партньорството чрез двупосочна комуникация семейство – училище; насърчаване на ангажимента на семейството за учене у дома, по-сериозно участие в училище, непрекъснатост.

За по-добра оценка на дейността на непедagogическия персонал в образователната институция при участие във взаимодействието със семейството е необходимо да бъдат направени и кратък преглед и анализ на международния опит в тази насока в две съседни държави, които имат сходни демографски специфики и образователни системи – Република Румъния и Северна Македония.

В Република Румъния фокусът е наложен върху институционализиране на длъжността образователен медиатор и се реализира чрез външно финансиране по проект към еврофондовете. За целта е разработен и утвърден учебен план за обучение на образователните медиатори в педагогическите колежи, който включва: стратегии за идентифициране и решаване на конфликти, основни правила за комуникация и видове общуване, закрила правата на детето и нормативна уредба, активно приобщаване на родителите към образователния процес. Професията образователен медиатор е включена в регистъра на професиите, като същият е член на педагогическия колектив заедно с психолога, аниматора, логопеда и социалния работник. Законово е утвърден образец на договор за образование, който се сключва между училището и семейството, с клауза за активна ангажираност и на образователния медиатор.

В съседна Македония мрежата на образователните медиатори е много добре развита. Тяхната функция е по-скоро социална, целяща да осъществи връзката между общност и училище, без да изнемва обаче ролята на нито едно от двете в двупосочната комуникация. Работа им е насочена основно към деца от малцинствата, подлежащи за прием в първи клас, обхват и мотивация за обучение. Децата, които са в предучилищна възраст, са все още необходителните от системата на образователните медиатори. В Македония позицията на образователния медиатор вече е институционализирана и ако в началото тя е започнала като инициатива на неправителствени организации с подкрепата на Ромския образователен фонд, към момента тя е изцяло поета от Министерството на образованието. Образователните медиатори се назначават след конкурси, организирани от специализи-

рано звено, водещо в реализиране на политиката за образователна интеграция на етническите малцинства, към министерството на образованието на Северна Македония, т.е. процесът е централизиран. Разработена е и въведена длъжностна характеристика на образователния медиатор, която включва здравни и психологически компетентности, степен на образование и умения за работа с деца от етническите малцинства, включително и владееене на майчин език, говорим от членовете на общността. В колежите образователните медиатори към настоящия момент придобиват средно образование със съответния педагогически профил. Изискването за назначаване на образователен медиатор в училище е при наличие на минимум 15 ученици от малцинствен произход, с продължителност на работния ден осем часа, разпределени на терен и работа в училище. Прецизирани са и задълженията и отговорностите – планиране работата през учебната година, разрешаване на конфликти между училището и семейството, обход и работа със семействата на учениците, изработване на индивидуален план за професионално израстване и квалификация, познаване на нормативната уредба, проследяване на развитието на децата в риск и изработване на „Риск регистър“, други съвместни дейности с родителите, работа на терен. Има разработена и утвърдена „Методика за работа на образователния медиатор с родители от уязвими групи и родители от етническите малцинства“ и „Практическо ръководство за подпомагане дейността на медиатора“.

В съдържателната страна на посредническата функция на непедagogическия персонал (образователни медиатори, помощници на учителите и социални работници) при участие във взаимодействието „образователна институция – семейство“ водещи са интерактивните методи, както и рефлексивните методи на възпитание като способи за самопознание и саморазвитие. „Интеракцията в психологически план е външно видимо взаимно повлияване между субектите в една общност, група чрез психическа дейност, която има за цел съгласуване на техните съвместни и индивидуални действия. Тя е аспект на социалното взаимодействие, т.е. кооперирането“ (Gyurova, 2008:117). Като иновативна практика, дейността на непедagogическия персонал е в процес на развитие, който е обоснован и зависим от спецификата на образователните институции, демографската специфика на населените места и динамичните обществени фактори, въздействащи върху взаимодействието с родителите. В тази връзка, активните политики от страна на Министерството на образованието и науката, насочени към активизиране и повишаване на ефективността на взаимодействието чрез активното участие на непедagogическия персонал, е необходимо да се базират върху неформални и формални стратегии. При формалните стратегии се залагат регламентирани форми на взаимодействие и семейството е по-скоро обект на положително влияние и насочване от страна на педагогическата институция, а при неформалните фокусът е доверие и откритост във взаимоотношенията за постигане на по-добри резултати; конкретни програми на сътрудничество, съобразени с отделното семейство

и дете, проблема и опита на родителите; реално взаимодействие чрез обмяна на информация и съвместно планиране и приемане на решенията; изграждане на представа за образователния процес в образователното заведение и собствени-те педагогически способности; при наличие на ефективно взаимодействие възрастните – родители и педагози, взаимно и ползотворно си влияят и допълват в изпълнение на своите социални роли и функции, което носи много положителни моменти. Повишаването на капацитета на непедagogическия персонал за участие във взаимодействието „образователна институция – семейство“ е необходимо да се базира върху три основни раздела.

1. Общи и специфични аспекти на медиационния процес в образованието.
2. Педагогически подходи за образователна медиация.
3. Психологически аспекти на образователната медиация.

Въз основа на анализа към настоящия момент могат да се изведат следните изводи.

– Практиката по назначаване на образователните медиатори – помощници на учителите, е разнопосочна, съответно установена съобразно моментните потребностите, преценени от директорите на образователните институции. В повечето случаи произтичат назначения в периода на извършване на дейности по обхвата на децата и учениците, насочени предимно към децата и учениците от етническите малцинства. Епизодични са установените потребности на образователните институции за назначения на социални работници в образованието.

– Назначаването е на различни основания от Кодекса на труда, по-висок процент са на срочен договор, за извършване на определени дейности на граждански договор за определено почасово време или чрез вменияване на функциите на педагогически специалисти от педагогическия състав на образователната институция.

– Няма утвърдени стандартизирани обучения за повишаване на знанията и уменията на непедagogическите специалисти за изпълнение на функционалните им компетентности. Организираните обучения са тематични по проектни дейности и по-скоро могат да се определят като недостатъчно ефективни. Липсват практически теренни обучения за усвояване на подходи и методи за работа с родителите, децата и учениците от уязвими, маргинализирани групи и от етническите малцинства.

– Недостатъчно се използва непедagogическият персонал по отношение на включване в организирането и провеждането на извънкласни дейности, дейности, насочени към общо взаимодействие с всички родители, утвърден е сегрегиран подход за включването им само в дейности с родителите от уязвими, маргинализирани общности и родители от етнически произход, дейности с проблематичен характер. Педагогическите специалисти в образователните институции все още проявяват консервативно отношение към непедagogическия персонал във връзка с по-активното му включване в цялостния образователно-възпитателен процес.

Какво е необходимо да се предприеме, за да развием процеса на образователна медиация чрез участие на непедagogическия персонал във взаимодействието образователни институции – семейство ?

Най-общо можем да определим следните насоки за устойчиво развитие на процеса на образователна медиация в сферата на образователно-възпитателния процес.

– Разработване на методика и учебна програма за обучение на непедagogическите специалисти – образователен медиатор, помощник на учителя и социален работник в образованието, съдържащи теми като: овластяването на родителите чрез предоставяне на знания и умения, които ще подобрят взаимоотношенията родител – дете, стратегии за идентифициране и решаване на конфликти, основни правила за комуникация и видове общуване, закрила правата на детето и нормативна уредба в образованието, методи и похвати за активно приобщаване на родителите към образователния процес, работа с родители от специфични групи: уязвими общности и маргинализирани групи, етнически малцинства.

– Насърчаване на квалификацията, преквалификацията на непедagogическите специалисти с образователно-квалификационна степен „Бакалавър“, „Професионален бакалавър“ или „Магистър“ с възможност за придобиване на педагогическа правоспособност.

– Въвеждане в практиката на утвърден образец на договор за образование на ученика, който се сключва между училището и семейството, с активна страна непедagogическия специалист.

– Овластяване на непедagogическите специалисти чрез участие в педагогическите съвети на образователните институции с право на съвещателен глас.

– Планиране на повишаването капацитета на непедagogическия персонал (образователен медиатор, помощник на учителя и социален работник в образованието) в сферата на разрешаване на конфликти между училището и семейството, обход и работа със семействата на учениците.

– Съвместно участие на педагогическите специалисти и непедagogическия персонал в интегрирани услуги за децата и родителите.

– Повишаване на знанията и компетентностите на образователните медиатори, помощниците на учителите и социалните работници в образованието за познаване на нормативната уредба на образователната система, умения за проследяване на развитието на децата в риск и изработване на „Риск регистър“, други съвместни дейности с родителите, работа на терен.

– Създаване на електронна платформа, практическо ръководство за непедagogическия персонал за активно участие във взаимодействието образователна институция – семейство с компоненти: ефикасен обмен на опит, виртуално методическо „пространство“ с електронна библиотека, форум за консултации и споделяне на добри практики от непедagogическите специалисти, от учители и директори на образователните институции и от родителите.

В условията на нова образователна реалност създаването на подкрепяща среда, технологичното, информационното и ресурсното осигуряване са задължителни и приоритетни области за гарантиране на ефективен образователен и възпитателен процес. Образователно интеграционният процес на деца и ученици от уязвими, маргинализирани групи и от етническите малцинства не е обособен извън контекста на цялостния образователен процес. Същността му изисква да бъде разглеждан като многофакторен микс, съвкупност от управляеми и неуправляеми процеси и взаимоотношения, а не само като контролиран по правила, догматичен и ограничен във времето и пространството процес. В тази връзка, динамиката на управлението на взаимодействието „образователна институция – семейство“ е необходимо да отразява динамиката на обществените взаимоотношения, да се планира и реализира като двупосочен процес с водеща цел осигуряване на подкрепяща образователна среда, гарантираща равен достъп до качествено образование и възпитание на всяко дете и ученик независимо от неговите индивидуални специфични характеристики и тези на семейството му.

БЕЛЕЖКИ

1. Наредба № 4 от 20 април 2017 г. [<http://www.mon.bg>].
2. Национална класификация на длъжностите и професиите. [<https://www.mlsp.government.bg/nkpd/>], с.323.
3. Наредба за финансиране на институциите в системата на образованието. [<http://www.mon.bg>].
4. Закон за предучилищно и училищно образование [<http://www.mon.bg>].

ЛИТЕРАТУРА

- Гурова, В. (2008). *Модели на педагогическо взаимодействие „Семейство – детска градина“*. София: Просвета.
- Иванов, Ив. (2005). *Мениджмънт на ученическия клас*. Шумен, Епископ Константин Преславски.
- Колева, И. (2009). *Етнопсихологопедагогически модел на взаимодействието дете – учител – родител*. София: Формат Вижън.
- Колева, И. (2007). „*Етнопсихопедагогика на родителя*“. София: С.Е.Г.А.
- Колева, И. и др. (2015). *Етнопедагогически модел за работа с родители в междуетническа среда*. София: Св. Кл. Охридски.

REFERENCES

- Gyurova, V. (2008). *Modeli na pedagogichesko vzaimodeystvie "Semeystvo – detska gradina"*. Sofia: Prosveta.

- Ivanov, I. (2005). *Menidzhmant na uchenicheskia klas*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.
- Koleva, I. (2009). *Etnopsihologopedagogicheski model na vzaimodeystvioto dete – uchitel – roditel*. Sofia: Format Vizhan.
- Koleva I. et al. (2015). *Ethnopedagogical model for working with parents. A teaching aid for pedagogical interaction with parents in an interethnic environment*. Sofia: St. Kl. Ohridski.
- Koleva, I. (2007). *Ethnopsychopedagogy of the Parent*. Sofia: S.E.G.A.

DEVELOPMENT AND CURRENT MODELS OF INTERACTION “EDUCATIONAL INSTITUTIONS – FAMILY” AS MEASURES TO TAKE OVER REFLECTIVE FACTORS FOR DISCRIMINATION IN EDUCATION

Abstract. The modern education system is faced with the challenge, together with its elements, in new realities to carry out its functions and to fulfill all its obligations and responsibilities in accordance with the Law on Pre-school and School Education, and at the same time in an integrated approach to fulfill the requirements of the European and international legislation in the field of education. Not only the concept of relations in the educational system is changing, not only the desires, skills, motivation, goals and needs of the participants in the process are changing – the educational environment itself is changing in order to provide the most suitable conditions for educational integration, tailored to the individual features of each child and student. Educational integration is an institutional process whereby educational entities carrying ethnocultural specificities interact in a unified educational environment, forming intercultural competences and shared civic values in the process of education and upbringing, preserving their ethnocultural identity and receiving equal opportunities for social realization. An indisputable factor in the effectiveness of this process is the provision of a supportive educational environment through the management and implementation of „educational institution – family“ interaction models, as well as the introduction of family-oriented models to overcome reflective factors leading to difficult communication between the actors involved. in the educational process.

Keywords: non-teaching staff; inclusive education; parent interaction; educational mediation

✉ **Mr. Lalo Kamenov, PhD student**

Department of Ethnology

Faculty of History

University of Sofia

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: kamenov_2005@abv.bg

ОБРАЗОВАТЕЛНА ПОЛИТИКА ПРИ КЛАСИЧЕСКИЯ ПОДХОД НА ЖАН ПИАЖЕ В БЪЛГАРСКОТО ПРИОБЩАВАЩО ОБРАЗОВАНИЕ

Милен Замфиров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията предлага апробиран модел, който би подпомогнал провеждането на ефективна образователна политика в общообразователните училища. Също така би съдействал и на общообразователните и ресурсните учители в преценките им за това как да се подходи най-ефективно в процеса на обучение в класната стая, в която има ученик със специални образователни потребности. Чрез този модел, базиран на феномените на Пиаже, може да се определи конкретното интелектуално ниво на даден ученик.

Предлаганият модел е експериментално апробиран сред 56 деца и ученици, като резултатите са описани в статията.

Ключови думи: специални образователни потребности; когнитивно развитие; Жан Пиаже; приобщаващо образование

Увод

През последните години много се изговори и написа за приобщаващото образование в България. Както посочва С. Чавдарова-Костова (2018), концепцията за приобщаващото образование придобива не просто популярност в световен план, а става основание за промяна на образователни политики и практики, в т.ч. и в България.

А само допреди 20-ина години трудно можеше да се предположи, че специалните, помощните, болничните училища ще бъдат закрити, хиляди ученици с увреждания ще бъдат насочени към общообразователните училища, ще бъдат разкрити ресурсни центрове, стотици учители ще бъдат преквалифицирани като ресурсни...

Но ето че към 2019 г. нещата стоят точно така. Разбира се, този процес на интегриране на ученици със специални образователни потребности в никакъв случай не протича гладко. Проблемите са свързани основно с недостатъчните часове, отделяни от ресурсните учители за учениците със СОП в общообразователните училища, недостатъчната подготовка както от страна на общообра-

зователния учител, който приема в класа си ученика със СОП, така и в недостигащата все още компетентност на ресурсния учител в повечето случаи да се справи адекватно с възникващите проблеми в училището.

Поради тази причина настоящата статия е насочена към подпомагането на специалистите, ангажирани с процеса на работа и обучение на учениците със СОП – общообразователния и ресурсния учител.

Разбира се, образователният модел, описван в статията, може да се използва и прилага и при останалите ученици, обект на Наредбата – например тези в риск и с хронични заболявания.

Класически подход на Жан Пиаже

Теорията за когнитивното развитие на Ж. Пиаже издига идеята, че интелектът на детето, или когнитивните му способности се развиват през четири отчетливи етапа. Всеки стадий се характеризира с появата на нови способности и начини за преработка на информацията (Piaget, 1992).

Ж. Пиаже е убеден, че всички деца преминават последователно през тези етапи и никой не може да пропусне даден стадий, макар че отделните деца преминават през етапите с различен темп (Slavin, 2011).

Определянето дали детето е достигнало, или не даден стадий, става посредством експерименти, станали известни като феномени на Пиаже.

Сензомоторен стадий (0 – 2 г.) Първоначално бебето има само способностите, които са налице след раждането (гледане, смучене, хващане и слушане), за да взаимодейства със средата.

Докато новородените преминават през сензомоторния стадий, се осъществяват драматични промени – първоначално всички кърмачета имат вродено поведение. Поведението на детето по своята същност е двигателно; то е сведено до прости реакции, които се предизвикват чрез сензорни стимули (Slavin, 2018). Детето действа заедно с околните, преживява и придобива контрол върху своето тяло, започва да създава собствени умствени схеми и да опознава своята среда (Zamfirou, 2019). Към двегодишна възраст обаче децата разбират, че обектите съществуват дори ако не могат да се видят (Piaget, 1996).

Предоперационален стадий (2 – 7 г.) През този стадий децата започват да използват символи и умствени образи. Това включва увеличаване на игрите и преструването.

Езикът се развива значително през този период; децата се научават да използват езика, за да назовават предмети и лица (Shayer, 2008).

Едно от най-ранните и най-важните открития на Пиаже е, че малките деца не разбират принципа на консервацията (Slavin, 2011). Считат, че разстоянието между два предмета се изменя, ако между тях бъде положен трети предмет (Bardov, 2013)

При предоперационалния период, ако пред детето бъде излято мляко от висока и тясна чаша в широка и ниска чаша, то ще е сигурно, че във високата

чаша е имало повече мляко. Това е така, понеже детето през този период се фокусира само върху един елемент – височината на млякото в чашата, игнорирайки всички останали, и не може да бъде убедено, че количеството мляко е едно и също (Marwaha, Goswami & Vashist, 2017).

Стадий на конкретните операции (7 – 11 г.). Мисловните процеси или ментални операции стават логични и може да се прилагат при решаване на задачи (Southwell, 1998).

Децата вече нямат трудности със задачите за консервация, защото са усвоили понятието обратимост. Например вече те могат да разберат, че количеството мляко в ниската и широка чаша трябва да е същото като това във високата и тясна чаша, защото, ако млякото се налее обратно във високата чаша, ще е на същото ниво като преди (Piagetian Inventories..., 1977).

Стадий на формалните операции (11 – 15 г.). На този етап тийнейджърът има по-абстрактна логика, която позволява да използва индуктивно и дедуктивно логическо мислене. В състояние е да формулира и изпробва хипотези (научни знания), борава с метафоричен език и алгебрични символи (Piagetian Inventories..., 1977).

Една класическа задача е следната: децата и юношите получават махало, състоящо се от връвчица със закачена тежест в единия край. Те могат да променят дължината на връвта, теглото, височината, от която се пуска махалото, и силата, с която се бута. Запитани са кой от тези фактори влияе върху скоростта, с която махалото се люшка напред-назад. Юношата, който е достигнал до етапа на формалните операции, вероятно ще се заеме много системно със задачата, варирайки по един фактор в даден момент (например оставяйки връвта еднаква по дължина и опитвайки различни тежести) (Piaget, & Inhelder, 1956).

Ученикът, който е в стадий на конкретните операции, притежава логиката на възрастните, но може да мисли логически само за нещата, които непосредствено преживява и възприема със сетивата си (Shayer, 2008). Това означава, че сложни идеи и понятия надхвърлят неговите възможности, което конкретно води до това, че може да помни думи и формули, но не ги разбира. Чак когато (и ако) учениците достигнат нивото на формалните операции, те наистина стават способни да разбират абстрактни и сложни идеи (Southwell, 1998).

В този смисъл, справянето с всеки от феномените на Ж. Пиаже предполага съгласуваното действие на система обратими логически операции. Например дете, което току-що е достигнало до определено равнище на мислене, не може да оперира на по-висок стадий (Russel, 1994).

Експериментално проучване

Беше проведен експеримент, свързан с използването на феномените на Пиаже и насочен към прилагането им при различни ученици – както без нарушения, така и със СОП. Определянето дали детето е достигнало, или не даден стадий на Пиаже, става посредством експериментите (феномени) на Пиаже.

Изследвани са общо 56 деца и ученици, сред които такива с умствена изостаналост (лека и умерена), слухови нарушения, езиково-говорни нарушения, както и няколко ученици в абсолютната норма.

Самите феномени са подробно описани в редица публикации на Ж. Пиаже, по поради трудния стил и изложение тук препоръчваме да се използват преводът и адаптацията от Б. Минчев (Bashovski, Minchev, Banova & Mincheva, 1994), който при подготовката е използвал широко великолепия каталог Piagetian Inventories. The Experiments of Jean Piaget. Paris, OECD, 1977.

Реализираните феномени са следните.

Запазване на обема

Феноменът установява как се усвоява понятието за неизменност на обема при деформации на даден предмет. Обемът на предмета се определя чрез пространството, което той заема във вода.

Запазване на числовото равенство на две множества

Феноменът разглежда как у децата дву-еднозначното съответствие между две множества води до съждение за тяхната еквивалентност.

Запазване на дължина

Чрез този феномен се цели да се установят критериите, по които детето оценява дължините.

Покриване на шише с кърпа

Тук според Пиаже децата трябва да научат, че обектите са физически стабилни и съществуват дори когато не са в ползрението на физически присъстващото дете. Например, ако покриете шишето на бебето с кърпа, то няма да я махне, защото вярва, че шишето е изчезнало. Към двегодишна възраст обаче децата разбират, че обектите съществуват дори ако не могат да се видят. При лицата с дълбока умствена изостаналост това не би се наблюдавало.

Преливане на течност – запазване на обема

Проведен с всички деца с нарушения независимо от възрастта им. За здравите деца е за възраст от 4 до 7 години.

Феноменът установява как се усвоява понятието за неизменност на обема при деформации на даден предмет.

Абстрактна височина

В стадия на конкретните операции децата вече умеят да подреждат нещата в логическа последователност – например подреждане на пръчици от най-малката до най-голямата. За да направят това, те трябва да умеят да подреждат или да класифицират обектите според някакъв критерий или измерение, в този случай дължината.

Хипотезите са следните.

1. Ако едно лице е с умствена изостаналост, то календарната възраст няма да отговаря на умствената възраст, което ще се види от резултатите по когнитивни равнища. Например, ако имаме едно лице с лека умствена изостаналост и то е на

10 календарни години, то резултатите му ще са за 7 – 8 години, т.е. ще има изоставане с по едно равнище в сравнение с тези с абсолютната норма.

2. Ако лицето е с умерена умствена изостаналост, то резултатите му по когнитивни равнища ще са по-ниски дори и от тези с лека умствена изостаналост, понеже има по-тежки умствени нарушения.

3. При лицата със слухови нарушения и лицата с езиково-говорни нарушения се предполага, че резултатите ще са близки до тези лица, които са в абсолютната норма.

Резултати

За обработката на резултатите използвахме корелационен анализ. Той се прилага за описание на силата и посоката на зависимост между променливи величини. Използвахме класическия статистически метод – рангова корелация по Спирмън (r_s). Той се прилага, за да се установят евентуалната сила и посока на зависимост между изследваните величини на променливите. Коефициентът на корелация по Спирмън може да заема абсолютни стойности от -1 през 0 до 1.

На първо място е корелацията *Възраст – Запазване на обема*, където се отчита положителна корелация ,591**, при това със значителна зависимост. Това означава, че колкото по-големи са учениците, толкова по-лесно се справят с феномена *Запазване на обема*. На практика това означава, че детето приема запазването на обема във всички случаи, като често оправдава това чрез позоваване на запазване на теглото и на веществото.

Следващата взаимовръзка, заслужаваща внимание, е *Запазване на обема – Запазване на дължина* ,591**. Тук се отчита положителна корелация със значителна зависимост. Това означава, че учениците, които успяват да решат феномена *Запазване на обема*, се справят много добре и със *Запазване на дължина*.

Положителна корелация има при *Запазване на дължина – Запазване на обема* ,591** със значителна зависимост, както и при *Запазване на дължина – Абстрактна височина* ,517**. Това означава, че тези феномени се решават по-лесно, но от ученици, които са без умствена изостаналост, тъй като се изисква опериране на по-високо ниво.

При феномена *Запазване на дължина* повечето от лицата също решават задачата на когнитивно равнище, отговарящо на умствена възраст 4 – 5 г. Отговорите се групират около трудностите при определянето на еднаквостта на двете линии.

Всички ученици с лека и умерена умствена изостаналост при първоначално движение между линията и нагънатата лента правят заключение, че лентата е по-къса. След разгъване върху линията отбелязват, че са равни, т.е. успяват да открият равенство между лентата и линията, когато разпъват лентата. При нагънато положение определят лентата като много по-къса. Всички изследваните лица с лека умствена изостаналост достигат до следващото когнитивно равнище – 5 г., където нагънатата лента изглежда на детето по-дълга от правата линия. Връщайки се към статичната ситуация, детето се връща и към своето първоначално съждение.

Лицата без нарушения нямат проблеми с равнищата и достигат до максималното равнище, отговарящо на умствена възраст 6 – 7 г., където оценяват дължините посредством отрязъците между двата края.

Като доказателство е взаимовръзката *Покриване на ишии с непрозрачна кърпа – Запазване числовото равенство на две множества* -,451**. Отрицателната корелация показва, че децата могат лесно да се справят с елементарния феномен, характерен за сензомоторния стадий, но не и с феномена *Запазване числовото равенство на две множества*, който е на по-горния, предоперационален стадий.

Обратно, тези, които са решили феномена *Абстрактна височина* (равнище 2 и 3), нямат проблем с решаването на по-лесния феномен *Покриване на ишии с непрозрачна кърпа* ,486**, като тук корелацията е положителна, на границата между умерена и значителна зависимост. Допълнителна подкрепа на тази теза е и следната отрицателна корелация между феномените *Абстрактна височина – Запазване на обема* -,537** със значителна зависимост. Това може да означава, че учениците, които лесно се справят със *Запазване на обема*, не могат да се справят с *Абстрактна височина*. Тук най-вероятното обяснение е, че учениците с умствена изостаналост нямат проблем да се справят с по-лесния феномен, но този, който изисква умствени заключения на границата между формалните и конкретните операции, вече е непосилен за умствено изостаналите деца.

Няма ученици с умствена изостаналост, независимо от календарната им възраст, например 15 или 16 години, които да достигат до онова равнище от феномена *Запазване на обема*, прието да отговаря на умствена възраст 9 – 11 г. или на равнище, отговарящо на умствена възраст 10 – 12 г.

При феномените *Запазване на числовото равенство на две множества – Абстрактна височина* -,419** имаме отрицателна корелация, като обяснението е, че по-лесният феномен от двата – *Запазване на числовото равенство на две множества* – се решава от учениците с различни нарушения, но не и по-трудният, който изисква опериране на по-висок стадий.

Положителни са и следните две корелации: *Преливане на течност – Запазване на обема* ,421** и *Преливане на течност – Запазване на дължина* ,436**. Тук обяснението е, че феномените изследват сходни явления и логично, щом децата успяват да се справят с единия, без проблеми се справят и с другия.

Но не така стои въпросът с корелацията *Преливане на течност – Абстрактна височина* -,486**. Отрицателната корелация, умерена зависимост, подсказва, че лесният феномен – *Преливане на течност* – е преодолим, но защото е на по-нисък стадий, за разлика от феномена *Абстрактна височина*. Това означава, че ученици например с лека или умерена умствена изостаналост няма да могат да решат феномена *Абстрактна височина* за разлика от *Преливане на течност*.

Като потвърждение на този извод е и положителната корелацията на *Преливане на течност – IQ* ,584**, която е значителна. Това означава, че колкото е по-високо IQ на изследваното лице, толкова по-лесно се справя с този феномен и обратното.

Умствената изостаналост е вероятното обяснение и за отрицателната корелация между *Клас – Запазване на числовото равенство на две множества* -,493**. Това ще рече, че въпреки нарастването на класа умствено изостаналият ученик не успява да надскочи съответното стадиално ниво, на което оперира.

Като отрицателна корелация се отбелязва взаимовръзката между *Запазване на числовото множество – Покриване с кърпа* -,451** – умерена зависимост. Тук е налично следното обяснение – колкото не се справят с единия феномен, толкова по-добре се справят с другия. Това може логически да се очаква, тъй като феноменът *Запазване на числовото равенство на две множества* е на ниво конкретни операции – 4 – 7 години, и както посочихме, е труден за разбиране, особено при деца с някакви нарушения. Обратното, експериментът *Покриване с кърпа* е един от най-лесните и е на ниво сензомоторен стадий – 0 – 2 г.

Положителна корелация ,591**, при това със значителна зависимост, имаме при взаимовръзката между феномените *Запазване на дължина – Запазване на обема*. Колкото добре учениците се справят с единия феномен, толкова добре се справят и с другия. Оттук може да се изгради и възможността само с провеждането на единия феномен, който е по-лесен на експериментатора, да се валидират и резултатите по другия феномен. Успоредно с това, заради значителната зависимост между двата феномена, могат да се използват за установяването на умствената възраст на изследваното лице и оттам да се направи изчислението на неговото IQ.

Може да се заключи, че от гледна точка на теорията на Пиаже когнитивното развитие на умствено изостаналото дете се характеризира с по-бавен прогрес през отделните когнитивни стадии и с по-ниски стойности на цялостното развитие.

Поради своята пасивност и дезинтересираност още в ранните етапи на развитие децата с лека и умерена умствена изостаналост започват вторично да изостават поради недостатъчната стимулация и непълноценна интеракция със заобикалящата среда. Техните стадии на развитие са разтегнати във времето, като всеки следващ стадий е все по-дълъг, докато развитието спре.

Изводи

1. Апробираният модел може да се използва в българското училище като образователен модел, позволяващ идентифицирането на ученици със СОП. Благодарение на използването на феномените може да се определят съответните нива на умствена изостаналост при дадено лице. Например *Предоперационният стадий* – интуитивен период – с умерена умствена изостаналост, *Конкретно операционният стадий* с лека умствена изостаналост.

2. При лицата с умствена изостаналост календарната възраст не отговаря на умствената възраст, а при лицата с умерена умствена изостаналост резултатите им по равнища са по-ниски дори и от тези с лека умствена изостаналост, понеже има по-тежки умствени нарушения.

Заклучение

Интелигентността, измервана с психометрични тестове и установяваната чрез феномените на Пиаже, е високо корелирана и оказва еднакво влияние върху фактора на общата интелигентност. Това позволява създаването и на работеща корелация между феномените на Пиаже и интелигентността. По този начин всеки учител може да повтори експериментите на Пиаже и да установи на какъв стадий се намира ученикът, с което пък след това лесно може да се проследи интелектуалното му развитие.

Предлаганият модел би позволил на общообразователния учител, както и на екипа за подкрепа за личностно развитие в училището лесно да се ориентират в способностите на ученика със СОП, за да изработват индивидуални програми, адекватни на развитието му.

Благодарности

Авторът има приятното задължение на изкаже голяма благодарност на ресурсните учители Мария Валявичарска, Лилия Кисьова и Мария Лазарова, на заместник-директора на ЦСОП „Проф. д.п.н. Георги Ангушев“ Камелия Василева и на психолога от Центъра Бойко Ценков за оказаното съдействие при провеждането на експериментите.

Големи благодарности изказвам и на доц. д-р Иван Бардов за напътствията и препоръките, направени през последните две години във връзка с написването на материала.

Благодарности изказвам и на доц. д-р Стойчо Стойчев за помощта при статистическата обработка на данните.

ЛИТЕРАТУРА

- Бардов, И. (2013). *Лекции по когнитивна психология за логопеди*. Изд. Веда-Словена, София.
- Башовски, И., Минчев, Б., Банова, В. & Минчева, Н. (1996). *Психологично изследване на детето в начална училищна възраст*. София: Веда Словена ЖГ.
- Замфиров, М. (2015). *Специфични форми на работа по математика и информатика за деца и ученици със специални образователни потребности*. София: Св. Климент Охридски.
- Замфиров, М. (2019). Съотнасяне изпълненията на задачите за когнитивно развитие на Жан Пиаже с показателя за умствена възраст Бине-Търман при ученици със специални образователни потребности, *Педагогика*, т. 91, кн. 6, 795 – 806.
- Пиаже, Ж. (1992). *Избранные психологические труды*. Москва: Просвещение.

- Ръсел, К. (1994). *Как да научим учениците да мислят: Теорията на Жан Пиаже в практиката*. Пловдив: Паисий Хилендарски.
- Чавдарова-Костова, С. (2018) Тенденции в развитието на концепцията за приобщаващото образование. *Стратегии на образователната и научната политика*, том 26, бр. 1, 9 – 19.
- Marwaha, S., Goswami, M. & Vashist, B. (2017). Prevalence of Principles of Piaget's Theory Among 4 – 7-year-old Children and their Correlation with IQ. *Journal of Clinical and Diagnostic Research Aug*; 11(8): ZC111–ZC115.
- Piagetian Inventories (1977). *The Experiments of Jean Piaget*. Paris, OECD.
- Piaget, J. & B. Inhelder (1956). *The child's conception of space*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Shayer, M. (2008). Intelligence for education: As described by Piaget and measured by psychometrics. *British Journal of Educational Psychology*, 78, 1 – 29.
- Slavin, R. (2011; 2018). *Educational Psychology: Theory and Practice*. Pearson.
- Southwell, L. (1998). Piagetian Techniques in School Psychological Assessment. *GSU Educational Forum*, 1, 1 – 47.

REFERENCES

- Bardov, I. (2013). *Lekcii po kognitivna psihologia za logopedi*. Sofia: Veda-Slovena JG.
- Bashovski, I., Minchev, B., Banova, V. & Mincheva, N. (1996). *Psichologichno izsledvane na deteto v nachalna uchilishtna vuzrast*. Sofia: Veda-Slovena JG.
- Chavdarova-Kostova, S. (2018). Tendencies in the development of the conception for inclusive education. *Strategies for Policy in Science and Education*, Volume 26, Number 1, 9 – 19.
- Inhelder, B. & Piaget, J. (1958). *The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adolescence*. New York: Basic Books.
- Marwaha, S. Goswami, M. & Vashist, B. (2017). Prevalence of Principles of Piaget's Theory Among 4-7-year-old Children and their Correlation with IQ. *Journal of Clinical and Diagnostic Research Aug*; 11(8): ZC111 – ZC115.
- Piagetian Inventories. (1977). *The Experiments of Jean Piaget*. Paris, OECD.
- Piaget, J. & B. Inhelder (1956). *The child's conception of space*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Piaget, J. (1992). *Izbrani psihologicheski trudove*. Moskva: Prosveshtenie.
- Russel, K. (1994). *Kak da nauchim uchemicite da misliat: Teoriata na Jean Pijet v praktikata*. Plovdiv: Paisii Hilendarski.

- Shayer, M. (2008). Intelligence for education: As described by Piaget and measured by psychometrics. *British Journal of Educational Psychology*, 78, 1 – 29.
- Slavin, R. (2011;2018). *Educational Psychology: Theory and Practice*. Pearson.
- Southwell, L. (1998) *Piagetian Techniques in School Psychological Assessment*. GSU Educational Forum, 1, 1 – 47.
- Zamfirov, M. (2015). *Specifichni форми na rabota po matematika i informatika za deca I uchenici sus specialni obrazovatelni potrebnosti*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Zamfirov, M. (2019). Relation of J. Piaget's Tasks for Cognitive Development Accomplishment with the Binet-Terman's Indicator for Mental age in Students with Special Educational Needs. *Pedagogy*, Volume 91, Number 6, 795 – 806.

EDUCATIONAL POLICY IN THE CLASSICAL JEAN PIAGET'S APPROACH IN BULGARIAN INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. The paper offers a tested model which would enhance the effective educational policy in the mainstream schools. Additionally, it would assist mainstream and support teachers in the classroom during the teaching process of student/s with special educational needs. Using this Model the specialist is able to define the concrete intellectual level of the student based on the Piaget's phenomena.

The suggested Model is experimentally tested with 56 children and students – the results and findings are described in the text of the paper.

Keywords: special educational needs; cognitive development; Jean Piaget; inclusive education.

✉ **Assoc. Prof. Milen Zamfirov, DSc.**

Department of Special Pedagogy and Speech Therapy
Faculty of Educational Studies and the Arts

University of Sofia
1574, Sofia, Bulgaria

E-mail: m.zamfirov@fppse.uni-sofia.bg

*In Memoriam
В памет на*

ЗА СВЕТЛИНАТА, КОЯТО ИЗЛЪЧВА... В ПАМЕТ НА ПРОФ. Д.П.Н. АСЕМГУЛ МАЛДАЖАНОВА

Нашата редколегия загуби един всеотдаен и неповторим колега и приятел – проф. д.п.н. Асемгул Малдажанова. Педагог по призвание и филолог по мисия!

Отиде си от нас нашият приятел, колега и член на редколегията на списанието – професор д.п.н. Асемгул Малдажанова – първи заместник-ректор на Евразийския национален университет „Нур Султан“ – Република Казахстан.

Била е и първи зам.-ректор по учебната работа на Семипалатинския държавен университет (2007), както и ректор на същия университет (2008 – 2010).

Работила е в Министерството на образованието и науката на РК като заместник-директор на Департамента по организационните и кадрови въпроси, а от 2010 г. е назначена за **министър на образованието и науката на Казахстан**.

Нейната дейност бе подчинена на максимата „Прави това, което е необходимо. После това, което е възможно, и знай, че няма невъзможни неща!“. Блестящ организатор и стратег в сферата на образованието, проф.д.п.н. Малдажанова се отличаваше с високо равнище на професионална експертиза и отговорност.

Тя популяризира нашето списание в евроазиатското и азиатското образователно пространство. Титулувана е и като почетен професор на Югозападния университет – Чунцин (Китай).

Проф. д.п.н. Малдажанова не щадеше себе си в полза на делото, безпристрастна в професионалните си оценки и отзивчива към колеги и приятели.

Носител на едно от най-високите отличия в Казахстан – орден „Курмет“.

Прогресивно мислеща и активно съдействаща за внедряване на образователните иновации в сферата на образованието.

Скъпа проф. Малдажанова, вие сте от славната кохорта на учените и Учителите, дали своя принос в развитието на межкултурните отношения в сферата на образованието.

Прекланяме се пред вашата борбеност, кураж и доброта!

Дълбок поклон!

Проф. д-р Ирина Колева

**ABOUT THE LIGHT SHE SHED... IN MEMORY
OF PROF. ASSEMGUL MALDAZHANOVA**

Prof. Irina Koleva

Editor-in-Chief

Strategies for Policy in Science and Education Journal

Sofia, Bulgaria

В новите книжки на научните списания на издателство **АЗ.БУКИ** четете

9/2019: сп. „Педагогика“

Овластяване на четенето за социални цели – българско и английско начално училище / Мариана Манчева, Пенка Кънева

В статията се защитава тезата за овластяване на четенето за социални цели от старта на ученика в училище. Разглеждат се проблемите за ролята на езиковата грамотност в съвременната цивилизация на знанието и на феномена „четене“ като фундамент за придобиване на езиковата грамотност.

Колеген късметен календар – методическа обработка на автентични културни модели за образователни цели / Яна Рашиева-Мерджанова

Статията представя принципите на методическа обработка на автентични културни модели с тяхната национална и регионална специфика, но с възможности да се интегрират в културните разбирания и опит на младите хора и да развият техните социални компетентности. Предлага се един конкретен инструмент – Колеген късметен тематичен календар.

6/2019: сп. „Български език и литература“

За преводните грешки в българската речева практика на чужденци / Елена Хаджиева, Рени Манова

Статията представя регистрираните грешки при писмен и устен превод от полски на български език на чуждестранни специалисти от СУ „Св. Климент Охридски“. Анализът на грешките е важна процедура, използвана от учителите, с оглед подобряването на комуникативната компетентност на чужденците.

Аспекти на изучаването на публично изказване в часовете по български език / Деспина Василева

В предложения текст се разглежда понятието публично изказване, заложено в обучението по български език в периода VIII – XI клас. Проследяват се особеностите на публичното изказване като вид аргументативен текст. Предлагат се методически модели за планиране и организиране на работата върху публично изказване по граждански проблем.

6/2019: сп. „Професионално образование“

Предизвикателствата пред професионалните училища във връзка с обучението на възрастни / Ани Ангелова

Настоящата статия разглежда параметри от обучението на възрастни в България. Констатира се дефицит по отношение на ясни стандарти, механизми и инструменти за обучение на възрастни. Установява се наличието на перспектива за учене през целия живот в професионалните училища и възможност за развитие на системата за образование.

Съвременни аспекти и теории за вербалната диспраксия в детска възраст / Динелия Желева

Различните школи използват различен терминологичен апарат и изтъкват различни диагностични критерии и проявления на вербална диспраксия, което налага многопластовост на анализа и диагностиката и оценката на нарушението. В статията се поставя и въпросът за причините, водещи до появата на вербална диспраксия при децата.

6/2019: сп. „Чуждоезиково обучение“

Towards Conceptual Frames / Svetla Koeva, Tsvetana Dimitrova, Valentina Stefanova, Dimitar Hristov

Статията представя работата по автоматичното съотнасяне на глаголните рамки от Речника на глаголни рамки за английски и изреченските рамки, приписани към глаголите в УърдНет (WordNet). Въвежда се понятието концептуална рамка – семантичен фрейм по модела на ФреймНет, чиито ядрени фреймови елементи са асоциирани с множество от семантични типове.

Лексикална интерференция в българската писмена реч на носители на руски език /
Аглая Маврова

Фокус на статията са интерферентните влияния на руския език върху българския при рускоезични студенти. Разглеждат се проявите на междуезикова и вътрешноезикова интерференция на лексикално равнище. Предприема се опит за систематизиране на установените „деформации“ и за изясняване на причините за тяхната поява.

6/2019: сп. „Химия. Природните науки в образованието“

Модел за съдържателна и технологична интеграция в екологичното образование /
Клауда Дойчинова, Надежда Райчева

Статията представя въведените нормативни изисквания за оценяване на резултатите от обучението на учениците. Засегнати са теми относно формите, вида, начина и класификациите за оценяване. Направените са и някои предложения de lege ferenda за законодателни промени с цел усъвършенстване на цитираната нормативна уредба.

Бележки върху нормативното осигуряване на оценяването в процеса на обучението /
Радослав Ангелов, Силвия Трайкова

В статията се представят и анализират постиженията на учениците от проведените през 2017 и 2018 г. външни оценявания по география и икономика в V клас. Открояват се проблемни очаквани резултати от обучението, заложили в новата учебна програма по предмета. Сравняват се експертни мнения, изразени при обсъждането на новата учебна програма, с получените резултати.

6/2019: сп. „Математика и информатика“

Автоматизирано управление на мрежова инфраструктура / Христо Христов, Ангел Игнатов

В статията се дискутира проблемът за автоматизираното управление на мрежова инфраструктура, разглеждат се трудностите при разширяването на мрежова среда, анализират се мрежовите процеси, за които е приложимо автоматизирано управление.

Discrete Mathematics and Programming – Teaching and Learning Approaches / Mariyana Raykova, Hristina Kostadinova, Stoyan Boev

Дискретната математика е една от най-важните части от въвеждането в програмирането. Въпреки че е известен като основа за писане на добър софтуер и неговото използване е необходимо, студентите имат много трудности, докато придобият компетентност да го прилагат в софтуерни проекти.

6/2019: сп. „История“

Спомени и рефлексии за всекидневие то на българските турци по време на тоталитарния режим / Надежда Жечкова

Текстът е опит за вглеждане в едно явление, което на повърхността несъмнено може да се оприличи като носталгия, но от друга страна, у българските турци остава паметта за репресивната политика на тоталитарната държава и нейната кулминация в опита за насилствена асимилация, наречен цинично „възродителен процес“.

Смъртта на крал Едуард VII и политическите отношения между България и Великобритания / Емил Александров

Статията има за цел да покаже по-неизвестните исторически факти около смъртта на английския крал Едуард VII. В този контекст се развиват и политическите взаимоотношения между Британската империя и Царство България.

4/2019: сп. „Философия“

Постиндустриален капитализъм, колективна идеология и обществото на алтернативната истина / Ален Клайн

В публикацията се разглежда накратко историята на капитализма до днес и се аргументира начинът на опериране на този тип социална система като себекоригираща се екосистема с пряко влияние върху обществото и идеалите му.

Изграждане на толерантност и умения за общуване чрез техниките на фототерапия /
Маргарита Бакрачева

Арт техниките и креативността имат потенциала да ангажират деца и юноши с различен произход и да им предоставят среда, която стимулира взаимното уважение и кохезия. Описани са няколко примера за възможните форми на използване на техниките на фототерапия в училищна среда.

УКАЗАНИЯ ЗА АВТОРИТЕ

Уводни думи

- Списанието публикува текстове, които съдържат оригинални научни резултати и идеи.
- Силно препоръчително е авторът да има персонална регистрация като учен – например в Publons, ORCID, РИНЦ. Списанието поощрява публикуването на персоналния ID номер във визитката на автора – като доказателство за принадлежността му към международно призната научна общност.
- Преди да публикува предложения ръкопис, списанието си запазва правото да поиска от автора да декларира писмено оригиналността на описаните резултати и идеи, както и че към настоящия момент ръкописът не е предложен за публикуване или не е вече публикуван в друго издание.
- Не се поощрява подробното представяне в текста на общоизвестни теоретични постановки, понятия или определения, свободно достъпни от други източници. Списанието си запазва правото да не публикува текст, за който при проверка е установена степен на подобие, надвишаваща 20%.
- Не се поощрява посочването на литература, която не е релевантна към предложението за публикуване текст, изброяването на литература, която не е ползвана в текста, или самоцитиранията.
- С предоставянето на ръкопис авторът се съгласява да спазва заложените в Указанията изисквания и етични принципи за публикуване на научни текстове. Нарушаването им ще се счита за отказ от сътрудничество между автора и изданието за в бъдеще.
- Предоставен ръкопис, който не отговаря на тематиката на списанието или не е оформен съгласно Указанията, се отхвърля, без да преминава през процедура на анонимно рецензиране.
- Ръкописът се счита за приет за публикуване, ако авторът му е получил потвърдително съобщение в рамките на шест месеца от датата на предоставянето му. При липса на потвърждение за публикуване текстът се счита за отхвърлен.
- Списанието не поема ангажимент да информира автор, чийто ръкопис е отхвърлен.
- Публикуваните по-долу Указания са разработени в съответствие с желанието на списанието да представя в максимална степен публикуваните текстове в международни наукометрични бази.

Списание „Стратегии на образователната и научната политика“ (*Strategies for policy in science and education/Strategii na obrazovatelната i nauchната politika*) разглежда само ръкописи, които са насочени единствено към него. Ръкописи, които вече са публикувани или са изпратени и са под печат в друго издание, няма да бъдат разглеждани. Изпратените статии трябва да съдържат оригинални научни резултати и идеи. Проверката се осъществява чрез експертна оценка на двама анонимни и независими рецензенти. Решение за публикуване или отхвърляне на ръкописа се взема въз основа на становищата на рецензентите. За оформяне на ръкописите трябва да се използва стандартна текстообработваща програма. Приложенията под формата на графики, таблици или илюстрации трябва да са годни за четене и обработка с масово използвани за подобни цели програми. За предпочитане е електронно изпращане на ръкописи като приложение (attachment) към съпровождащото електронно писмо – на електронен адрес strategies@azbuki.bg. Допустимо е изпращането и на диск на следния адрес за кореспонденция: 1113 София, бул. „Цариградско шосе“ 125, блок 5.

Подготовка на ръкописа

Общи указания

- (1) Ръкописите могат да бъдат написани на български или на английски език в зависимост от желанието на автора или по препоръка на рецензентите, оценяващи ръкописа.
- (2) Препоръчителен обем на ръкописа – до 25 000 знака (заедно с паузите между знаците). Няма изисквания за форматиране на текста по отношение на вид и големина на шрифта.
- (3) Не се поощрява специфично форматиране на самия текст по отношение на подчерта-

ване, табулиране, използване на булети и др. Табулатори се допускат само при оформяне на таблици.

(4) Препоръчителен обем на резюмето – 100 – 150 думи.

(5) Ръкописите трябва да бъдат структурирани по следния начин: заглавна страница с информативно и без съкращения или абривиатури заглавие на статията, след което следват имената на авторите без техните академични степени и длъжности (ако имат такива); резюме, което ясно представя същността на проведеното изследване с акцент върху получените нови научни резултати; 3 – 6 ключови думи; пълен текст; благодарности; приложения (ако има такива); бележки и литература; литература (транслитерирана или преведена) на латиница; заглавие, резюме и ключови думи на английски език; пълни визитки на авторите с техните академични позиции, имена на училища или научни организации, ID номер от персонална регистрация в научни бази, служебен пощенски и електронен адрес – на английски език.

(6) Фигурите (илустрациите) и техните надписи освен в основния текст се представят и отделно в допълнителен файл. По изключение, когато обемът на фигурите е голям и не позволява поставяне в основния текст, задължително трябва да бъде посочено мястото им в текста – фиг. 1, фиг. 2 и т.н.

(7) Таблиците и техните надписи освен в основния текст се представят и отделно в допълнителен файл. Таблично се представят числени данни, изразяващи функционални зависимости между величини или променливи. Текстовите таблици затрудняват печата и четенето на статиите, затова тяхната употреба не се препоръчва.

Бележки и литература

Благодарностите и бележките в края на текста се изписват само на езика на основния текст на ръкописа.

Ползваната литература (ако основният текст не е на латиница) се изброява в два отделни параграфа в края на ръкописа. В първия параграф литературата се изброява в оригинал. Във втория – на латиница се повтаря съдържанието на предишния параграф (чрез транслитерация или в оригинал).

Цитираната литература се изброява с автор, година на издаване, заглавие, град на издаване и име на издателя (печатницата). Примерите по-долу показват как трябва да става това.

Списъкът на използваната литература трябва да съдържа литературни източници, които са достъпни за проверка или справки. Всички останали източници се посочват в раздела „Бележки“, където могат да намерят място и допълнителни обяснения или сведения, за които е преценено, че присъствието им в основния текст на статията би го обременило излишно. Цитирането на интернет източници не се препоръчва, но ако това наистина е необходимо, мястото им не е в литературата, а в бележките, и то в предпочитания portable document format (pdf). Мястото на бележките се маркира в текста на статията с арабски цифри като горни индекси. Представянето на литературните източници в списъка на литературата става в APA стил (вж. Publication Manual of the American Psychological Association), който се използва широко в обществените и хуманитарните науки, включително в науката за образованието.

Ето основните примери.

Списания

Zlateva, A. (2019). Reflecting the Level of Social Adaptation in the Drawings of Children Aged 6 – 7. *Pedagogika-Pedagogy*, 5, 687 – 695.

Такъв източник се цитира в основния текст като (Zlateva, 2019).

Ако цитираната литература е на кирилица, то се правят два аналогични параграфа – на кирилица и на латиница:

ЛИТЕРАТУРА

Шанова, З. (2019). Практическият български език в бакалавърската степен на Санктпетербургския университет. *Български език и литература*, 4, 343 – 352.

REFERENCES

Shanova, Z. (2019). Prakticheskiat balgarski ezik v bakalavarskata stepen na Sanktpeterburgskia universitet. *Bulgarski ezik i literatura-Bulgarian language and literature*, 4, 343 – 352.

Такъв източник се цитира в основния текст като (Shanova, 2019).

Ако източникът е на български език, но е представен във вторичен литературен източник, например в SCOPUS, той трябва да се появи в списъка на литературата по следния начин:

Vounchev, B. (2019). The Verbal Categories Aspect, Tense, Mood and Voice in the Educational Books of the Greek Educational. *Chuzhdoezikovo obuchenie – Foreign language teaching*, 3, 253 – 262. [In Bulgarian].

Missen, R.W. & Smith, W.R. (1989). A question of basic chemical literacy? *J. Chem. Educ.*, 66, 217 – 218.

Ако трябва да се цитира списание, в което номерацията на всяка книжка от даден том започва със страница 1, тогава номерът на книжката също трябва да се посочи в библиографското описание на източника – ето така:

Nichols, P., Twing, J., Mueller, C.D. & O'Malley, K. (2010). Standard-setting methods as measurement processes. *Educational Measurement: Issues & Practice*, 29 (1), 14 – 24.

Книги

Pruss, A.R. (2006). *The Principle of Sufficient Reason. A Reassessment*. New York: Cambridge University Press.

ЛИТЕРАТУРА

Кант, И. (1992). *Критика на чистия разум*. София: БАН.

REFERENCES

Kant, I. (1992). *Critique of Pure Reason*. Sofia: BAN

Такъв източник се цитира в основния текст като (Kant, 1992).

Книги/сборници с редактор

Carman, T. (2005). On the Inescapability of Phenomenology (pp. 67 – 89). In: Smith, D.W. & Thomasson, A. L. (Eds.). *Phenomenology and Philosophy of Mind*. Oxford: Clarendon Press.

Донев, Г. (2004). Феноменологична десубстанциализация на мисленето (с. 51 – 60). В: Канавров, В. & Донев, Г. (ред). *Кант и диалогът на традициите*. Благоевград: Неофит Рилски.

Коректури

Преди публикуването на приетите за печат ръкописи авторите ще получат коректури на своите статии, които трябва да върнат в редакцията в срок от една седмица. Големи промени в текста на този етап не се допускат.

Отпечатащи

Публикуването се обявява на авторите с писмо, което съдържа .pdf на техните статии, с които авторите сами могат да подготвят неограничен брой отпечатащи на своите трудове, които да използват в кариерното си развитие или в комуникацията с други изследователи.

Последни думи

Публикуването на представените материали се определя от препоръките на рецензентите и не означава непременно съгласие на редакцията със застъпването от авторите гледища. Редакторите могат да редактират ръкописите, когато това е необходимо. Публикуването в това списание е безплатно както за авторите, така и за техните научни или учебни организации.

GUIDE FOR AUTHORS

Introduction

- The journal publishes manuscripts that report original scientific results and ideas.
- It is highly recommended that the author has a personal registration in one of the following scientific databases: Publons, ORCID or RISC (Russian Index of Scientific Citation). The journal encourages authors to include their researcher ID in the author's business card.
- Prior to publication, the journal reserves the right to require a written declaration from the author regarding the originality of the manuscript's scientific results and ideas, as well as a declaration that the manuscript is not sent in other journals or published elsewhere.
- The journal does not encourage the detailed presentation of commonly known theoretical concepts that are available in other sources. The journal reserves the right not to publish manuscripts in which the similarity level exceeds 20%.
- The journal does not encourage the citation of literature that is not relevant to the manuscript's topic; literature that includes non-textual references or self-citations.
- By submitting a manuscript, the author agrees to comply with the stated Guidelines and the ethical principles for publishing a scientific text. Violations of the latter will be considered as a refusal of co-operation between the author and the journal in the future.
- Manuscripts that do not correspond to the journal's subject matter or manuscripts that are not prepared according to the Guidelines will be rejected without going through a procedure of blind review.
- Manuscript should be deemed accepted for publication when the author receives a letter of confirmation within six months period starting from the date of the manuscript submission. In the case where a confirmation letter is not received in the stated period the manuscript is considered rejected.
- The journal does not undertake to inform the author whose manuscripts has been rejected.
- The following Guidelines have been developed following the journal's desire to present at the maximum extent the published manuscripts in the international scientific databases.

The **Strategies for Policy in Science and Education (Strategies for policy in science and education/Strategii na obrazovatelната i nauchната politika)** journal considers manuscripts submitted solely to it. Manuscripts published already, under consideration for publication or printed elsewhere will not be reviewed. The manuscripts must report original research ideas and results and will be subjected to a double blind peer review at discretion of the Editor. Decision upon publishing the manuscript or not will be taken according to the reviewers feedback. The manuscripts should be prepared by using a standard word processing program. All appendixes in form of graphs, tables or illustrations should be suitable for reading and editing with programs commonly used for such purposes. Manuscripts should be submitted for consideration electronically as e-mail attachments to strategies@azbuki.bg. It is also acceptable to send the manuscript, together with the appendixes on a CD at the following ground address: 125, Tzarigradsko Shose Blvd., bl. 5, 1113 Sofia, Bulgaria.

Manuscript preparation

General guidelines

- (1) Manuscripts may be submitted in Bulgarian or in English depending on the author's opinion or on the reviewers recommendation.
- (2) Recommended size of the manuscript – up to 25,000 characters (along with the spacing between words). There are no text formatting requirements for font type and size.
- (3) It is not recommended to specifically format the text itself with regard to tabs, bullets and other similar symbols. Tabs should be used for table layout only.
- (4) Recommended abstract volume – 100 to 150 words.
- (5) Manuscripts should be compiled in the following order: title of the paper (without any abbreviations); names of the authors (without their current academic positions); 3 – 6 keywords; full text; acknowledgments;

appendixes (as appropriate); notes; references; full business cards of the author(s) – academic position, affiliation, personal ID in scientific databases; postal address, e-mail address.

(6) Figures (Illustrations) and their captions should be presented simultaneously with the text and also separately in a new file. If the volume of a figure is not suitable for inserting, its position should be indicated in the text clearly – Fig. 1, Fig. 2, etc.

(7) Tables and their captions should be presented simultaneously with the text and separately in a new file. If the volume of a table is not suitable for inserting, its position should be indicated in the text clearly – Table 1, Table 2, etc. Tables are used for presenting quantities or variables. Plain text tables are not encouraged as they cause troubles in the pre-print and printing process.

Notes and References

The references should be cited in Roman script. If there are sources in Cyrillic script, they (authors, titles and sources) should be presented in Roman script with translation into English or by transliteration.

The list of references should include sources that can be checked easily by the referees and by the readers as well. The marginal sources without broad visibility should not be included in the list of references. Nevertheless, if such sources are necessary to be cited, they should appear in the list of notes. This list should contain some additional explanations or marginal sources including internet addresses, preferably in portable document format (pdf). The position of notes within the text should be marked by Arabic numerals as superscripts.

The style of the list of references should be in accordance with the Publication Manual of American Psychological Association (APA style), widely used for such kind of publications

Examples:

Journals

Zlateva, A. (2019). Reflecting the Level of Social Adaptation in the Drawings of Children Aged 6 – 7. *Pedagogika-Pedagogy*, 5, 687 – 695.

This source is cited in the text as: Zlateva (2019) or (Zlateva, 2019)

Missen, R.W. & Smith, W.R. (1989). A question of basic chemical literacy. *J. Chem. Educ.*, 66, 217 – 218.

This source is cited in the text as: Missen & Smith (1989) or (Missen & Smith, 1989).

Apostolov, G. (2013). Parmenides and the Myth of Phaethon. *Filosofiya-philosophy*, 1, 9 – 33. [In Bulgarian].

This source is cited in the text as: Apostolov (2013) or (Apostolov, 2013).

If one should cite a source without continuing numeration of pages through the whole volume of the journal, then the number of the corresponding issue is to be also included in the bibliographic description of the paper in question, e.g.

Nichols, P., Twing, J., Mueller, C.D. & O'Malley, K. (2010). Standard-setting methods as measurement processes. *Educational Measurement: Issues & Practice*, 29 (1), 14 – 24.

Books

Pruss, A.R. (2006). *The Principle of Sufficient Reason. A Reassessment*. New York: Cambridge University Press.

Edited Books

Carman, T. (2005). On the Inescapability of Phenomenology (pp. 67 – 89). In: Smith, D.W. & Thomasson, A. L. (Eds.). *Phenomenology and Philosophy of Mind*. Oxford: Clarendon Press.

Proofs

Before publishing the authors will have the opportunity to check the proof of their paper. The proof should be corrected and returned to the Editor within a week. Major alterations to the text cannot be accepted.

Reprints

After publishing the paper, first in the online edition of the journal, the authors will have the possibility to make themselves an unlimited number of reprints of their articles using the PDFs sent to them.

Last words

The acceptance of the submitted manuscripts for publication depends strongly on the reviewers' recommendations. The publishing of the paper does not mean that the editors are in agreement with the points of view advocated by the authors. The editors reserve the right to edit manuscripts when necessary. There are no page charges to individuals or institutions.